

Unge uførepensjonister

Hvem er de og
hvor kommer de fra?

MORTEN BLEKESAUNE

Unge uførepensjonister

Hvem er de og hvor kommer de fra?

MORTEN BLEKESAUNE

Norsk institutt for forskning om
oppvekst, velferd og aldring
NOVA Rapport 8/05

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) ble opprettet i 1996 og er et statlig forvaltningsorgan med særskilte fullmakter. Instituttet er administrativt underlagt Utdannings- og forskningsdepartementet (UFD).

Instituttet har som formål å drive forskning og utviklingsarbeid som kan bidra til økt kunnskap om sosiale forhold og endringsprosesser. Instituttet skal fokusere på problemstillinger om livsløp, levekår og livskvalitet, samt velferdssamfunnets tiltak og tjenester.

Instituttet har et særlig ansvar for å

- utføre forskning om sosiale problemer, offentlige tjenester og overføringsordninger
- ivareta og videreutvikle forskning om familie, barn og unge og deres oppvekstvilkår
- ivareta og videreutvikle forskning, forsøks- og utviklingsarbeid med særlig vekt på utsatte grupper og barnevernets temaer, målgrupper og organisering
- ivareta og videreutvikle gerontologisk forskning og forsøksvirksomhet, herunder også gerontologien som tverrfaglig vitenskap

Instituttet skal sammenholde innsikt fra ulike fagområder for å belyse problemene i et helhetlig og tverrfaglig perspektiv.

© Norsk institutt for forskning om oppvekst,
velferd og aldring (NOVA) 2004
NOVA – Norwegian Social Research

ISBN 82-7894-210-2
ISSN 0808-5013

Forside: © Artville Getty Images
Desktop: Hussein Monfard
Trykk: GCS/Allkopi

Henvendelser vedrørende publikasjoner kan rettes til:

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
Munthesgt. 29 · Postboks 3223 Elisenberg · 0208 Oslo

Telefon: 22 54 12 00
Telefaks: 22 54 12 01
Nettadresse: <http://www.nova.no>

Forord

Prosjekt «De unge uføretrygdede – hvem er de og hvor kommer de fra?» kom i stand etter et initiativ fra Ingrid Steen Malt fra Næringslivets hovedorganisasjon (NHO) og Turid Klette fra Landsorganisasjonen i Norge (LO). NHO er administrativt ansvarlig for prosjektet, fra først av ved Geir Riise, etter hvert ved Ingrid Steen Malt. Morten Blekesaune ved Norsk institutt for forskning om oppvekst velferd og aldring (NOVA) er faglig ansvarlig for prosjektet.

Denne rapporten er en av to rapporteringer fra prosjektet. Rapporten undersøker hva registerdata kan fortelle om arbeidserfaringer til unge uførepensjonister (under 35 år), samt om overgangen til uførepensjon for denne gruppen. Den andre rapporteringen er et NOVA-skrift av May-Len Skilbrei (2005) «Unge uføretrygdedes avgang fra arbeidslivet – en kunnskapsoversikt», som viser hva tidligere kvalitative undersøkelser kan si om disse temaene.

Dataene som analyseres i denne rapporten, bygger på administrative data fra ulike offentlige registre som har blitt koplet gjennom Forløpsdatabasen (FD) Trygd i Statistisk sentralbyrå. FD-trygd består av data som har blitt overført fra Rikstrygdeverket (trygdeytelser), fra Arbeidsdirektoratet (arbeidsledighet og attføring) og fra registre i Statistisk sentralbyrå (utdanning og inntekt). Dataene har blitt overført til oss via Norsk samfunnsvitenskapelig data-tjeneste i Bergen. Ingen av disse institusjonene er ansvarlige for resultatene i rapporten.

Lars Grue har lest og kommentert utkast til rapporten, og Hussein Monfared har tilrettelagt rapporten for trykking. Takk til begge!

Oslo, mars 2005

Morten Blekesaune

Innhold

Sammendrag	7
1. Innledning	11
2. Data og variabler	23
3. Hva kjennetegner de som blir uførepensjonert i ung alder?	26
4. Hvilke helseproblemer er de vanligste?	32
5. Når inntrådte helsesvikten?	36
6. Utdanningsnivå	43
7. I hvilken grad har de vært yrkesaktive?	46
8. Hvor har de jobbet?	52
9. Forløp med helserelaterte ytelser før uførepensjonering	62
10. Yrkeshemmede og arbeidssøkere	67
11. Overgangsstønad og sosialhjelp	71
12. Pågående utdanning	76
13. Yrkesaktivitet ved siden av pensjonen	79
Summary	83
Litteratur	85
Vedlegg: Overgangen til uførepensjon	89

Sammendrag

Antallet uførepensjonister har økt i Norge både blant unge og noe eldre personer. Historisk sett var uførepensjoneringen av unge personer under 35 år svært høy i siste del av 1990-tallet. En reduksjon fra 2000 har sammenheng med at flere unge personer mottok rehabiliteringspenger. Ses disse ytelsene under ett har det vært en jevn økning siden midten av 1990-tallet i antallet unge personer som mottar ytelser for livsopphold på grunn av arbeidsuførhet.

Rapporten undersøker i hvilken grad unge uførepensjonister har vært yrkesaktive, hvor mye de har jobbet, hvor de har jobbet, og i hvilken grad de har mottatt ulike typer offentlig inntekt før de ble uførepensjonert. Dataene har blitt overført fra Forløpsdatabasen (FD) Trygd for de som ble uførepensjonert i årene 1998–2001 og som da var under 35 år.

78 prosent av de unge uførepensjonistene hadde full uførepensjon, 22 prosent hadde graderte pensjoner. Agderfylkene hadde relativt flest unge som var uførepensjonert ved inngangen av 1998, og flest unge som ble uførepensjonert i årene 1998–2001. Antallet unge uføre var lavest i Oslo og Akershus, og i årene 1998–2001 var tilgangen til uførepensjon lavest i Møre og Romsdal samt i Finnmark. Uførepensjonering av unge personer viser ingen sammenheng med arbeidsledighet i fylkene.

Hvilke sykdommer har de? Mer enn halvparten av de unge uførepensjonistene hadde psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser. Blant de som ble uførepensjonert før 25 års alder hadde relativt enda flere psykiske lidelser, men mange av de yngste hadde også sykdommer i nervesystemet samt medfødte misdannelser og kromosomavvik, sammenlignet med de som ble uføretrygdet fra 25 til 34 års alder. Det er noe geografisk variasjon i uførepensjonering for ulike typer diagnoser. Spesielt gjelder dette uførepensjonering på grunn av sykdommer i muskel-skjelett-bindevev samt på grunn av skader.

Registerdataene gir usikre indikasjoner på hvor lenge helseproblemene har vart. Helseproblemene kan være medfødte eller startet før de ble gamle nok til å motta ytelser for livsopphold fra folketrygden. Hos de som ble uførepensjonert i slutten av 20-årene eller første del av 30-årene gikk det i gjennomsnitt 6–7 år fra første registrerte uføretidspunkt til uførepensjonering, litt lengre tid hos menn enn hos kvinner. Men også dette varierer mellom fylkene, spesielt for uførepensjonering på grunn av psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser.

Hvor mye utdanning har de? En betydelig andel av de aller yngste uførepensjonistene har lite eller ingen utdanning. Blant unge uføre som har utdanning, har relativt mange videregående utdanning, men få har utdanning ut over videregående skole. Sammenlignet med andre unge personer er det også få av de unge uføre som er eller har vært i utdanning etter at de fylte 20 år.

Har de vært i jobb? Mange unge uførepensjonister har jobbet litt før de ble uføretrygdet, men få har jobbet mye. I løpet av fem kalenderår før de ble uførepensjonert har 73 prosent litt pensjonsgivende inntekt. Men kun 35 prosent har hatt årsinntekter på minst 100 000 kroner. Trekker vi fra sykepenger har kun 27 prosent tjent 100 000 i ett av disse årene. Antallet arbeidsgivere er ikke påfallende høyt hos de unge uførepensjonistene. Knappt en prosent har hatt mer enn fire arbeidsgivere før uførepensjonering. Registerdataene gir usikre indikasjoner på hvor lenge arbeidsforholdene har vart, og datakvaliteten synes å ha blitt dårligere ut over 1990-tallet. En fjerdedel av arbeidsforholdene som startet i 1992 ble avsluttet før 11 uker, halvparten varte minst 31 uker, og tre fjerdedel varte minst 96 uker eller knapt to år.

Hvilke jobber har de hatt? Dette kan knyttes til næring (fra sysselsettingsregisteret) og til yrke (fra uføreregisteret). Av næringer har relativt mange jobbet i helse og sosialsektoren, og dernest i andre sosiale og personlige tjenester. Mange jobbet i helse og sosialsektoren fram til relativt kort tid før de ble uføretrygdet. Dette kan bety at noen har fått mulighet til å prøve seg i denne typen arbeid før uførepensjonering. Men det kan også bety at helse og sosialsektoren ikke er velegnet til å integrere unge personer med redusert arbeidsevne. Relativt få har jobbet i vann- og kraftforsyning, i finansiell tjenesteyting, i bygg og anlegg eller i primærnæringer (jordbruk m.m.). Også yrkesfordelingen indikerer at få har jobbet i primærnæring eller i sekundærnæringer (industri m.m.). Det lave antallet som har jobbet i industrien passer dårlig med tidligere undersøkelser av uførepensjonering i alle aldersgrupper, der de fleste er relativt gamle.

Hadde de mottatt trygdeytelser også tidligere? Mange unge uførepensjonister mottok ytelse for arbeidsuførhet fra folketrygden også i årene før de ble uførepensjonert. Andelen økte fra 1/3 fem år før uførepensjonering til mer enn 70 prosent året før de ble uførepensjonert. Andelen som mottok andre ytelse for arbeidsuførhet (enn uførepensjon) var litt høyere blant kvinner enn menn, og den noe var høyere blant de som hadde muskelskjelett-sykdommer enn psykiske lidelser. To-tredjedeler av de unge uføre hadde vært registrert som yrkeshemmede arbeidssøkere i en seksårsperiode før uførepensjonering, hvorav 80 prosent også mottok helserelaterte livs-

oppholdsytelser fra folketrygden. En del hadde også vært ordinære arbeidssøkere, men denne andelen sank sterkt i årene før de ble uføretrygdet. Andelen yrkeshemmede og ordinære arbeidssøkere var høyere blant menn enn blant kvinner. Flere menn enn kvinner hadde også mottatt sosialhjelp før uførepensjonering. Kvinner mottok derimot oftere overgangsstønad før de ble uførepensjonert.

Jobbet de etter uførepensjonering? I årene etter at de ble uførepensjonert hadde 70 prosent av de med full uførepensjon ingen inntekt ved siden av pensjonen, og kun seks prosent tjente 20 000 kroner andre året etter at de ble uførepensjonert. Flesteparten av de med graderte pensjoner hadde derimot arbeid ved siden av, men de aller fleste hadde moderate inntekter.

Både denne og tidligere undersøkelser gir usikre indikasjoner på hvorfor flere unge personer blir uførepensjonert i dag enn tidligere. Andre undersøkelser antyder at flere uførepensjoneres p.g.a. lettere psykiske problemer (Bjerkedal m.fl. 2000, Tveråmo m.fl. 2003). En grunn kan være at arbeidslivet gjør det vanskeligere for personer med lettere psykiske lidelser å få eller å beholde arbeid. Andre grunner kan være at dårligere mestringsevne som følge av individualisering og svakere familetilknytning. Porten kan ha blitt videre for grupper med svake medisinske indikasjoner. Selve uførepensjonen har blitt gunstigere, noe som kan ha ført til større interesse for å søke uførepensjon, også blant unge personer (Blekesaune og Øverbye 2003, NOU 2000:27, Tveråmo m.fl. 2003). For å besvare slike spørsmål må man ha muligheter for å sammenligne over tid, noe denne undersøkelsen gir begrensede muligheter til å gjøre. Det er mulig at registerdata i kombinasjon med andre datakilder kan belyse også slike spørsmål etter hvert som tidsseriene blir lange nok.

1. Innledning

Årlig blir mellom to og tre tusen personer under 35 år uførepensjonert i Norge. Så langt foreligger lite systematisert kunnskap om disse unge uførepensjonistene. Hvilke arbeidserfaringer har de? Hvor har de jobbet? Hvilken utdanning har de? Denne rapporten gir faktakunnskap om arbeidserfaringene blant unge uførepensjonister. Den er utarbeidet for på oppdrag for «Forsøksvirksomhet i trygdesektoren – et samarbeid mellom trygdeetaten og arbeidslivet for å forebygge og redusere sykefraværet». Den tar utgangspunkt i de som ble uførepensjonert i årene 1998–2001, og som da var under 35 år.

Følgende spørsmål skal besvares:

- Hvordan er rekrutteringsveiene til uførepensjon blant personer som blir uførepensjonert før de fyller 35 år?
- I hvilken grad har de vært yrkesaktive, og i hvilken grad har de levd av offentlige inntekter også tidligere?
- Hvilke helseproblemer (diagnoser) dominerer blant de som blir uførepensjonert i ulike aldersgrupper, og hvor lenge har helseproblemene vart?
- Hvilken varighet har deres arbeidsforhold hatt?
- Hvor mye utdanning har de, og i hvilke næringer har de jobbet?

Disse spørsmålene forsøkes besvart ved hjelp av registerbaserte opplysninger om de som ble uførepensjonert i perioden 1989–2001. Rekrutteringsveiene til uførepensjonen med data fra Forløpsdatabasen (FD) Trygd. I hvilken grad kan rekrutteringen til uførepensjonen beskrives med utgangspunkt i denne typen registerbaserte data?

Bakgrunn og formål

Få ønsker å bli uførepensjonert i ung alder. Det er ønskelig at flest mulig får mulighet til å delta i arbeidslivet. Høsten 2001 inngikk Regjeringen og partene i arbeidslivet en intensjonsavtale om et mer inkluderende arbeidsliv (IA-avtalen). Gjennom IA-avtalen har partene, sammen med myndighetene, forpliktet seg til å arbeide for at flere med redusert arbeidsevne får plass i arbeidslivet. Som del av dette arbeidet har LO og NHO utarbeidet «Retningslinjer for oppfølging av sykefravær». LO og NHO ønsker nå å utarbeide en

«del to» til disse retningslinjene som spesielt gir råd og veiledning for at personer med redusert arbeidsevne skal få mulighet til å delta i arbeidslivet. Gjennom råd og veiledning skal de bidra til å forebygge utstøting av unge personer med redusert arbeidsevne. Det legges opp til å utarbeide en felles handlingsplan for å bidra til bedre integrering av unge personer med redusert arbeidsevne.

Råd og veiledning for å forebygge utstøting forutsetter kunnskaper om hvilke erfaringer unge uføretrygdede har fra arbeidslivet og hvorfor de har falt ut av arbeidslivet. Norsk institutt for forskning om oppvekst velferd og aldring (NOVA) skal frambringe kunnskaper om arbeidserfaringer blant unge uførepensjonister gjennom et samarbeidsprosjekt mellom NHO og NOVA.

Prosjektet la opp til et todelt undersøkelsesopplegg: (1) Kvantitative analyser av registerdata for årene 1998-2001 som er koplet gjennom databasen Forløpsdatabasen (FD) Trygd. (2) Kvalitative intervjuer med 10-20 personer som gått fra arbeid til uførepensjon mellom 25 og 35 års alder.

For å gjennomføre den kvalitative undersøkelsen krever Datatilsynet og Personvernombudet (som behandler saken for Datatilsynet) aktivt samtykke fra uførepensjonistene. Det vil si at den uføre, etter å ha mottatt en henvendelse om undersøkelsen, selv kontakter forskerne via post, telefon eller e-post og sier at vedkommende ønsker å delta i undersøkelsen. 57 unge uføre ble tilskrevet fra Rikstrygdeverket i mai 2004. Kun to av disse kontaktet senere prosjektet, hvorav en for å fortelle at hun ikke var (eller hadde vært) uførepensjonist. Etter en samlet vurdering ble det bestemt at den kvalitative undersøkelsen burde utgå.

Det hadde vært mulig å kontakte langt flere enn de 57 med forespørsel om de ville delta i en undersøkelse. Men den vitenskapelige verdien av en undersøkelse med svært lav svarprosent er usikker. Det er usikkert om LO og NHO bør basere handlingsplaner og tilhørende retningslinjer på et så dårlig datagrunnlag som følger av at en svært liten andel av de som kontaktes deltar i undersøkelsen. I stedet legges det opp til å lage en kunnskapsstatus med utgangspunkt i foreliggende undersøkelser som studerer de spørsmålene som den kvalitative undersøkelsen skulle belyse. Denne rapporten presenterer kun resultatene fra analysene av kvantitative data, som i hovedsak baseres på registerbasert opplysninger i FD-Trygd.

Folketrygdens uførepensjon

Helsesvikt er en vanlig grunn til at folk ikke kan forsørge seg gjennom eget arbeid. Fra 1961 ble det innført to ordninger for de som ikke kan forsørge seg selv gjennom eget arbeid på grunn av langvarig helsesvikt: attføring og uførepensjon. Disse ordningene skulle spille sammen. Ingen skulle tilstås uførepensjon uten at man først har prøvd om evnen til å forsørge seg selv kan bedres med behandling og attføring. Medisinsk rehabilitering og attføring er tjenester som skal bidra til å gjenvinne arbeidsevnen. Rehabiliteringspenger og attføringspenger er ytelser til livsopphold til de som gjennomgår (fortsett) medisinsk behandling eller forsøk på attføring (tilbakeføring) til arbeidslivet eller under utredning for attføring.

Uførepensjonen beregnes som alderspensjonen, herunder med minstepensjon for de som ikke har vært yrkesaktive, men med noe gunstigere minsteytelser for de som blir uføre før de fyller 26 år. Da folketrygden ble innført i 1967 ble attførings- og uføretrygd innarbeidet i denne, og vi fikk dessuten en tilleggspensjon på toppen av den gamle grunntrygden. Tilleggspensjonen skal sikre de som blir uføre mot stor nedgang i inntekt og tilsvarende levestandard. Den beregnes ut fra antall opptjeningsår og inntektsnivå. Uførepensjonister får godskrevet pensjonspoeng fram til de fyller 67 år.

Uførhet og andre betegnelser

Uførepensjon reguleres ved lov. I hovedsak bruker denne rapporten betegnelser som anvendes i loven. Men i noen tilfeller brukes forenklinger som hører dagligspråket til. Eksempelvis brukes betegnelsen helsesvikt for det folketrygdlovens kapittel 12 betegner som «sykdom, skade eller lyte». Lyte betyr at helsesvikten er medfødt. Andre offentlige dokumenter bruker atter andre betegnelser som «reduisert/nedsatt funksjonsevne» og «funksjonsnedsettelse» (NOU 2001: 22; St.meld. nr. 40, 2002–2003). Alle disse betegnelse viser til egenskaper ved personer; det er noe personen ikke er i stand til å gjøre på grunn av tap av eller skade på en kroppsdel eller i en av kroppens funksjoner (St.meld. nr. 40, 2002–2003).

I dagligspråket brukes betegnelse uføretrygd og uførepensjon om hverandre. Så også i denne rapporten, selv om det kan innvendes at det fins andre trygdeytelser for uførhet enn uførepensjon, både til livsopphold (sykepenger, rehabiliteringspenger) og til utgifter (grunnstønad, hjelpestønad).

I noen tilfeller medfører en helsesvikt at man ikke kan arbeide eller utføre vanlige oppgaver i dagliglivet. Det første kalles arbeidsuførhet (man kan ikke arbeide); det siste kalles funksjonshemning (man kan ikke utføre

alle oppgaver som hører dagliglivet til). Denne rapporten dreier seg om arbeidsuførhet, og vil bare i noen tilfeller også omhandle funksjonshemning. Hvis man ikke kan forsørge seg selv gjennom eget arbeid på grunn av helsevikt, er man arbeidsufør, eller ufør som er en kortere betegnelse på arbeidsuførhet. Folketrygdeloven bruker betegnelsen arbeidsevne/inntektsevne. Det er viktig å merke seg at samme helsesvikt (funksjonsnedsettelse) kan ha ulike konsekvenser for arbeidsevnen/inntektsevnen til folk som har ulike typer arbeid. Tap av hørsel kan for eksempel medføre at personer som i sitt arbeid kommuniserer gjennom tale blir arbeidsuføre, men for personer som i kommuniserer på andre måter kan det ha liten betydning for arbeidsevnen/inntektsevnen.

Bruk av hjelpemidler kan ha stor betydning for om arbeidsevnen/inntektsevnen reduseres. En stor del av den voksne befolkningen har svekket syn eller hørsel. Men bruk av briller og høreapparater medfører at mange klarer seg utmerket både i jobben og i dagliglivet ellers.

Offentlige dokumenter om funksjonshemning anvender normalt en relasjonell forståelse av funksjonshemning (NOU 2001: 22; St.meld. nr. 40, 2002–2003). Det vil si at funksjonshemning ikke bare er en egenskap ved personen, men heller en relasjon mellom person og personens situasjon/omgivelser. Funksjonshemning kan reduseres (eventuelt skapes) både gjennom tiltak rettet mot individer og deres omgivelse, eller mot for eksempel fysiske omgivelser gjennom nedbygging (eventuelt oppbygging) av funksjonshemmende barrierer.

En slik relasjonell forståelse er like relevant for arbeidsuførhet som for funksjonshemning mer generelt. Men i mange tilfeller fokuserer folketrygdeloven mer på individet enn på omgivelsene. Eksempelvis krever loven at helsesvikten (sykdommen, skaden eller lytet) skal være en hovedårsak til at inntektsevnen eller arbeidsevnen er redusert. Dette hovedårsaksprinsippet bryter åpenbart med en relasjonell forståelse av arbeidsuførhet. Det kan være vanskelig å bestemme hvor mye av grunnen til at en person ikke forsørger seg gjennom eget arbeid som skyldes helsesvikt og hvor mye som skyldes andre forhold.

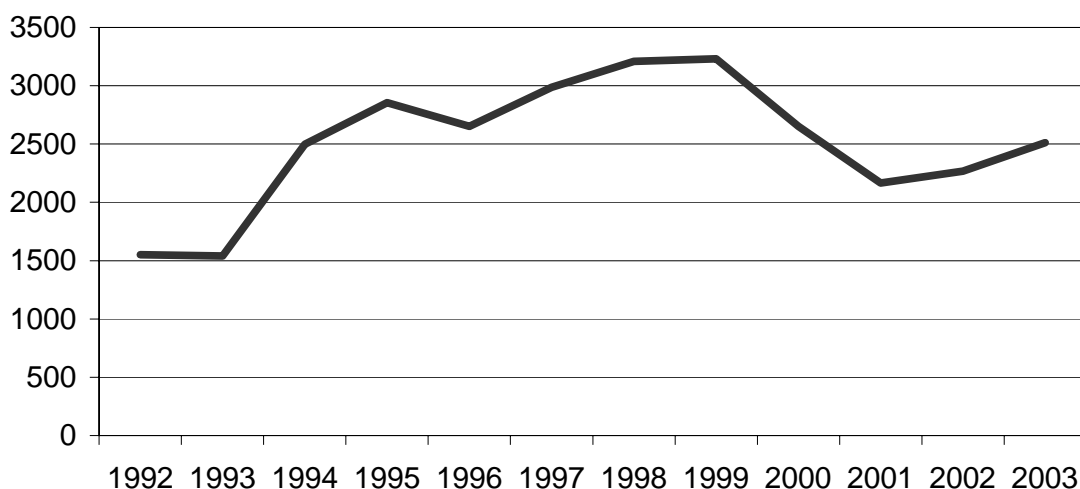
Utviklingen i antall unge uførepensjonister

Offentlig debatt om uførepensjon har i Norge ofte dreid seg om utviklingen i det totale antallet uførepensjonister. Antallet uførepensjonister har økt helt siden uførepensjonen ble innført i 1960. Sammenlignet med andre land er antallet uførepensjonister høyt i Norge. Blant landene i OECD området er det bare Nederland og Sverige har tilnærmet like høyt nivå (Prinz 2001). Det er usikkert hvorfor antallet uførepensjonister har økt så mye i vårt land.

Uførepensjonering blant eldre personer kan i noen grad ses i sammenheng med en tendens til at folk oftere tidligpensjoneres av også andre årsaker enn arbeidsuførhet, herunder at vi har fått bedre råd og at fritiden har fått større verdi.

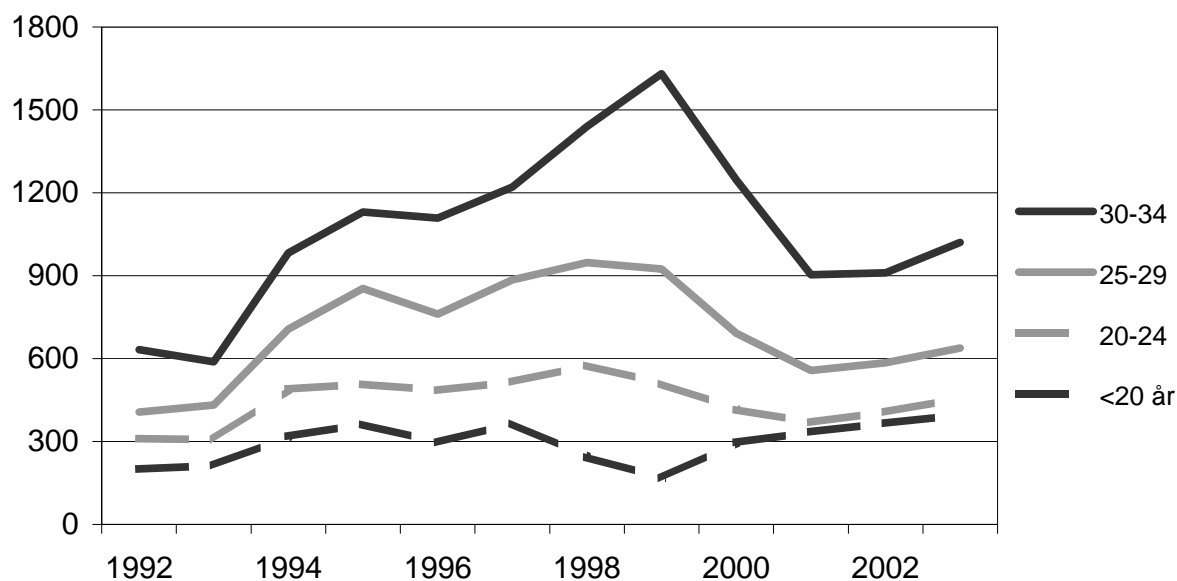
Det er vanskeligere å forklare hvorfor antallet uføretrygdete øker blant unge personer. Forklaringer som går på at flere faktisk ønsker å pensjoneres tidligere er ikke like relevante for personer som fortsatt er fortsatt er unge. En norsk undersøkelse tyder på at unge personer uførepensjoneres av andre grunner enn eldre personer (Blekesaune og Øverbye 2001, se nedenfor), men denne undersøkelsen fanger i liten grad opp de relevante forklaringene ut over de som har å gjøre med helsesvikt og redusert arbeidsevne.

Figur 1.1: Antall unge personer som ble uførepensjonert i hvert av årene 1992 til 2003.

Figur 1.1 viser utviklingen i antall personer under 35 år som har blitt uførepensjonert hvert år fra om med 1992. Relativt få ble uføretrygdet tidlig på 1990-tallet, både blant unge og eldre. I noen grad har dette sammenheng med at den såkalte arbeidslinjen sto sterkt i norsk sosialpolitikk den gang. Ved midten av 1990-tallet økte antallet unge uførepensjonister sterkt. I noen grad har dette sammenheng med endringer i andre trygdeordninger inkludert en avkorting i hvor lenge man kunne motta rehabiliteringspenger som i mange tilfeller får forut for uførepensjonen. Også mot slutten av tiåret ble mange unge personer uføretrygdet etterfulgt av noe lavere tall de seneste årene.

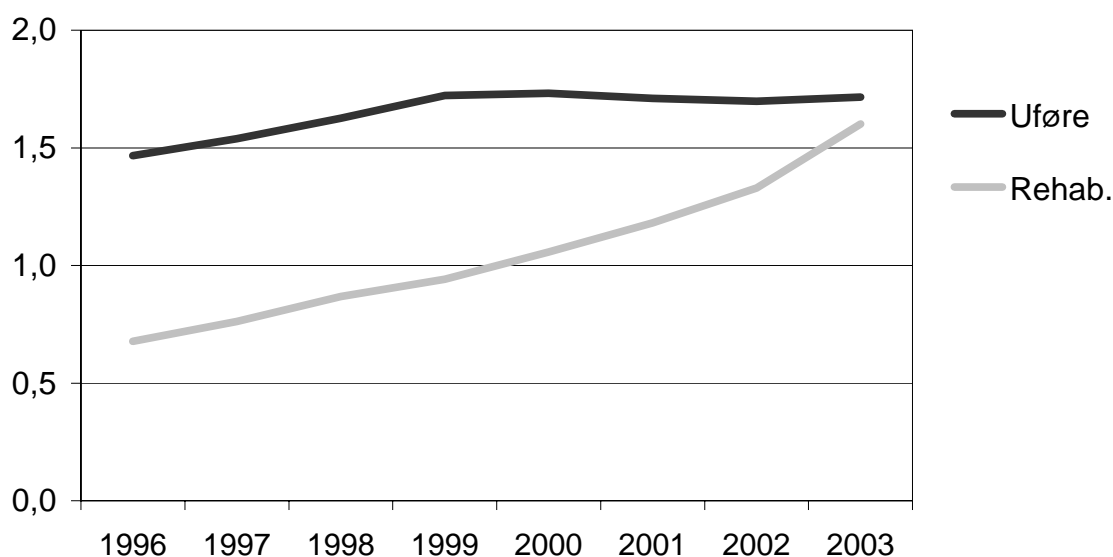
Figur 1.2: Utvikling i antall unge personer som ble uføretrygdet hvert år etter aldersgrupper.

Figur 1.2 viser spesielt stor årlig variasjon i uføretrygding i aldersgruppen 30–34 år. Vel halvparten av de som uførepensjoneres i denne aldersgruppen har vært yrkesaktive, i motsetning til de som uførepensjoneres før de fyller 30 år (se kapittel 7). Det er derfor grunn til å tro at forhold i arbeidslivet også kan bidra til å forklare noe av svingningene i andelen unge personer som blir uføretrygdet i Norge.

Bjerkedal og Gogstad (2001) viser utviklingen i sykefraværet for perioden 1967 til 1999. Mens uførepensjonering av unge personer var stabil på 1970-tallet så økte denne kraftig på 1980 og 1990-tallet. Økningen på 1990-tallet, som framkommer av figur 1.1 og 1.2 er således del av en økning i uføretrygding av unge mennesker som strakk seg over et noe lengre periode. Denne økningen kuliminerte imidlertid på slutten av 1990-tallet, og har senere avtatt noe.

Figur 1.3: Utviklingen i prosentandelen som mottok uførepensjon (20–34 år) og rehabiliteringspenger (estimert for 20–34 år)¹ i årene 1996–2003.

Figur 1.3 viser endringer i andelen av de i aldersgruppen 20–34 år som mottok og rehabiliteringspenger i hvert av årene 1996–2003 (en litt kortere periode enn i figur 1.1 og 1.2)² justert for alder.³ Andelen som mottok uførepensjon økte fram til 1999 og har siden vært stabil. Om vi sammenligner med figur 1.1 viser dette at selv om antallet som ble uføretrygdet sank noe etter 1999, var uførepensjoneringen likevel så høy at dette ikke medførte noen vesentlig reduksjon i andelen av unge voksne som mottok uførepensjon.

Noe av de historiske endringene i uførepensjonering skyldes forskyvninger mellom uførepensjon og andre helserelaterte trygdeytelser, d.v.s. rehabiliteringspenger og attføringspenger. Rehabiliteringspenger er den ytelsen som minner mest om uførepensjon. Om vi summerer mottakere av uførepensjon og rehabiliteringspenger, så har det vært en jevn og ganske sterk økning i mottak av disse ytelsene i hele perioden 1996–2003, fra anslagsvis 2,1 prosent

¹ Årbøkene fra Rikstrygdeverket angir antall mottakere av rehabiliteringspenger for 10-årige aldersgrupper. I figuren er det antatt at 45% av gruppene 30–39 år er mellom 30 og 35 år.

² På grunn av endringer i og forskyvninger mellom attføringsytelsene (rehabiliteringspenger og attføringspenger) i 1994, er det vanskelig å lage sammenlignbare tall for rehabiliteringspenger før og etter 1994. Av den grunn er figur 1.3 avgrenset til en kortere periode enn figur 1.1 og 1.2.

³ Aldersstandardisering med den direkte metoden. D.v.s. hvor mange som ville ha mottatt de to ytelsene gitt at aldersfordelingen hadde vært den samme gjennom perioden. Her er aldersfordelingen satt lik for alle aldersgrupper, d.v.s. en «rett» alderspyramide.

av de i aldersgruppen 20–34 år i 1996 til 3,3 % i 2003. Det er spesielt antallet mottakere av rehabiliteringspenger som har økt i denne perioden.

I forskningslitteraturen er det en interesse for mulige sammenhenger mellom arbeidsledighet og uførepensjonering. Tverrsnittstudier viser høy uførepensjonering i geografiske områder med høy arbeidsledighet (Christoffersen 1995; Hansen 1998). Tidsserien i uførepensjonering i figur 1.1 viser derimot ingen sammenheng med endringer i arbeidsledigheten. Snarere tvert om. Antallet personer under 35 år som ble uførepensjonert var høyest i 1998 og 1999. Dette var de årene vi hadde lavest arbeidsledighet perioden (1992–2002). I årene 1992 og 1993, da få personer under 35 år ble uføretrygdet, var arbeidsledigheten høy og stigende. Det er vanskelig å forklare hvorfor antallet unge personer som blir uføretrygdet er høy i år det er lett å få seg jobb, og lav i år det er vanskelig å få seg jobb.

Om vi ser på utviklingen i andelen unge voksne som mottok uførepensjon (figur 1.3), eventuelt i kombinasjon med mottak av rehabiliteringspenger (samme figur), finner vi heller ingen sammenheng med endringer i arbeidsledigheten. Det er mulig at dette tilsynelatende paradokset kan forklares med en tidsforskyvning mellom utstøting fra arbeidslivet til den ustøtte blir uførepensjonert (Bowitz 1997). Det virker likevel lite sannsynlig at forholdene i arbeidslivet kan forklare denne tilsynelatende paradoksale sammenheng mellom arbeidsledighet endringene i antallet unge personer som har blitt uføretrygdet. Det er mer sannsynlig at slike forhold må forklares med endringer i politikken overfor unge personer med redusert arbeidsevne. Denne rapporten fokuserer mer på generelle problemer ved tidligere arbeidserfaringer m.m. blant de som blir uføretrygdet i ung alder. Den vil derimot ikke undersøke nærmere forskjeller mellom de som ble uføretrygdet i ung alder i årene 1998–2001.

Tidligere undersøkelser om uførepensjonister

Unge uføre utgjør en liten andel av de som blir uførepensjonert i Norge. I det seneste tiåret (1994–2003) utgjorde gruppen under 35 år mindre enn 10 prosent av alle nye uførepensjonister. Av den grunn blir unge uføre lite synlige i undersøkelser av all uførepensjonering. Denne korte gjennomgangen av tidligere undersøkelser avgrenses derfor til undersøkelser av unge uførepensjonister spesielt eller til undersøkelser der de unge uføre beskrives separat. Både studier av uførepensjonering og av unge menneskers livssituasjon eller levekår gjennomgås.

Noe kunnskap om unge uførepensjonister framgår av periodiske publikasjoner fra Rikstrygdeverket, det vil si årbøker samt basisrapporter og

nøkkeltall fra de seneste årene. Ved å sammenholde disse opplysningene kan vi lese oss til utviklingen i antallet unge personer som blir uførepensjonert i Norge. Årbøkene gir dessuten informasjon om hoveddiagnoser blant uførepensjonistene, også delt på aldersgrupper, herunder de under 40 år.

Becken (1996) skrev en kort rapport fra en intervjuundersøkelse blant unge uførepensjonerte mellom 20 og 40 års alder som ble gjennomført av Statistisk sentralbyrå i 1992. Undersøkelsen belyser blant annet rekruttering til uførepensjonen, herunder hvilke erfaringer de unge uføre har med hjelpeapparatet. Knappt halvparten av de unge uførepensjonistene hadde prøvd yrkesrettet attføring. Noen flere menn enn kvinner hadde prøvd yrkesrettet attføring. Av de som hadde prøvd yrkesrettet attføring hadde flesteparte vært innenfor attføring i mindre enn ett år. Knappt halvparten hadde prøvd utdanning som attføringstiltak. I noe under halvparten av tilfellene var det lege/psykolog som foreslo attføring. Etter at de ble uførepensjonert svarer en tredjedel av de som har gjennomgått attføring at de kan tenke seg å gjennomgå et nytt attføringsopplegg. Noen flere ønsker seg arbeidstrening enn skolegang.

Bjerkedal, Gogstad og Enger (2000) studerte uførepensjonering av unge personer mellom 16 og 35 år med utgangspunkt i saksdokumenter ved trygdekontorene. Bakgrunnen for undersøkelsen var en sterk økning i antallet unge personer som ble uførepensjonert på 1990-tallet. For å undersøke hvorfor sammenlignet forskerne saksdokumenter fra et trygdekontor fra hvert av landets 19 fylker for unge personer som ble uføretrygden i 1992 og i 1997. I alt 239 saksdokument ble undersøkt, som svarte til 80 prosent av de som ble uføretrygdet i ung alder ved disse kontorene. Den demografiske profilen til de unge uførepensjonistene endret seg lite i perioden. Diagnosene hadde endret seg noe i retning av flere lettere psykiske problemer, personlighetsforstyrrelser og atferdsforstyrrelser. Det er usikkert om denne økningen skyldes at flere unge personer har psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser, eller om slike problemer i større grad har blitt avdekket av andre enn rent helsemessige årsaker, for eksempel fordi arbeidslivet har blitt mer krevende. Omtrent like store andeler hadde blitt henvist til arbeidsetaten for yrkesrettet attføring. Sammensetningen av attføringstiltakene endret seg noe i perioden ved at færre fikk opplæring eller styrket sine kvalifikasjoner, mens flere fikk arbeidstrening eller prøveutplassering. Saksbehandlingen synes å ha blitt dårligere i perioden. En større andel av sakene fra 1997 enn fra 1992 hadde ikke blitt utredet grundig nok. Manglene bestod i ufullstendige beskrivelser av medisinske tilstander i form av kortfattede eller mangelfulle legeerklæringer. Dette dreide seg ofte om personer mellom 25 og 35 år med psykiatrisk

diagnose eller svak evneustrustning. Flere saker hadde blitt avsluttet med vedtak om uførepensjon på tvers av råd fra leger, men med utgangspunkt i råd fra arbeidsetaten. Sosialetaten synes å ha vært fraværende i disse sakene.

Tveråmo, Dalgård og Claussen (2003) studerte økningen i antallet personer i aldersgruppen 30–39 år som mottok trygd eller sosialhjelp av minst ett års varighet. Denne andelen økte fra 6,4 prosent i 1994 til 7,7 prosent i 2000. Andelen langtidsledige ble redusert, mens andelen yrkeshemmede, mottakere av rehabiliteringspenger og uførepensjonister økte. Økningen var aller sterkest for antall uførepensjonister, der andelen økte fra 1,9 til 2,6 prosent av aldersgruppen. Det bør bemerkes at disse prosentandelene er noe lavere, og økningen noe sterkere, enn det som framgår av årbøkene fra Rikstrygdeverket. Diagnosegruppene som økte mest var «lettere psykiske lidelser» og «ryggsykdommer, myalgier og andre». Forfatterne diskuterer så mulige årsaker til denne utviklingen. De konkluderer svært bredt med at en rekke faktorer kan ha bidratt til denne utviklingen: nye og høyere krav i arbeidslivet, svakere mestringsevne som følger av individualisering og mindre stabile familieforhold, og lavere motivasjon for arbeid.

Et offentlig utvalg ledet av Matz Sandman vurderte mulige årsaker til økt uførepensjonering på 1990-tallet samt tiltak for å begrense uførepensjoneringen. I sin innstilling (NOU 2000: 27) legger utvalget stor vekt på arbeidslivets betydning. De hevder at «det nye arbeidslivet» stiller krav til raske omstillinger og stor innsats hos den enkelte med påfølgende risiko for utbrenthet. Det empiriske grunnlaget for denne konklusjonen er imidlertid uklar. Empirisk forskning har vist at uførepensjonering er vanligst fra fysisk krevende yrker, som er i tilbakegang, og relativt sjeldnere fra psykisk stressende yrker, som muligens svarer til det Sandmanutvalget omtaler som «det nye arbeidslivet».

Dahl m.fl. (1995) sammenlignet levekårene til flere grupper av trygdemottakere med befolkningen ellers. I noen grad skilte de mellom unge og eldre uførepensjonister. Unge uføre hadde mindre utdanning enn jevnaldrende. Det er også større forskjell i utdanning mellom unge uføre og andre unge mennesker enn mellom eldre uføre og andre eldre mennesker. Det er kun små forskjeller i inntekten mellom aldersgrupper av pensjonister, det vil si mellom unge uføre, eldre uføre og aldrespensjonister. En viktig grunn er at de som blir arbeidsuføre, det vil si at de ikke kan forsørge seg gjennom eget arbeid på grunn av helsesvikt, før de fyller 26 år får et såkalt garantitillegg for unge uførepensjonister. Det vil si at de får en relativt høy uførepensjon. De som blir arbeidsuføre etter at de har fylt 26 år kan derimot risikere å kun få minstepensjon hvis de ikke har hatt en normal arbeidsinntekt før de ble uføre.

En tidligere undersøkelse ved NOVA (Blekesaune og Øverbye 2001), som var del av en større internasjonal undersøkelse om tidligpensjonister, viser at spesielt unge uførepensjonister er mindre tilfreds med trygdetilværelsen enn eldre uførepensjonister. Eldre uførepensjonister er på sin side mindre tilfreds med pensjonisttilværelsen enn de som mottar avtalefestet pensjon (AFP). Vedlegget i denne rapporten analyserer dataene blant unge uføre på noe grundigere under 35 år enn det som ble gjort i 2001. Analysen viser at en betydelig andel av de unge uførepensjonistene oppgir at de føler seg mer ensomme og at de kjeder seg mer etter at de ble uføretrygdet enn før de ble uføretrygdet. Noen opplever dårligere velvære og dårligere selvtillit etter uførepensjoneringen, andre sier at velvære og selvtillit har blitt bedre etter at de fikk uføretrygd. Det er likevel flere som sier at de har fått det dårligere enn bedre. Det er relativt få av de unge uførepensjonistene som angir andre enn helsemessige grunner til at de søkte uførepensjon. Men dette kan også ha sammenheng med at disse spørsmålene ble utformet først og fremst med tanke på de som pensjoneres i noe høyere alder.

AKU-data om funksjonshemmede

I tillegg til undersøkelser som uførepensjonister foreligger det også undersøkelser om funksjonshemmede som kan ha en viss likhet med undersøkelser av uførepensjonister. Funksjonshemming betyr normalt at det er noen ting i dagliglivet man ikke kan eller har problemer med å utføre på grunn av helsesvikt. Uførepensjon betyr at man ikke kan forsørge seg gjennom eget arbeid på grunn av helsesvikt. Det er således et visst sammenfall mellom det å være funksjonshemmet og det å være uførepensjonist. I de seneste årene har flere sammenlignet funksjonshemmede og funksjonsfriske personer med utgangspunkt i tilleggsundersøkelser til Arbeidskraftsundersøkelsene (AKU) i 2000, 2002 og 2003. Fordi analyser basert på AKU-data minner om analysene i denne rapporten presenteres AKU-dataene nærmere i dette avsnittet. AKU definerer funksjonshemming som:

Med funksjonshemming menes fysiske eller psykiske helseproblemer av mer varig karakter som kan medføre begrensninger i det daglige liv. Det kan for eksempel være sterkt nedsatt syn eller hørsel, lese- og skrivevansker, bevegelsehemninger, hjerte- eller lungeproblemer, psykisk utviklingshemning, psykiske lidelser eller annet.

Har du etter din mening en funksjonshemming?

En større andel personer i yrkesaktiv alder (18–66 år) rapporterer at de har funksjonshemming (14/15 prosent) enn de som mottar uførepensjon (10

prosent). 80 prosent av de som regnet seg som funksjonshemmede svarte at funksjonshemmingen begrenser hva slags typer arbeidsoppgaver de kan utføre. Nær halvparten av funksjonshemmede var likevel yrkesaktive (Bø 2003a, 2003b).

I hvilken grad overlapper funksjonshemmede i AKU med mottakere av uførepensjon fra folketrygden? 20 prosent av uførepensjonistene har gradert pensjon og de har således anledning til å være yrkesaktive ved siden av pensjonen. Men denne andelen er lavere blant unge uføre, spesielt blant de under 30 år der andelen med delpensjon er kun åtte prosent (Rikstrygdeverket 2003). Bø (2003a) har estimert funksjonshemmetbefolkningen til 438 000 personer hvorav 170 000 mottar uførepensjon. Denne definisjonen på funksjonshemming fanger således opp 58 prosent av uførepensjonistene (170 000 av 292 0000, første halvår 2002). Det er likevel grunn til å tro at det er et bedre samsvar mellom disse målene på henholdsvis funksjonshemming og uførepensjon blant unge voksne enn blant personer i høyere alder. Trolig kreves det klarere medisinske indikasjoner for å uføretrygde en ung person enn folk som nærmere seg folketrygdens alderspensjon.

2. Data og variabler

Registerdata

En rekke statlige institusjoner som trygdetaten, skatteateten og arbeidsetaten har registre over alle personer som betaler skatt, mottar offentlige ytelser, eller omfattes av ulike tiltak. Disse registrene har blitt etablert for administrative formål. De måler omfanget av etatenes arbeid og endringer i dette; de anvendes for budsjettering, og de fungerer som en kontroll på at folk får det de skal ha og betaler så mye skatt som de skal betale. Disse registrene kan også anvendes for forskning. Atskillig utredningsarbeid foregår ved de nevnte etatene, spesielt sentralt i Rikstrygdeverket, i Skattedirektoratet og i Arbeidsdirektoratet. Data fra ulike registre blir i noen grad koplet sammen, for eksempel for å gjennomføre spesielle undersøkelser. I senere år har slike data også blitt koplet i store databaser i Statistisk sentralbyrå som forskere kan søke om å få overført data fra. Den største og viktigste av disse databasene heter Forløpsdatabasen Trygd, ofte forkortet til FD-Trygd. Nesten alle data som analyseres i denne rapporten har blitt overført fra FD-Trygd.

Data som anvendes i denne rapporten er spesielt tilrettelagt for å beskrive forløp. Mottak av uførepensjon kan ses som en type forløp. Vi vet hvilken måned personene ble uførepensjonister. For de relativt få som sluttet å motta uførepensjon vet vi også når pensjonen opphørte. Før de fikk uførepensjon mottok de fleste andre trygdeytelser på grunn av sykdom, skade eller lyte. Det vil si sykepenger (som kan utbetales i inntil ett år), rehabiliteringspenger (for de tilfeller den medisinske behandlingen tar mer enn et år), attføringspenger (når personen gjennomgår tiltak som skal kunne føre han/hun {tilbake} til arbeid) eller foreløpig uførestønad (en slags midlertidig uførepensjon). Alle disse ytelsene kan ses som en felles tilstand som vi kan kalle mottak av helse relaterte trygdeytelser på grunn av arbeidsuførhet. Også grunnstønad og hjelpestønad er trygdeytelser for helsesvikt der registrene angir når personene begynte å motta ytelsen, eventuelt også når den opphørte.

Mange trygdeytelser har aldersmessige avgrensninger. Man kan ikke få uførepensjon før man har fylt 18 år (tidligere var aldersgrensen 16 år) eller etter fylte 67 år da uførepensjonen blir erstattet med alderspensjon. Også andre avgrensninger kan være aktuelle slik som at man flytter til Norge fra et annet land, eller man dør. Slike grenser for hvor personene kan observeres langs en tidsakse kalles gjerne sensurering. I denne rapporten anvendes ofte, men ikke alltid, 18 år som en sensureringsgrense nedad for hvor lenge

personene observeres før de ble uførepensjonister. Vi anvender også innflytting fra et annet land som tilsvarende sensureringsgrense. Vi unnlater derimot å bruke utflytting som sensurering ettersom mange kan ta med seg uførepensjonen selv om de flytter til et annet land. Dødsfall anvendes derimot som sensurering oppad. Når vi snakker om hva folk gjorde noen år før eller etter at de ble uførepensjonister, så er de som den gang enda ikke hadde fylt 18 år, som bodde i andre land, eller hadde dødd i mellomtiden som fulgte, ikke med i beregningene.

Mer om forløpsdata

Forløpsdata er data der en tilstand har en begynnelse og en slutt som begge angis med datoer. De fleste av disse dataene er for årene 1992–2001. Det å være sykmeldt er eksempel på en tilstand. I trygdeetatens registre vil hver person ha et antall tilfeller av sykefravær. Man kan bli sykmeldt for noen uker. Når sykmeldingen går ut, blir mange sykmeldt på nytt. Når man snakker om forløp med sykepenger så har disse enkeltsykmeldingene gjerne blitt slått sammen til ett forløp. I de dataene vi har fått overført fra FD-Trygd har sykepenger allerede blitt slått sammen til hele forløp med sykepenger. Alle andre ytelser eller tilstander (som yrkesaktivitet og utdanning) har derimot ikke slått sammen til sammen til sammenhengende forløp.

Denne rapporten analyserer ikke forløp slik dette normalt gjøres i undersøkelser av denne typen. Isteden analyseres andelen som mottok ulike ytelser eller hadde andre tilstander (var i jobb, under utdanning, var arbeidssøkere) på spesifikke tidspunkt målt i kvartår (91,3125 dager) over en seks års perioden før de ble uførepensjonert. Dermed spiller det mindre rolle når den aktuelle registreringen startet og sluttet. Analyser av forløp tar gjerne utgangspunkt i når en tilstand starter (arbeidsledighet, arbeidsuførhet), for så å undersøke hvor lang tid som går før tilstanden avsluttes (en kommer i jobb igjen). I denne rapporten undersøkes i isteden hva personene gjorde på et større antall kvartårige tidspunkt før de ble uføretrygdet. Når man ser bakover i tid er dette trolig en mer naturlig tilnærming enn når man ser framover i tid. I tillegg beregnes hvor store andeler som hadde hatt den aktuelle tilstanden i løpet av observasjonsperioden på seks år.

Avgrensninger

Denne studien inkluderer de som ble uførepensjonert i årene 1998–2001 og som var under 35 år da de fikk uførepensjon (første virkningsdato for pensjonen). De som hadde mottatt uførepensjon før 1998 er ikke med i undersøkelsen. Ingen andre avgrensninger anvendes.

Variabler

Alder er en variabel som endres over tid. To aldersvariabler studeres: alder ved uførepensjonering samt fortløpende alder når forløp før og etter uførepensjonering studeres. I 88 prosent av tilfellene er dato kjent, i 12 prosent av tilfellene er kun fødselsår kjent. I de siste tilfellene estimeres alder ut fra antatt fødselsdato midt på sommeren.

Yrke er en av opplysning som framgår av trygdeetatens uførepensjonsregister etter tilnærmet Nordisk yrkesklassifisering (NYK). 78 prosent av uførepensjonistene har en kode på yrkesopplysninger i dette registeret. Men over halvparten av disse har koder som ikke samsvarer med annen bruk av denne yrkesklassifiseringen. Disse kodene er nærmere beskrevet i kapittel 8.

Næring har blitt klassifisert etter to systemer. Fram til 1995 kodet Statistisk sentralbyrå næringene til ISIC-koder. Fra 1995 har de brukt NACE-koder.⁴ Disse kodene er ikke direkte sammenlignbare. En koverteringstabell fra ISIC til NACE ble overført fra Statistisk sentralbyrå, og ut fra denne ble ISIC-koder på femsiffer-nivå kodet om til de to første sifrene i NACE-koden. Listen som ble overført fra Statistisk sentralbyrå var ikke helt komplett slik at ytterligere 21 ISIC-koder på tresiffer-nivå og tre ISIC-koder på tosiffer-nivå (primærnæringene) måtte kodes om etter en manuell gjennomgang av dokumentasjonslister for de to kodesettene (Standard for næringsgruppering 1983, 1994). I hovedsak er det kun det første sifferet i NACE-koden som anvendes i analysene av yrkesaktivitet blant uførepensjonistene.

Inntektsdata er for individer for hele år fra og med 1993. Inntekten regnes om til 2000-kroner etter reguleringen av grunnbeløpet (G) i folketrygden. Grunnbeløpet er en størrelse som anvendes for å beregne pensjoner samt hvordan pensjonene endres (økes) fra et år til det neste. Når priser og lønninger øker, må også pensjonene bli større. Erfaringsmessig har pensjonene økt litt mer enn prisene, men ikke like mye som lønningene.

⁴ ISIC er FNs standard for næringsgruppering (International Standard Industrial Classification of All Economic Activities). NACE er EUs standard for næringsgruppering (Nomenclature générale des activités économiques dans les Communautés Européennes). Tradisjonelt har Norge fulgt statistiske standarder utarbeidet av FN. Gjennom EØS-avtalen har Norge forpliktet seg til å følge EUs standard for næringsgruppering. Se NOS C 182.

3. Hva kjennetegner de som blir uførepensjonert i ung alder?

Kjønn og alder

Analysene avgrenses til de som var mellom 16 og 35 år da de fikk uførepensjon i årene 1989–2001 og som ikke hadde mottatt uførepensjon tidligere. I årene 1998 og 1999 fikk 120 personer under 20 år uførepensjon. Fra og med 2000 har alle nye uførepensjonister fylt 18 år før de fikk uførepensjon. (I 1989 fikk noen få 16- og 17-åringer uførepensjon, trolig fordi de hadde søkt om uførepensjon før 18-årsgrensen ble innført)

Tabell 3.1: Nye uførepensjonister etter alder (1989-2001), antall og prosent.

Alder	Menn	Kvinner	Totalt	Prosent	Kumulativt
16	39	31	70	0,7	0,7
17	32	18	50	0,5	1,1
18	411	332	743	7,1	8,3
19	94	79	173	1,7	9,9
20	110	102	212	2,0	11,9
21	145	138	283	2,7	14,6
22	231	192	423	4,0	18,7
23	237	214	451	4,3	23,0
24	256	233	489	4,7	27,7
25	271	224	495	4,7	32,4
26	280	290	570	5,5	37,9
27	293	309	602	5,8	43,6
28	296	355	651	6,2	49,9
29	331	421	752	7,2	57,0
30	371	467	838	8,0	65,1
31	403	519	922	8,8	73,9
32	444	641	1 085	10,4	84,3
33	451	663	1 114	10,7	94,9
34	240	291	531	5,1	100,0
Sum:	4 935	5 519	10 454	100,0	

Tabell 3.1 viser hvordan de unge uførepensjonistene fordeler seg på alder og kjønn. Andelen som ble uførepensjonert øker naturlig nok med alder. 43 prosent var mellom 30 og 35 år, og knapt 28 prosent hadde enda ikke fylt 25

år da de ble uførepensjonert. Relativt mange blir uførepensjonert rett etter at de fyller 18 år.

Litt flere kvinner enn menn ble uførepensjonert i ung alder i årene 1989–2001. Fordi det er litt flere menn (51 %) enn kvinner (49 %) i denne aldersgruppen, vil dette si at unge kvinner har større sannsynlighet for å bli uførepensjonert enn unge menn. Før de fyller 25 år er det derimot flere menn enn kvinner som blir uførepensjonert. Fra og med 26 år er det en overvekt av kvinner blant de nye uførepensjonistene.

Uføregrad

For å få uførepensjon må arbeidsevnen være redusert med minst halvparten. Det vil si at uføregraden kan variere fra 50 til 100 prosent. Når en har mottatt uførepensjon i et år kan uføregraden reduseres til under 50 prosent, men ikke lavere enn 20 prosent. Dette ble innført som en forsøksordning fra mai 1997, men omfatter hele vår observasjonsperiode (1998–2001). Hos de som har gradert uførepensjon kan uføregraden endres mange ganger. I denne analysen har vi beregnet gjennomsnittlig uføregrad for alle dager personene var uførepensjonister i årene 1998–2001.

Tabell 3.2: Gjennomsnittlig uføregrad (1989-2001), antall og prosenter.

Uføregrad	Menn	Kvinner	Totalt	Prosent	Kumulativt
<50 %	21	13	34	0,3	0,3
50-59 %	409	974	1 383	13,2	13,6
60-69 %	113	127	240	2,3	15,9
70-79 %	84	105	189	1,8	17,7
80-89 %	103	154	257	2,5	20,1
90-99 %	103	118	221	2,1	22,2
100 %	4 102	4 028	8 130	77,8	100,0
Sum:	4 935	5 519	10 454	100,0	

Tabell 3.2 viser at 22 prosent av de unge uførepensjonistene hadde gradert pensjon, hvorav de fleste hadde 50 prosent uførepensjon (her angitt som 50–59 prosent). Svært få hadde mindre enn 50 prosent uførepensjon. Flere kvinner enn menn hadde gradert pensjon. Spesielt var det mange kvinner som hadde 50 prosent uførepensjon. For andre graderinger er det omtrent like mange menn og kvinner.

Hvor bor de?

Det er stor fylkesvis variasjon i andelen som blir uførepensjonert i Norge. Ved årsskiftet 2003/2004 varierte andelen av befolkningen (18–67 år) fra 7,9

prosent i Akershus til 13,1 prosent i Agderfylkene (standardisert for alder og kjønn) (Trygdestatistisk årbok 2003). Her beregnes andelen av risikobefolkningen som ble uførepensjonert før de fylte 35 år i årene 1998–2001. Risikobefolkningen beregnes som gjennomsnittsbefolkning i årene 1998–2001 i femårs aldersgrupper minus de som allerede var uførepensjonert ved inngangen av 1998. Befolkningstallene ble generert og lastet ned fra Statistisk sentralbyrås Internett-sider, og de som allerede var uføretrygdet framgår av dataene vi har fått overført fra FD-Trygd.

Tabell 3.3: Aldersstandardisert andel som ble uføretrygdet under 35 års alder i fylkene, 1998–2001.

	Uføretrygdet 1.1.1998 Prosent	Uføretrygdet 1998-2001 Prosent	Uføretrygdet 1998-2001 Antall
Aust-Agder	2,13	1,48	386
Vest-Agder	2,09	1,38	563
Vestfold	1,86	1,18	630
Hedmark	1,63	1,05	461
Telemark	1,63	1,03	430
Østfold	1,65	1,00	635
Oppland	1,62	1,00	449
Buskerud	1,26	0,96	597
Nord-Trøndelag	1,48	0,86	270
Sør-Trøndelag	1,20	0,83	606
Troms	1,24	0,83	351
Sogn og Fjordane	1,21	0,80	220
Hordaland	1,28	0,76	908
Rogaland	1,13	0,75	795
Oslo	0,77	0,74	1 247
Nordland	1,41	0,74	452
Akershus	1,00	0,72	884
Finnmark	1,24	0,69	149
Møre og Romsdal	1,31	0,65	406
Hele landet	1,29	0,86	10 439

Midtkolonne i tabell 3.3 (uføretrygdet 1998–2001) viser de som ble uføretrygdet i årene 1998–2001 som en prosentandel av de mellom 15 og 35 år standardisert for alder (femårs aldersgrupper etter den direkte metoden). Det vil si hvor mange som ville ha blitt uføretrygdet hvis alle fylkene hadde hatt samme aldersfordeling som hele landet. Andelene som ble uføretrygdet økte med alder også blant de yngste aldersgruppene som studeres her. Den laveste alder en kunne få uføretrygd økte fra 16 før 1998 til 18 år fra januar 1998, men

i tabell 3.3 har vi beregnet de under 20 år som andel av risikobefolkningen mellom 15 og 20 år. Nivået er følgelig satt lavt i tabellen, og bør derfor ikke tillegges stor vekt. Mer interessant er sammenligning mellom fylkene. Det var store forskjeller mellom fylkene i uføretrygning av unge mennesker. I Agderfylkene, som var høyst, ble en dobbelt så høy andel av unge personer uføretrygdet sammenlignet med Møre og Romsdal, som var lavest. Alle fylkene som uføretrygdet flere unge personer enn landsgjennomsnittet (0,86 %) finner vi på Sørlandet og dernest på Østlandet. Fylkene som ligger lavere enn landet er mer spredt geografisk; de fins både på Vestlandet, i Nord-Norge (Finnmark, Nordland) og på Østlandet (Akershus, Oslo). Møre og Romsdal har også få uføretrygdede over 35 år, selv om de ikke er blant de aller laveste fylkene i landet. Finnmark har derimot mange uføretrygdede totalt sett, men er det nest laveste fylket i denne oversikten.

Den store variasjonen i uførepensjonering mellom fylkene i årene 1998–2001 kan ikke forklares med hvor mange som allerede var uføretrygdet ved inngangen av 1998 (venstre kolonne i tabell 3.3). Tvert om. I fylker der mange unge personer var uføretrygdet allerede før 1998 ble mange unge personer også uføretrygdet i årene 1998–2001. Tilsvarende, i fylker med få uføretrygdede ved inngangen av 1998 ble også få unge uføretrygdet i årene som fulgte. Denne sammenhengen er sterk ($r = 0,89$) og tydeligst blant fylker med høy uførepensjonering, der rekkefølgen er den samme før og etter 1998. Viktigste avvik er Oslo som hadde svært få unge uføretrygdede ved inngangen av 1998, vesentlig færre enn noen av de andre fylkene.

Hvordan kan de store fylkesvise forskjellene i uføretrygning av unge personer forklares? En mulig forklaring er at det arbeidsmarkedet kan gjøre det vanskeligere å integrere unge uføre i noen fylker enn i andre. En grunn kan være at den generelle etterspørselen etter arbeidskraft varierer mellom fylkene. Etterspørselen etter arbeid, hvor lett/vanskelig det er å få jobb, kan måles med registrert arbeidsledighet.

Tabell 3.4: Uføretrygning blant unge personer og arbeidsledighet i fylkene årene 1998–2001. Prosentar. (N=19, $r = -0,05$.)

	Arbeidsledighet	Uføretrygning
Finnmark	4,8	0,7
Nord-Trøndelag	3,4	0,9
Nordland	3,3	0,7
Sør-Trøndelag	3,2	0,8
Hordaland	3,0	0,8
Østfold	2,9	1,0
Telemark	2,9	1,0
Vest-Agder	2,9	1,4
Troms	2,9	0,8
Aust-Agder	2,8	1,5
Oslo	2,7	0,7
Rogaland	2,6	0,8
Hedmark	2,6	1,0
Vestfold	2,5	1,2
Møre og Romsdal	2,2	0,7
Oppland	2,1	1,0
Buskerud	2,1	1,0
Sogn og Fjordane	1,5	0,8
Akershus	1,4	0,7
Hele landet	2,6	0,9

Hvordan kan de store fylkesvise forskjellene i uføretrygning av unge personer forklares? En mulig forklaring er at det arbeidsmarkedet kan gjøre det vanskeligere å integrere unge uføre i noen fylker enn i andre. En grunn kan være at den generelle etterspørselen etter arbeidskraft varierer mellom fylkene. Etterspørselen etter arbeid, hvor lett/vanskelig det er å få jobb, kan måles med registrert arbeidsledighet.

Tabell 3.4 rangerer fylkene etter arbeidsledighet for alle mellom 16 og 67 år som et gjennomsnitt for årene 1998–2001. Tabellen viser at det ikke er noen sammenheng mellom arbeidsledighet og hvor mange unge personer som ble uføretrygdet i fylkene ($r = -0,05$). Finnmark hadde den klart høyeste arbeidsledigheten, men hadde nest laveste andel unge som ble uføretrygdet. Akershus hadde den laveste arbeidsledigheten, og den tredje laveste andelen som ble uføretrygdet. Agderfylkene, hvor fleste ble uføretrygdet, hadde en arbeidsledighet som var så vidt over gjennomsnittet i årene 1998–2001. Arbeidsledigheten kan således ikke forklare hvorfor det er stor fylkesvis

variasjon i andelen unge personer som blir uføretrygdet. Det neste kapitlet (kapittel 4) undersøker om sammensetningen av helseproblemene kan bidra til å forklare fylkesvis variasjon i uføretrygding av unge personer i Norge. Kapittel 5 undersøker om fylkesvis variasjonen i uføretrygding av unge personer skyldes tilsvarende variasjon i tiden som går mellom helsesvikt og uføretrygding mellom fylkene.

4. Hvilke helseproblemer er de vanligste?

Fra utgangen av 1998 ble de nye uførepensjonistene gitt hoveddiagnoser etter ICD10 kodesystem som da avløste det tidligere ICD9. ICD10 er organisert etter et hierarkisk mønster. Her avgrenses analysen til det første sifferet i ICD10. 94 prosent av uførepensjonistene som analyseres her har ICD10 diagnoser i registeret for uførepensjon.

Tabell 4.1: Hoveddiagnose for uførepensjon (bokstavklode i ICD10).

Hoveddiagnose:	Menn	Kvinner	Totalt	Prosent
Psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser	3 012	2 606	5 618	53,7
Sykdommer i nervesystemet	406	530	936	9,0
Sykdommer i muskel-skjelett & bindevev	252	820	1 072	10,3
Medfødte misdannelser & kromosomavvik	246	256	502	4,8
Skader, forgiftninger og vold	222	186	408	3,9
Andre sykdommer	494	820	1 314	12,6
Diagnose mangler	303	301	604	5,8
Total	4 935	5 519	10 454	100,0

Tabell 4.1 skiller ut de fem vanligste diagnosegruppene blant de unge uføre definert ut fra bokstavkoden (første ledd) i diagnosesystemet ICD10. Den vanligste diagnosegruppen er psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser (F) som omfatter mer enn halvparten av de unge uførepensjonistene. Tar vi hensyn til det neste leddet i ICD10 finner vi at schizofrene sykdommer m.m. (F2) er den vanligste av disse diagnosene. I alt har 1 057 personer eller 10 prosent av de unge uføre diagnosen schizofrene sykdommer m.m. (F2). Dernest følger psykisk utviklingshemming (F7) som omfatter nesten 10 prosent av uførepensjonistene, fulgt av atferds- eller personlighetsforstyrrelser (F6) og angst/nevroses (F4) som hver omfatter cirka 9 prosent av de uføre.

Ni prosent har sykdommer i nervesystemet (G). Cerebral parese (G8) og epilepsi (G4) er de vanligste blant disse sykdommene som hver omfatter to–tre prosent av de uføre. Ti prosent har sykdommer i muskel-skjelett eller bindevev (M). Fem prosent har medfødte misdannelser og kromosomavvik (Q) hvorav litt over en prosent har Downs syndrom (Q90). Skader m.m. (S) utgjør fire prosent av de unge uføre. Skader mot nakke (S1) og hode (S0) er de vanligste grunnene til at skader fører til uførepensjonering blant unge personer.

Menn og kvinner har noe forskjellig sammensetning av diagnosene. Psykiske lidelser er vanligere blant unge menn enn blant unge kvinner. Dette gjelder særlig schizofrene sykdommer m.m. (F2) hvor nesten to tredjedeler er menn. Angst og nevroser (F4) er derimot vanligere blant kvinner enn menn. 76 prosent av de som uførepensjoneres på grunn av sykdommer i muskel-skjelett eller bindevev er kvinner. De fleste typer skader vanligst blant unge menn med unntak av nakkeskader som er vanligere blant unge kvinner.

Diagnose og alder ved pensjonering

Hvilke helseproblemer (diagnoser) dominerer blant de som blir uførepensjonert i ulike aldersgrupper? Tabell 4.2 viser diagnosefordelingen fordelt på inntil femårs aldersgrupper. Psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser er den største diagnosegruppen i alle aldersgruppene. Disse sykdommene er likevel relativt vanligst blant de som uførepensjoneres i alderen 20–24 år der psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser utgjør 64 prosent av uførepensjoneringene.

Tabell 4.2: Hoveddiagnose etter alder ved uførepensjonering i prosenter.

Hoveddiagnose:	16-19	20-24	25-29	30-34
Psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser	53,7	63,8	55,6	48,4
Sykdommer i nervesystemet	14,5	10,9	8,6	7,1
Sykdommer i muskel-skjelett & bindevev	0,5	2,9	9,4	16,1
Medfødte misdannelser & kromosomavvik	21,2	6,0	3,2	1,6
Skader, forgiftninger og vold	1,0	2,7	4,3	4,8
Andre sykdommer	4,8	9,2	12,8	15,6
Diagnose mangler	4,3	4,6	6,1	6,4
Sum	100,0	100,0	100,0	100,0
Antall	1 036	1 858	3 070	4 490

Medfødte misdannelser og kromosomavvik er den sykdomsgruppen som dominerer relativt mest blant de som uførepensjoneres i ung alder sammenlignet med noe høyere alder. Blant de som uføretrygdes før de fyller 20 år er dette den nest vanligste diagnosegruppen. Blant de som uføretrygdes etter 25 års alder er det den minste av diagnosegruppene. Også sykdommer i nervesystemet er en relativt hyppig diagnose blant de som uførepensjoneres tidlig. Før fylte 25 år er dette den nest vanligste diagnosegruppen (12 prosent av uførepensjoneringene), men blir mindre vanlig blant de som uføretrygdes i senere ved høyere alder.

Sykdommer i muskel-skjelett og bindevev er den diagnosegruppen som dominerer relativt mest blant de som ved uførepensjoneres ved noe høyere alder. Ser vi bort fra gruppen «andre sykdommer», er dette den nest vanligste av de fem diagnosegruppene blant de som uførepensjoneres etter at de har fylt 25 år (13 prosent av uførepensjoneringene). Også skader, forgiftninger og vold blir vanligere som grunn til uførepensjonering med økende alder blant de aldersgrupper som studeres her. Denne andelen øker fra en prosent før 20 år til nesten fem prosent hos de som uføretrygdes i 30–34 års alder.

Varies grunnene til uføretrygding mellom fylkene?

Det foregående kapitlet viste store forskjeller mellom fylkene i uføretrygding av personer. La oss undersøke om det er spesielle diagnosegrupper som kan gjøre bidra til å forklare den fylkesvise variasjonen i uføretrygding av unge mennesker.

Tabell 4.2: Fylkesvis variasjon i uførepensjonering for seks hoveddiagnoser. Aldersstandardiserte procenter (1998–2001).

	Psyk. lidelser	Nerve- system	Muskel skjelett	Mis- dan.	Skader	Annet	Ukjent
Østfold	,54	,08	,10	,05	,04	,13	,05
Akershus	,34	,06	,08	,04	,04	,10	,05
Oslo	,40	,06	,06	,04	,03	,09	,06
Hedmark	,53	,07	,18	,04	,04	,15	,05
Oppland	,54	,10	,09	,04	,02	,12	,07
Buskerud	,56	,08	,06	,06	,04	,09	,07
Vestfold	,66	,09	,14	,06	,03	,13	,07
Telemark	,58	,10	,08	,05	,04	,15	,03
Aust-Agder	,85	,11	,19	,05	,07	,15	,05
Vest-Agder	,68	,12	,25	,04	,06	,19	,05
Rogaland	,43	,06	,08	,02	,04	,08	,03
Hordaland	,44	,08	,07	,03	,02	,08	,03
Sogn og Fjordane	,37	,10	,11	,04	,04	,11	,02
Møre og Romsdal	,34	,08	,05	,04	,02	,10	,02
Sør-Trøndelag	,46	,08	,05	,05	,03	,10	,06
Nord-Trøndelag	,52	,07	,08	,02	,02	,09	,06
Nordland	,37	,08	,07	,04	,03	,10	,05
Troms	,37	,08	,11	,05	,03	,16	,04
Finnmark	,33	,10	,05	,03	,02	,11	,06
Standardavvik	,14	,02	,05	,01	,01	,03	,02
Variasjonskoeff.	,28	,20	,53	,25	,39	,26	,32
Antall	5 609	936	1 072	501	408	1 313	600

Halvparten av uførepensjonistene ble pensjonert på grunn av psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser. Agderfylkene har den høyeste andelen, som for uførepensjoning av personer generelt. Agderfylkene har også den høyeste andelen som ble uføretrygdet på grunn av sykdommer i muskel/skjelett, på grunn av nervesykdommer og på grunn av skader. Det således ikke spesielle sykdomsgrupper som bidrar til at Agderfylkene har høy uføretrygding av unge mennesker. Psykiske lidelser fører til minst uføretrygding i Finnmark, i Akershus samt i Møre og Romsdal, alle fylker som har den laveste uføretrygding av unge personer også generelt (tabell 3.3).

I absolutt forstand er variasjonen i uførepensjoning størst for de største diagnosegruppene. Dette framgår av standardavviket mellom fylkene i tabell 4.2. Men variasjon kan også beregnes relativt ved å dele standardavviket på gjennomsnittet av fylkene, kalt variasjonskoeffisient i tabellen. Størst relativ variasjon er det i uføretrygding på grunn av sykdommer i muskel/skjelett og bindevev. Det er også høy relativ variasjon i uføretrygding på grunn av skader. Det siste kan skyldes at dette er en liten gruppe. Kun 408 personer ble uføretrygdet på grunn av skader. Når dette deles på 19 fylker vil antallet personer bli så små i hvert fylke at noe tilfeldig variasjon vil oppstå. Det er derimot liten relativ variasjon mellom fylkene i uføretrygding på grunn av sykdommer i nervesystemet, og heller ikke så stor variasjon i uføretrygding på grunn av medfødte misdannelser og kromosomavvik. Også det siste er en liten gruppe der noe av den relative variasjonen må tilskrives tilfeldigheter. Vi kan derfor konkludere med at den relative variasjonen er størst for sykdommer i muskel/skjelett-systemet og dernest i psykiske lidelser, og den er minst for sykdommer i nervesystemet samt medfødte misdannelser/kromosomavvik.

5. Når inntrådte helsesvikten?

Når vi bruker administrative data må helsesvikt måles med en helserelatert ytelse fra folketrygden. Dette inkluderer et antall ytelser. Men mange av disse ytelsene har aldersmessige avgrensninger som gjør det vanskelig å bestemme når helseproblemet som førte til uførepensjonering faktisk inntrådte. Noen ytelser kan også ha vært for andre typer helsesvikt enn de som senere førte til uførepensjonering. Av den grunn anvendes ikke sykepenger og attføringsytelser som indikatorer på når helsesvikten inntrådte som senere uføretrygding. I dette kapitlet anvendes to typer indikatorer på når helsesvikten inntrådte. Det ene typen er opplysningene som framgår av uføregisteret. Dette inkluderer uføretidspunkt og virkningsdato for uførepensjon samt eventuelt garantitillegg for unge uførepensjonister. Den andre er mottak av grunnstønad og hjelpestønad. Mottak av andre livsoppholdsytelser som følger av arbeidsuførhet analyseres i kapittel 10.

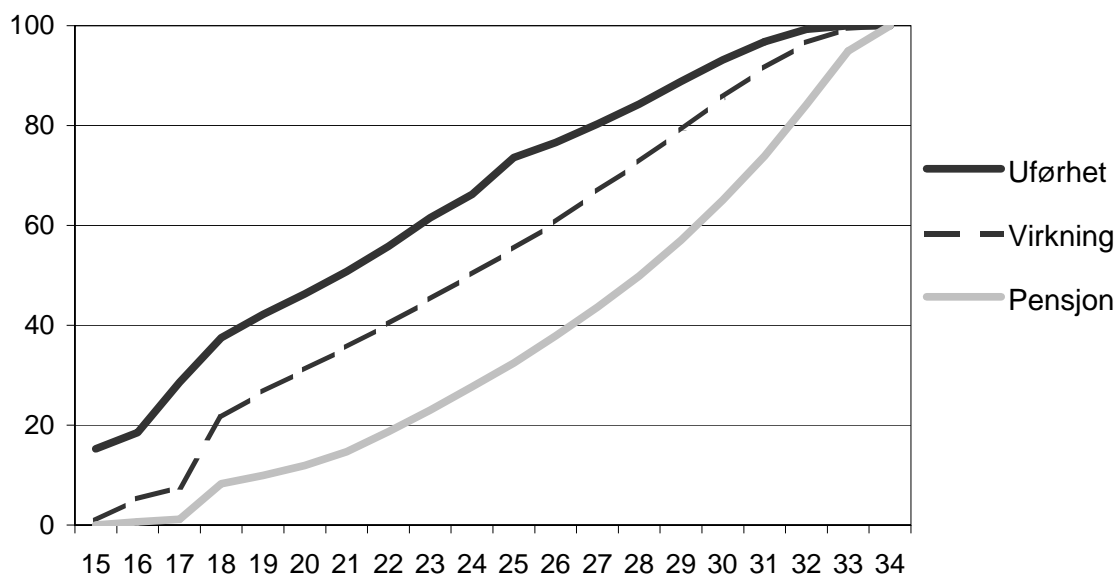
Uføretidspunkt og virkningsdato

Uføregisteret gir opplysninger om uførhetsdato og virkningsdato for uførepensjonen. Uførhetsdato er tidspunktet da arbeidsuførheten ble redusert med minst halvparten. For de som har vært yrkesaktive svarer dette til den første sykmeldingen som senere førte til uførepensjonering. Første virkningsdag for pensjonen svarer til den datoen den uføretrygdede har rett til uførepensjon. Pensjonistene får etterbetalt uføretrygd for den mellomliggende perioden hvis de ikke har mottatt en annen livsoppholdsytelse fra trygden i mellomtiden. Både virkningsdatoen og uføretidspunktet blir tilbakedatert når man får uførepensjon. Hvis man følger individenes livsløp, som vi i all hovedsak skal gjøre i denne rapporten, skjer det ikke noe status som trygdet før de får uførepensjon.

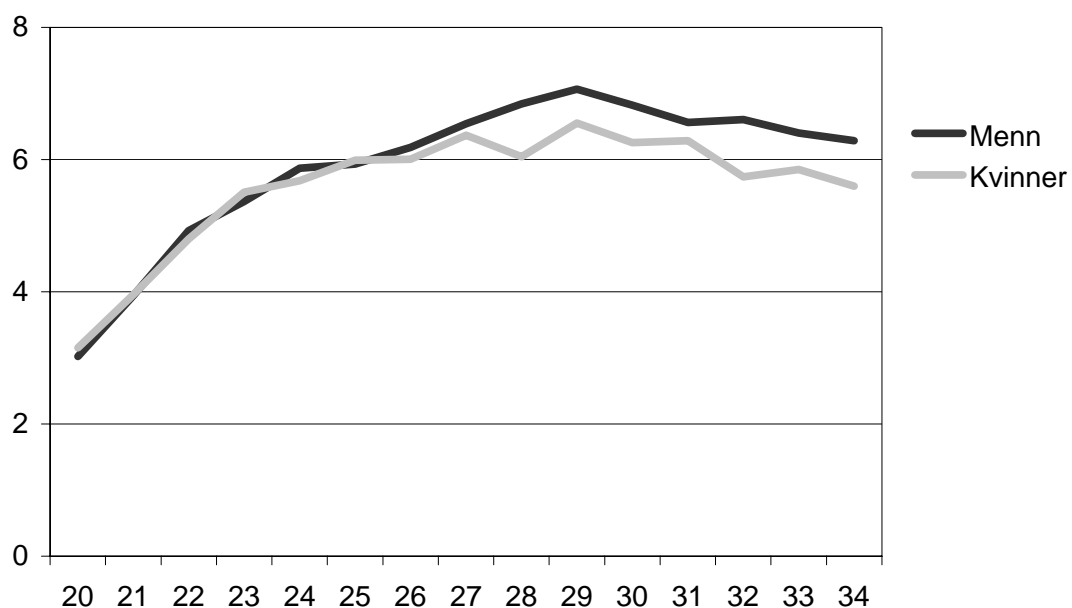
Figur 5.1 viser alder i hele år ved henholdsvis uførepensjonering (nederste linje), virkningsdato for uførepensjonen (midterste linje) og uførhetsdato (øverste linje). Bare litt over en prosent fikk uførepensjonen før de fylte 18 år. Grunnen er at laveste alder for uførepensjon ble hevet fra 16 til 18 år fra januar 1998. Knappt en prosent fikk tilbakedatert uførepensjonen, det vil si fastsatt virkningsdato for pensjonen, til før de fylte 16 år. Faktisk ble denne datoen i noen svært få tilfeller tilbakedatert helt ned til de første leveårene. Det er mulig at disse tilfellene viser til en samordning med barnepensjon (der en eller begge foreldre er døde). 15 prosent fikk tilbakedatert

uførhetsdatoen til før de fylte 16, alle til 15 års alder. Om lag halvparten av disse unge uførepensjonistene fikk pensjonen før de fylte 29 år. Like mange fikk tilbakedatert pensjonen (første virkningsdag for pensjonen) fastsatt til før de fylte 24 år. Halvparten fikk beregnet uføretidspunktet til før de fylte 21 år. Varigheten mellom uførhet og uførepensjonering er noe kortere for de som ble pensjonert etter enn før de fylte 30 år.

Figur 5.1: Alder ved uføretidspunkt, ved virkningsdato for uførepensjon og ved uførepensjonering.

Figur 5.2: Antall år mellom første uføretidspunkt og uførepensjonering etter alder ved uførepensjonering. Gjennomsnitt.

For de fleste unge uføre er selve uførepensjoneringen en prosess som strekker seg over mange år. Fra uførheten inntreer til man blir uførepensjonert går det i gjennomsnitt 5½ år, selv når disse hendelsene i sterk grad av venstresensurering (de kan ikke observeres før en gitt alder). Figur 5.2 viser sammenhengen mellom alder ved uførepensjonering og antall år siden en fikk registrert sykdommen, skaden eller lytet som senere første til uførepensjonering. Fram mot midten av 20-årene er det en sterk sammenheng mellom første uføretidspunkt og alder ved uførepensjonering. Ved 20 års alder er det i gjennomsnitt vel tre år mellom de to hendelsene. Etter 25 års alder er det 6 år eller mer mellom disse hendelsene. For svært mange blir uførheten registrert ved 18 års alder enten man får uførepensjonen allerede da eller man får den først 10 år senere. Trolig inkluderer dette helsesvikt som er medfødte eller som man har fått lenge før man ble voksen. Dette vil si at første uføretidspunkt gir en heller dårlig indikasjon på hvor lenge helseproblemene har vart blant unge uførepensjonister. Blant de som uførepensjoneres etter 25 års alder har menn gjennomgående vært arbeidsuføre lenger enn kvinner når de uføretrygdes.

Varies tiden mot uføretrygding mellom fylkene?

Kapittel 3 viste at etterspørsel etter arbeidskraft målt som arbeidsledighet ikke kan forklare den fylkesvise variasjonen i uføretrygding av unge personer. Kapittel 4 viste at den fylkesvise variasjonen i uføretrygding består i stor grad i uføretrygding av personer med psykiske lidelser og med sykdommer i muskler og skjelett. Betyr dette at noen fylker er raskere med å overføre unge personer til uføretrygd? I så fall, består dette først og fremst i hvordan de håndterer personer med psykiske lidelser og med sykdommer i muskler og skjelett?

Tabell 5.1 rangerer fylkene etter antall år mellom uføretidspunkt og uføretrygding. Dette varierte fra 4,8 år i Buskerud til 6,6 år i Sør-Trøndelag. Av en eller annen grunn er de fem nordafjelske fylkene (fra Møre og Romsdal til Finnmark), de fem fylkene med lengst tid mellom uføretidspunktet og uføretrygding. Noe av forskjellen mellom fylkene kan forklares tilsvarende fylkesvis variasjon i hvor gamle personene var da de ble uføre målt som uføretidspunkt. I høyre del av tabell 5.1 har vi korrigert for alder ved uføretidspunktet (målt med tre frihetsgrader). Ser vi på variasjonen mellom fylkene målt som varians (nederste linje i tabellen), så kan alder ved uføretidspunktet forklare nesten halvparten av fylkesnivå-variasjonen mellom uføretidspunkt og uføretrygding. Korrigert for alder ved uføretidspunktet reduseres variasjonsbredden fra 1,8 år til 1,2 år, det vil si fra 5,0 år i Sogn og Fjordane til 6,2 år i Sør-Trøndelag.

Tabell 5.1: Antall år mellom uføretidspunkt og uføretrygding, med og uten korreksjon for alder ved uføretidspunktet.

	Ikke justert for alder	Justert for alder
Sør-Trøndelag	6,63	6,19
Nordland	6,49	5,91
Nord-Trøndelag	6,07	5,63
Troms	5,92	6,09
Finnmark	5,90	5,79
Møre og Romsdal	5,86	5,60
Oslo	5,81	6,15
Akershus	5,48	5,65
Aust-Agder	5,34	5,38
Rogaland	5,34	5,25
Hedmark	5,31	5,66
Hordaland	5,31	5,42
Vest-Agder	5,23	5,41
Østfold	5,22	5,30
Oppland	5,19	5,31
Sogn og Fjordane	5,19	4,99
Vestfold	5,04	5,18
Telemark	4,87	5,05
Buskerud	4,84	5,08
Uveid gjennomsnitt	5,53	5,53
St. avvik	0,508	0,371
Varians	0,258	0,138

Generelt er det slik at jo flere unge mennesker som blir uføretrygdet i et fylke (tabell 3.3), desto kortere tid tar det fra disse personene blir uføre (målt som uføretidspunkt) til de blir uføretrygdet (venstre kolonne i tabell 5.1) ($r = -0,47$). Denne sammenhengen blir litt svakere ($r = -0,38$) og den er ikke lenger statistisk signifikant hvis vi bruker gjennomsnittstall for fylkene som korrigerert for alder ved uføretidspunktet (høyre kolonne i tabell 5.2). Likevel er det rimelig å konkludere med at noe av den fylkesvariasjonen i uføretrygding av unge mennesker skyldes at unge mennesker blir ført raskere over på uføretrygd i noen fylker enn i andre fylker. Korrelasjonen mellom disse variablene på fylkesnivå antyder at tiden mellom de to hendelsene kan forklare fra 15 prosent (justert) til 22 prosent (ikke justert), som svarer til kvadratroten av henholdsvis 0,38 og 0,47.

Psykiske lidelser

Kapittel 4 viste at uføretrygding av unge mennesker varierer mest mellom fylkene på grunn av psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser og på grunn av sykdommer i muskel-skjelett eller bindevev. Om vi skiller ut disse to sykdomsgruppene samt en tredje som består av alle andre diagnoser (inkludert ukjent diagnose) så finner vi en sterk negativ sammenheng mellom hvor mange som blir uføretrygdet på grunn av psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser og hvor lang tid det i gjennomsnitt tar for disse personene å bli uføretrygdet fra de får beskrevet diagnosen i form av uføretidspunkt på fylkesnivå ($r = -0,62$). Det er derimot kun svake og statistisk svært usikre sammenhenger mellom uføretrygding på grunn av sykdommer i muskler/skjelett/bindevev ($r = -0,16$) og alle andre diagnoser ($-0,07$) og tid mellom uførhet og uføretrygding for disse sykdomsgruppene.

Tabell 5.2: Aldersjusterte andeler som uføretrygdet på grunn av psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser samt tid mellom uføretidspunkt og uføretrygding for disse personene på fylkesnivå. (N=19, $r = -0,62$.)

	Andel uføretrygdet	År mellom uførhet og uføretrygding
Aust-Agder	0,85	5,7
Vest-Agder	0,68	5,5
Vestfold	0,66	5,3
Telemark	0,58	5,5
Buskerud	0,56	5,3
Østfold	0,54	5,4
Oppland	0,54	5,2
Hedmark	0,53	5,7
Nord-Trøndelag	0,52	6,4
Sør-Trøndelag	0,46	7,0
Hordaland	0,44	5,8
Rogaland	0,43	6,0
Oslo	0,40	6,2
Troms	0,37	6,5
Sogn og Fjordane	0,37	6,0
Nordland	0,37	6,7
Møre og Romsdal	0,34	6,7
Akershus	0,34	5,8
Finnmark	0,33	6,7
Uveid gjennomsnitt	0,49	6,0

Tabell 5.2 viser fylkenes fordeling på de to variablene uføretrygding på grunn av psykiske lidelser og tid mellom uføretidspunkt og uføretrygding for de som ble uføretrygdet på grunn av psykiske lidelser. Det er ingen fylker som skiller seg ut med svært kort tid mellom uføretidspunkt og uføretrygding på grunn av disse sykdommene. De åtte fylkene med høyest uføretrygning på grunn av psykiske lidelser hadde alle kortere enn gjennomsnittlig tid mellom uføretidspunkt og uføretrygding for de som ble uføretrygdet på grunn av psykiske lidelser. Likeledes hadde sju av de åtte fylkene med lavest uføretrygning på grunn av psykiske lidelser lengre enn gjennomsnittlig tid mellom uføretidspunkt og uføretrygding av disse personene. En ikke ubetydelig del av variasjonen mellom fylkene i uføretrygding av unge mennesker på grunn av psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser kan forklares med hvor lang tid det tar fra disse sykdommene blir beskrevet av leger m.m. og til disse pasientene blir uføretrygdet. Korrelasjonen på fylkesnivå antyder at denne fylkesvise variasjonen i hvordan unge personer med psykiske lidelser håndteres av helsetjenesten og annet støtteapparat kan forklare 38 prosent (kvadratroten av 0,62) av fylkesnivåvariasjonen i uføretrygding av unge mennesker.

Garantitillegg for unge uføre

De som kan dokumentere at de ble uføre før de fylte 26 år får en garantert minstesats for unge uføre som ofte vil være høyere enn de som ble uføre etter fylte 26 år. 66 prosent av de unge uføre som studeres her (uførepensjonert under 35 års alder) har garantert minstesats for unge uføre ved at uføretidspunktet var før fylte 26 år. Hvor mye garantipensjonen utgjør, er det vanskelig å si nøyaktig med våre data. Uføredataene gir informasjon om størrelsen på tilleggspensjonen som skal inkludere garantitillegget for unge uføre, men noen av de som skal ha garantipensjon for unge uføre står oppført om 0 på variabelen tilleggspensjon (også om vi tar utgangspunkt i høyeste verdi på variabelen). Inntektsdataene gir informasjon om pensjonsytelser fra folketrygden (variabel: folketr). Dette inkluderer barnetillegget i uførepensjonen, men ikke andre ytelser fra folketrygden som grunnstønad eller hjelpestønad. Blant de som ikke har tillegg for barn og som kun hadde 100 prosent uførepensjon i årene 1998–2001 var gjennomsnittlig overføring fra folketrygden året etter uførepensjoneringen 114 000 blant de med garantitillegg og 109 000 blant de uten.

Grunnstønad og hjelpestønad

Grunnstønad er for de som har dokumenterte merutgifter på grunn av sykdom, skade eller lyte. Hjelpestønad er for de som har behovet for hjelp i dagliglivet av tilsvarende grunner. Begge ytelsene forutsetter at helseproblemet har minst 2–3 års varighet. Bjerkedal og Irgens (1999) finner at er en sterk sammenheng mellom tidlig mottak av grunnstønad eller hjelpestønad tidlig uførepensjonering. Hvert fjerde barn som mottok grunn- eller hjelpestønad før fylte 16 år hadde blitt uførepensjonert før 25 års alder. Knappt halvparten av de som ble uføretrygdet før de fylte 25 år hadde derimot ikke mottatt noen stønad fra trygden i barneårene.

FD-trygd gir informasjon om grunnstønad og hjelpestønad kun fra og med desember 1991. Vi vet således ingen ting om eventuelle mottak av disse ytelsene før desember 1991. I disse dataene har 24 prosent av de unge uførepensjonistene (under 35 års alder) mottatt grunnstønad før de fikk uførepensjon og 19 prosent hadde mottatt hjelpestønad før de ble uførepensjonister. 29 prosent hadde mottatt en av ytelsene og 14 prosent hadde mottatt begge. 56 prosent av de som mottok grunnstønad før uførepensjonering mottok ytelsen allerede i desember 1991. Hele 75 prosent av de som mottok hjelpestønad før de fikk uførepensjon mottok denne ytelsene i desember 1991. Av de 29 prosent som hadde mottatt en av disse ytelsene før de ble uførepensjonister var det 16,5 prosent (d.v.s. 2 av 3) som mottok denne ytelsene før uføretidspunktet som er beskrevet ovenfor. De aller fleste av disse (78 prosent) mottok ytelsene allerede i desember 1991.

Grunnstønad og hjelpestønad indikerer vanligvis mer alvorlige former for funksjonssvikt enn uførepensjon. Kun en mindre andel av uførepensjonistene mottok minst en av disse ytelsene før de ble uførepensjonert. Man blant de som mottok en av disse ytelsene var det en stor andel som mottok grunnstønad eller hjelpestønad også før uføretidspunktet i uføregisteret. Akkurat hvor stor andelen er kan ikke våre data si med sikkerhet ettersom vi har uføretidspunkt før desember 1991, men ikke data om grunn/hjelpestønad før dette tidspunktet. Men selv med denne begrensningen er det nesten halvparten av de som hadde mottatt grunn/hjelpestønad før uførepensjonering som hadde mottatt denne ytelsen før uføretidspunktet. Trolig er den egentlige andelen vesentlig høyere. Denne enkle sammenligningen indikerer i likhet med tabell 5.1 ovenfor at mange av de unge uførepensjonistene har hatt den aktuelle helsesvikten vesentlig lenger enn det registerdataene gir inntrykk av. Mange har trolig hatt den aktuelle helsesvikten hele livet.

6. Utdanningsnivå

Utdanning er viktig for hvilke muligheter folk har for å kunne forsørge seg gjennom eget arbeid. Utdanning inngår også i vurderingen om en person kan få uførepensjon, det vil si i hvor mye inntektsevnen er nedsatt. En rekke undersøkelser viser at de med lite utdanning har vesentlig høyere sannsynlighet for å bli uføretrygdet enn de som har noe mer utdanning (NOS B 932 1990; Dahl m.fl. 1995; Hansen 1998; Holte, Krogstad, Magnus 2000). Dahl m.fl. (1995) finner de største forskjellene blant de som uførepensjoneres i ung alder.

Det er neppe slik at mer utdanning gir en tilsvarende reduksjon uføretrygdingen som de sterke empiriske sammenhengene mellom utdanning og uføretrygding antyder. I noen grad reflekterer disse sammenhengene at noen av de uføre, spesielt unge uføre, også har redusert evneutrustning. Kinge og Bjerkedal (1994) finner i en oppfølgingsundersøkelse fra 1992 særlig høy nivåer hos de som hadde gått i folkeskolens hjelpeklasser (26 prosent), spesialskole for evneveike (60 prosent) og i åndsvakeomsorgern (100 prosent) om disse sammenlignes med hele utvalget (12 prosent). Utdanning brukes også i noen grad som virkemiddel for å hindre varig ustøting av unge personer fra arbeidslivet. Det er likevel sannsynlig at utdanning bedrer muligheten i arbeidslivet også på tvers av evneutrustning. Dette kapitlet undersøker hvor høyt utdanningsnivå uførepensjonistene har. Kapittel 12 undersøker i hvilken grad de har vært under utdanning i årene før de ble uførepensjonert.

Tabell 6.1: Utdanningsnivåer i norsk utdanningsstatistikk (SSB Notat 2001:12)

Tredeling av nivå	Nivå	Nivånavn	Klassetrinn
	0	Ingen utdanning og førskoleutdanning	Under skoleplikt
Obligatorisk utdanning	1	Barneskoleutdanning	1.-7. klassetrinn
	2	Ungdomsskoleutdanning	8.-10. klassetrinn
Videregående utdanning	3	Videregående grunnutdanning	11.-12. kl. trinn
	4	Videregående, avsluttende utdanning	13. klassetrinn +
	5	Påbygging til videregående utdanning	14. klassetrinn +
Universitets- og høgskole- utdanning	6	Universitet/høgskoleutd., lavere nivå	14.-17. kl.trinn
	7	Universitet/høgskoleutd., høyere nivå	18.-19. kl.trinn
	8	Forskerutdanning	20. klassetrinn +
	9	Uoppgitt	

Utdanningsstatistikken fra Statistisk sentralbyrå (tabell 6.1) skiller mellom utdanningsnivåer og fagfelt. I denne oversikten skal vi kun se på utdanningsnivået, som er det første sifferet i utdanningskoden. Denne er delt i ni nivåer pluss uoppgitt utdanning. Den kan også deles i tre nivåer (venstre del av tabell 6.1), og den kan regnes om til hvor mange år som normalt kreves for å fullføre den aktuelle utdanning, såkalt klasstrinn (høyre del av tabellen).

Vi skal sammenligne utdanningsnivået til uførepensjonistene med tilsvarende aldersgrupper i hele den norske befolkningen. Aldersgruppene som studeres her inkluderer mange som fortsatt er under utdanning. De høyeste utdanningsnivåene kan man ikke ta før man er i 20-årene eller til og med i 30-årene. Av den grunn bør vi sammenligne aldersgruppene enkeltvis. Statistiske sentralbyrås oversikter over utdanningsnivået, slik disse kan genereres i tabeller over Internet, tillater oss å skille mellom tre aldersgrupper: 20-24 år, 25-29 år og 30-39 år. Kun en halv prosent av de unge uførepensjonistene har gjort ferdig utdanning (d.v.s. at de har registrert nye datoer for høyeste fullførte utdanning) etter at de ble uførepensjonert (målt som hele år). Fordi så få uførepensjonister synes å ta utdanning etter at de har fått uførepensjon, tar vi utgangspunkt i alder da de ble uførepensjonister. Uførepensjonistene deles inn i tre aldersgrupper: 20-24 år, 25-29 år og 30-34 år og sammenlignes med tilsvarende grupper av befolkningen som helhet (der de unge uføre utgjør en svært liten andel).

Tabell 6.1: Høyeste fullførte utdanning til unge uførepensjonister og hele befolkningen.

	20-24 år		25-29 år		30-34 år	
	Uføre	Alle	Uføre	Alle	Uføre	Alle
Under skoleplikt	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1
1.-7. klasstrinn	0,0	0,1	0,1	0,2	0,3	0,3
8.-10. klasstrinn	10,8	4,2	15,4	5,7	14,9	7,9
11.-12. kl.trinn	49,7	21,1	50,0	19,5	42,9	24,9
13. klasstrinn +	11,9	54,6	19,8	34,3	21,3	30,4
14. klasstrinn +	0,2	1,7	1,9	2,9	2,5	3,6
14.-17. kl.trinn	0,9	14,8	6,8	29,0	11,0	23,1
18.-19. kl.trinn	0,0	0,2	0,2	5,2	0,7	6,6
20. klasstrinn +	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5
Uppgitt	26,5	3,2	5,8	3,3	6,5	2,7
Sum	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Det som kanskje tydeligst skiller de unge uføre fra andre i samme aldersgruppe generelt er den høye andelen som har uoppgitt utdanning. Nesten 27 prosent av de som ble uførepensjonert i alderen 20-24 år har uoppgitt utdanning. De som ble uførepensjonert før de fylte 20 år er ikke med i denne tabellen. Her mangler opplysninger for eventuell utdanning for nesten 46 prosent av personen. Trolig inkluderer dette mange som ikke har noen utdanning. Andelen med uoppgitt utdanning er vesentlig lavere blant de som ble uførepensjonert etter 25 års alder, hvor disse utgjør bare noen få prosent av de uføre.

En stor andel av de unge uførepensjonistene har videregående utdanning, det vil si 11.-12. klassetrinn eller høyere. Blant de som ble uførepensjonert da de var 20-24 år har halvparten videregående utdanning. Blant de som ble pensjonert da de var 25-34 år har 78 prosent videregående utdanning.

Uførepensjonistene har likevel mindre utdanning enn andre i samme aldersgruppe. Relativt få har høyere utdanning. I den yngste aldersgruppen (20–24 år) har kun 1 prosent av uførepensjonistene høyere utdanning (14–17. klassetrinn eller høyere) mot 15 prosent i hele befolkning. I den eldste aldersgruppen er forskjellen noe mindre, der knapt 12 prosent av uførepensjonistene har høyere utdanning mot 30 prosent i hele befolkningen.

Oppsummert kan vi si at de uførepensjonistene som ikke har utdanning blir pensjonert tidlig, ved 20 års alder eller tidligere. Det er også mulig at noen ikke får utdanning fordi de blir pensjonert svært tidlig. Flesteparten av de unge uførepensjonistene har videregående utdanning. De har likevel mindre utdanning enn det som er vanlig blant unge voksne ellers.

7. I hvilken grad har de vært yrkesaktive?

Personer med helsesvikt har lavere yrkesdeltakelse enn personer uten helsesvikt. En tilleggsundersøkelse til Arbeidskraftsundersøkelsen fra 2000 viser at de som selv rapporterer å ha en funksjonshemming har lavere yrkesdeltakelse de uten funksjonshemming (Bø 2003b). Eksempelvis var 50 prosent av funksjonshemmede mellom 25 og 40 år yrkesaktive sammenlignet med 82 prosent i hele utvalget. Blant de mellom 16 og 25 prosent er forskjellen mindre, henholdsvis 45 og 56 prosent, men dette skyldes nok at en del er under utdanning i denne aldersgruppen. Ett år tidligere var de tilsvarende forskjellene mellom funksjonshemmede og hele utvalget noe mindre (Bø 2003a). Men det er usikkert om den økte forskjellen mellom funksjonshemmede og andre reflekterer metodefeil eller historiske endringer i sysselsetting blant uføre sammenlignet med folk flest. Hvis det siste skulle være tilfelle, er det pussig at endringene skulle inntre fra et år til det neste.

Opplysninger om yrkesaktivitet kan dels hentes fra registerdata om arbeid, det vil si fra arbeidstaker/arbeidsgiverregisteret og tilsvarende registre blant selvstendig næringsdrivende, og dels fra registerdata over skattbare inntekter. Inntektsopplysningene er langt mer pålitelige enn opplysningene om arbeid og arbeidsforhold ettersom arbeidsforhold ofte rapporteres ofte unøyaktig. Mange arbeidsgivere skriver at deres arbeidsforhold varer fra 1. januar til 31. desember selv for de som kun jobber der i sommerferien. Opplysninger om arbeid må derfor sammenholdes med opplysninger om tidsvarende inntekter for at vi kan være rimelig sikre på omfanget av arbeidet eller arbeidsforholdene som har blitt registrert. Dette kan gjøres på minst to måter. Fordi inntektsopplysningene er for hele år, kan vi undersøke i hvilken grad personene har hatt arbeidsrelaterte inntekter i hvert kalenderår før de ble uføretrygdet. Fordi arbeidsforholdene har datoer for start og slutt, kan vi undersøke varigheten på disse arbeidsforholdene i den grad disse arbeidsforholdene også har gitt tilsvarende arbeidsrelaterte inntekter.

Arbeidsrelaterte inntekter for hele år

La oss først undersøke i hvilken grad de unge uførepensjonistene har hatt inntekter fra arbeid før de ble uførepensjonert. Inntekter fra arbeid er her det

samme som lønn og netto næringsinntekt for næringsdrivende. Sykepenger er inkludert i denne arbeidsinntekten, men ikke dagpenger under arbeidsledighet. Negative inntekter (som kan oppstå på grunn av næringsvirksomhet) settes til null. Inntektsdataene er årlige for årene 1993–2001 og de inkluderer alle som har fylt 17 år innen utgangen av inntektsåret.

Flesteparten av de unge uføre hadde noe arbeidsrelatert inntekt i de fleste årene før de ble uførepensjonert. Unntaket er året rett før da litt under halvparten hadde inntekt fra eget arbeid. De fleste hadde likevel lave inntekter. Kun 35 prosent hadde inntekter over 100 000 kroner i minst et av de fem foregående årene før de ble uførepensjonister. Denne andelen økte fra 14 prosent i året før uførepensjoneringen til 25 prosent fem år før de ble uførepensjonert. Vi har da holdt de som enda ikke hadde fylt 17 år utenfor beregningene.

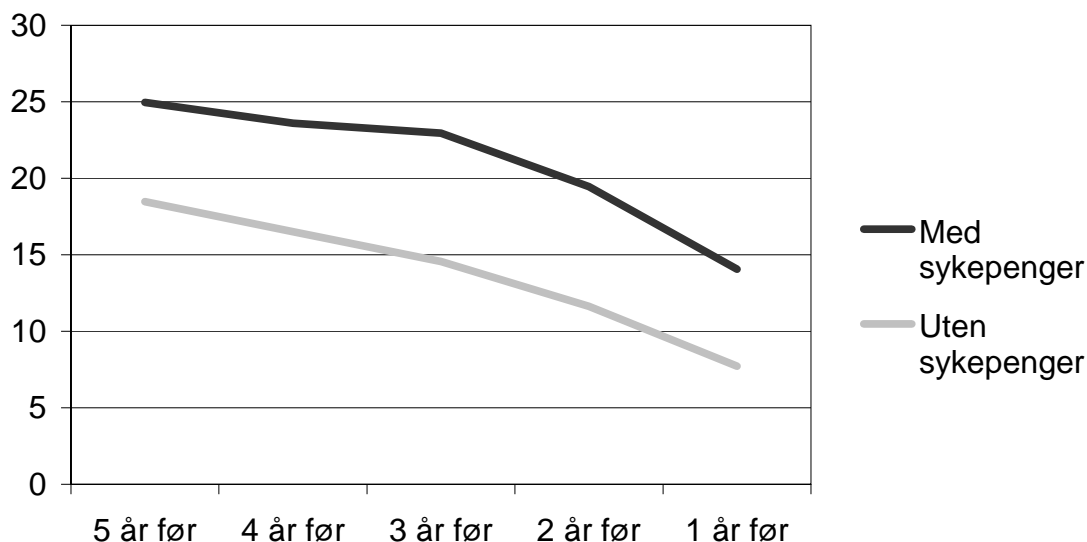
Tabell 7.1: Prosentandeler som hadde inntekt fra eget arbeid i årene før de ble uførepensjonert (inkludert sykepenger).

	Inntekt over 0	minst 20' kr	minst 100' kr	Antall
1 år før	48,4	28,9	14,1	10 343
2 år før	53,3	34,3	19,4	9 734
3 år før	57,2	38,2	23,0	9 449
4 år før	58,7	40,4	23,6	9 249
5 år før	59,8	41,8	25,0	9 014
1-5 år før	72,8	54,2	34,7	10 439

Yrkesinntekten som måles her inkluderer også de som omfattes av en ordning med lønnstilskudd fra arbeidskontorene. Lønnstilskudd er en avtale mellom arbeidskontoret, en arbeidsgiver og arbeidstaker. Lønnen som utbetales vil framgå som vanlig lønn i inntektsregisteret og den gir rett pensjoner og trygd som annen lønn. Lønnstilskuddsordningen er ment å gi arbeidssøkere mulighet til å fortsette i jobben etterpå.

Inntektsdataene kan gi inntrykk av at de som har vært yrkesaktive har jobbet ett år lenger enn det som ofte vil være tilfelle ettersom inntekten i tabell 7.1 inkluderer sykepenger. De fleste har 100 prosent inntektskompensasjon gjennom sykelønnsordningen det første året av sin arbeidsuførhet. For 1994 kunne man få sykepenger etter å ha jobbet i to uker; fra 2004 økte denne opptjeningstiden for sykepenger til fire uker. Noen kan derfor ha jobbet bare noen uker før de ble sykmeldt. Dermed kan dataene for pensjongivende inntekt i tabell 7.1 gi inntrykk av at de har jobbet mer enn det de faktisk har gjort. Vi kan korrigere for denne skjevheten ved å trekke sykepenger fra inntekt fra eget arbeid i tabell 7.1.

Figur 7.1: Prosentandeler som hadde inntekt på minst 100 000 kroner i årene før de ble uførepensjonert, med og uten sykepenges.

Figur 7.1 viser andelen med årlig inntekt over 100 000 kroner når sykepenges regnes og ikke regnes med i inntekten. Når sykepenges trekkes fra reduseres andelen som tjente 100 000 fra 14,1 til 7,7 prosent året før uførepensjonering, eller med nærmere halparten. Også i foregående år reduseres andelen med egen inntekt betydelig når sykepenges trekkes fra, med 6–8 prosent per år. Ser vi femårs-perioden under ett, reduseres andelen med egen inntekt på minst 100 000 kroner i minst ett av årene fra 34,7 prosent om sykepenges regnes med til 27 prosent om sykepenges ikke regnes med i egen inntekt.

Noen av de videre analysene avgrensnes til de som tjente minst 20 000 kroner i minst ett av de fem årene før de ble uføretrygdet. Disse 20 000 kronene inkluderer også sykepenges. For så lave inntekter som 20 000 kroner gjør det lite fra eller til om sykepenges trekkes fra egen inntekt. I dette tilfellet reduseres andelen med egen inntekt fra 54,2 prosent når sykepenges regnes med til 52,4 prosent om sykepenges ikke regnes med. Ser vi på de som hadde inntekt over 0 kroner, er det ingen forskjell mellom de to inntektsandelene. Grunnen er at man får ikke sykepenges uten forutgående arbeid.

Antall arbeidsgivere

Hvor mange av de unge uføretrygdede har hatt forløp med mange arbeidsforhold før de ble uføretrygdet? I den grad de har hatt mange arbeidsgivere så kan selve uføretrygdingen ha sammenheng med at de har problemer i forhold til arbeidsgivere. Arbeidsgivere kan identifiseres i FD-Trygd. For årene 1992–1995 har vi de åtte første siffer av arbeidsgivernummeret på foretaksnivå. For

årene 1995–2001 har vi det juridiske organisasjonsnivået, også på foretaksnivå. For 1995 har vi begge numrene. For å kunne beregne antallet arbeidsgivere i denne perioden må anvende en opptellingsprosedyre. Dette består i at summere antallet unike arbeidsgivernummer og unike juridiske organisasjonsnummer mens antallet registreringer der begge nummer inngår trekkes fra. Alle arbeidsforhold er med, både lønnsarbeid og selvstendig næringsdrivende, både fulltid og deltids jobber. Bø (2003b) finner at en større andel av funksjonshemmede er i deltidsjobb enn tilfellet er blant funksjonsfriske.

Tabell 7.3: Antall arbeidsgivere i årene 1992–2001 før uførepensjonering (1998–2001).

Antall arbeidsgivere	Antall Antall uføre	Prosent av uføre	Kumulativt
10	1	0,0	0,0
9	2	0,0	0,0
8	5	0,0	0,1
7	8	0,1	0,2
6	14	0,1	0,3
5	79	0,8	1,0
4	217	2,1	3,1
3	555	5,3	8,4
2	1 429	13,7	22,1
1	3 212	30,7	52,8
ingen	4 932	47,2	100,0

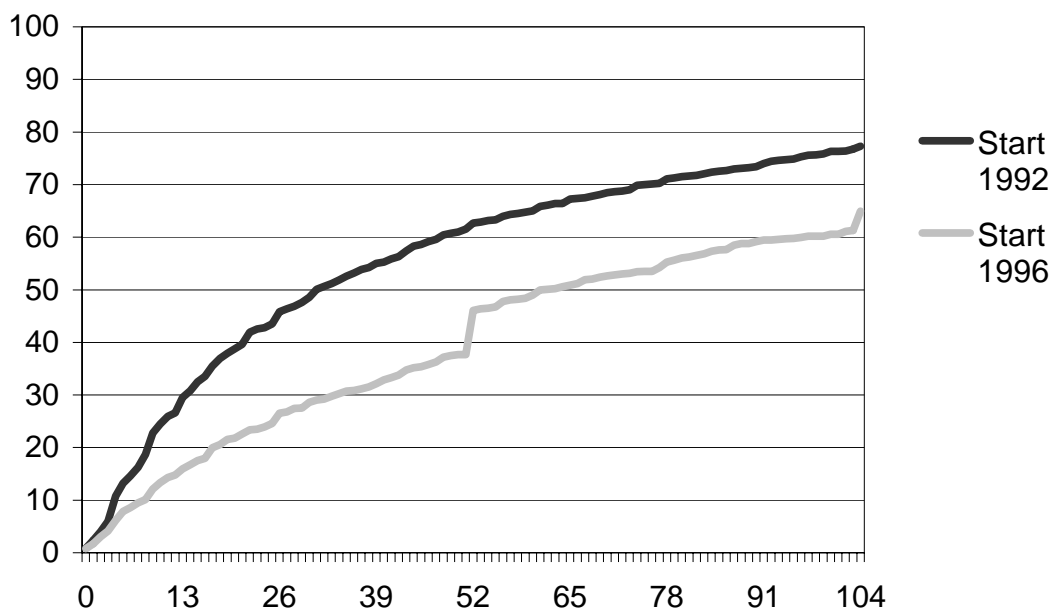
Tabell 7.3 viser at om lag 53 prosent hadde vært i jobb hos en eller flere arbeidsgivere i observasjonsperioden, men før de ble uføretrygdet. Denne andelen øker til 55 prosent hvis vi regner med eventuelle arbeidsforhold etter at de ble uføretrygdet (ikke vist i tabell). Blant tidligere yrkesaktive hadde de fleste hatt kun en arbeidsgiver. Mindre enn en prosent hadde hatt flere enn fire arbeidsgivere før de ble uføretrygdet. Det ser således ut til at forløp som består av gjentatte arbeidsgivere er uvanlig blant unge personer som blir uføretrygdet.

Variierer antallet arbeidsforhold mellom diagnosegruppene som ble presentert i kapittel 4? Hvis vi ser på andelen som har vært i arbeidsforhold overhodet, er svaret ja. Det er særlig de som har ble uføretrygdet på grunn av skader og dernest på grunn av sykdommer i muskel-skjelett eller bindevev som ofte har vært yrkesaktive. De som ble uføretrygdet på grunn av medfødte misdannelser og kromosomavvik har relativt sjelden vært i arbeid. Ser vi på antallet arbeidsforhold blant de som har vært i jobb, er det kun små forskjeller i antall arbeidsforhold mellom diagnosegruppene.

Arbeidsforholdenes varighet

Opplysningene om varigheten på arbeidsforholdene er ofte unøyaktige etter som noen arbeidsgivere skriver at alle arbeidsforhold varer fra 1. januar til 31. desember. Men også andre forhold gjøre det vanskelig å estimere varigheten på arbeidsforholdene. Noen var i arbeid ved inngangen av 1992, men vi vet ikke hvor lenge de den gang hadde vært i arbeid. Antallet unike organisasjonsnumre (fra 1995 og senere) er høyere enn antallet unike arbeidsgivernummer (fram til og med 1995), noen som medfører tilsynelatende flere korte arbeidsforhold (innenfor samme selskap) etter 1995 enn før 1995. Det første problemet (kalt venstresensueringsproblem) kan løses ved å ta utgangspunkt i de som ble yrkesaktive i ett år for så å undersøke hvor lange de var yrkesaktive hos samme arbeidsgiver/organisasjon. Vi tar her utgangspunkt i to år: 1992 (det første vi har startdatoer for) og 1996 (det første der vi kun har organisasjonsnummer).

Figur 7.2: Varighet på arbeidsforhold i uker, inntil to år (104 uker). Kumulative prosenter.

Figur 7.2 viser den kumulative fordelingen i antall uker varighet (avrundet) på arbeidsforholdene som startet i 1992 og 1996. Dataene inkluderer både ansatte og selvstendig næringsdrivende samt fulltid og deltids jobb. Figuren viser at arbeidsforholdene som startet i 1992 gjennomgående hadde lengre varighet enn arbeidsforholdene som startet i 1996. Minst to forhold bidrar til dette. Det ene er at antallet unike organisasjonsnumre (fra 1995 og senere) er høyere enn antallet unike arbeidsgivernummer (fram til og med 1995), noen som medfører tilsynelatende flere korte arbeidsforhold (innenfor samme

selskap) etter 1995 enn før 1995. I figuren framgår dette av at arbeidsforholdene som startet i 1996 gjennomgående har kortere varighet enn arbeidsforholdene som startet i 1992. Det andre forhold som bidrar til en forskjell mellom 1992 og 1996 er at 1996 er relativt kort tid før noen av disse personene ble uførepensjonert. Tabell 7.2 viser at andelen som var i jobb reduseres i et par års tid før uførepensjonering.

Figuren viser at arbeidsforhold som startet i 1996 relativt ofte varte i akkurat ett eller to år. Dette framgår av de «hopp» i den kumulative fordelingen som skjer ved ett år (52 uker) og to år (104 uker). Disse «hoppene» kan reflektere to forhold. Det ene er at noen skriver at arbeidsforholdene varer fra 1.1. til 31.12. også når de faktisk har vart i kortere tid. Det andre er at registerdataene av en eller annen grunn mangler en kontinuitet for arbeidsforhold mellom kalenderår. Alle disse forholdene tilsier at den videre analysen av dataene bør avgrenses til arbeidsforhold som startet i 1992 heller enn i 1996.

Halvparten av arbeidsforholdene som startet i 1992 varte minst 31 uker, og tre fjerdedel av arbeidsforholdene varte minst 96 uker (knappt to år). En fjerdedel av arbeidsforholdene hadde likevel avsluttet før 11 uker. Noen få arbeidsforhold var korte, men de fleste var av noe lengre varighet.

Våre data gir ikke mulighet for å sammenligne varigheten på arbeidsforholdene med andre grupper av yrkesaktive. En realistisk sammenligning bør også omfatte tilsvarende aldersgrupper.

8. Hvor har de jobbet?

Dette kapitlet undersøker i hvilke næringer har de unge uføre jobbet før de ble pensjonert. Dernest undersøkes hvilke yrker har de hatt. Kapitlet sammenligner nærings- og yrkesfordeling hos unge uføre med alle personer i samme alder. Vi har individdata om uførepensjonistene, men ikke for andre enn de som ble uførepensjonert i ung alder. Isteden anvendes publiserte data om antallet unge voksne som jobber i tilsvarende næring og yrker som uførepensjonister jobbet i før de ble uføretrygdet. Dette medfører at sammenligningen blir relativt enkle.

Næringer

Flere forhold kan bidra til at unge uføre ofte har jobbet i noen næring framfor andre. En del unge uføre har hatt reduserte arbeidsevne i lang tid, kanskje hele livet (se kapittel 5). I så fall kan det være lettere å få innpass i noen typer arbeid framfor andre. Mange unge uføre har lite utdanning (se kapittel 6). Noen næringer stiller trolig strengere utdanningskrav enn andre. En tredje grunn kan være at noen næringer er mer integrerende enn andre ved at de er åpnere for eller mer interessert i å ta inn personer med redusert arbeidsevne. En fjerde forklaring kan være at noen næringer er mer utstøtende enn andre. De makter ikke å ta vare på de som har redusert arbeidsevne, og disse personene må derfor søke uførepensjon isteden, kanskje allerede i ung alder. Når vi undersøker hvilke næringer de unge uføre oftest har jobbet i, kan det være vanskelig å bestemme hvilke av disse fire forklaringene som er den viktigste. Her skal vi presentere fordelingene, og diskutere hvor de ulike forklaringene synes å være mest plausible.

Sysselsettingsregisteret angir næringskoder etter ISIC- og NACE-klassifisering. Kapittel 2 viser hvordan ISIC-koder har blitt kodet om til NACE-koder. Vi bruker inntektsdata som en kontroll på at arbeidet de har utført har vært av et visst omfang. Inntektsdataene er for hele år. Analysen avgrenses til de med en arbeidsinntekt på minst 20 000 kroner det aktuelle inntektsåret (inkludert eventuelle sykepenges). Det viktigste arbeidsforholdet for hvert kalenderår estimeres ved å kombinere to typer opplysninger: antall timer en har jobbet per uke og antall dager en har jobbet i året. Den siste opplysningen er svært usikker. Mange arbeidsgivere unnlater å sende melding om at arbeidsforholdet er avsluttet. Av den grunn kan arbeidsforhold synes å være løpende i registerdataene som egentlig for lengst er

avsluttet. Viktigste arbeidsforhold bestemmes ut fra tre kriterier i nevnte rekkefølge: (1) lengst arbeidstid (gruppert) for hvert kalenderår, (2) flest dager i løpet av hvert kalenderår, og (3) arbeidsforholdet som startet senest. Det siste fordi startdatoene er mer pålitelige enn sluttdatoene i registeret.

Dataene for unge uføre (fra FD-Trygd) sammenlignes her med tilsvarende data fra Arbeidskraftundersøkelsene (AKU) som gjennomsnittsverdier for årene 1996 og 1997 for yrkesaktive 30-39 år. Det inntekts-givende arbeidet for de unge uføre var for årene 1993–2001, men i gjennomsnitt var dette i 1996-1997. Dataene bør således være sammenlignbare i historisk tid. Aldersavgrensningen er derimot ikke helt sammenfallende. De uføre var fra 16–34 år da de ble uførepensjonert; AKU har et alderspenn fra 16–29 år. Men gjennomsnittsalderen er neppe vesentlig forskjellig i de to datakildene. Definisjonen av det å være yrkesaktiv er litt forskjellig. AKU tar med (for årene 1996 og 1997) de som utførte minst en times arbeid en gitt uke eller som var midlertidig borte fra slikt arbeid på grunn av sykdom, ferie, permisjon eller lignende. Yrkesaktivitet blant de som senere ble uføretrygdet inkluderer de som tjente minst 20 000 kroner (omregnet til år 2000-kroner) i de aktuelle årene som er med i beregningen. Det som vanskeliggjør en sammenligning mellom våre unge uførepensjonister og Arbeidskraftundersøkelsene er den høye andelen som mangler næringskoder i dataene vi har fått overført fra FD-Trygd. I våre data er det fra årene 1997–1999 at næringskode oftest mangler.

Tabell 8.1: Næring for viktigste arbeidsforhold 1–5 år før uførepensjonering blant unge uføre (under 35 år) sammenlignet med hele befolkningen (2000). Prosent.

Næringsgrupper (NACE)		AKU 16-39 år	Unge uføre
01-05	Jordbruk, skogbruk og fiske	4,2	2,1
10-37	Industri, bergv., olje- og gassutvinning	16,1	12,6
40-41	Kraft- og vannforsyning	0,8	0,2
45	Bygge- og anleggsvirksomhet	6,7	3,0
50-55	Varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet	21,3	13,5
60-64	Transport og kommunikasjon	7,4	4,4
65-67	Finansiell tjenesteyting	2,1	0,6
70-74	Forretningsmessig tjenesteyting, eiendomsdrift	7,6	6,2
75	Off.adm. og forsvar, sosialforsikring	6,9	5,7
80	Undervisning	5,1	3,2
85	Helse- og sosialtjenester	16,8	18,3
90-99	Andre sosiale og personlige tjenester	4,6	4,2
00	Uoppgitt	0,5	26,0
Sum		100,0	100,0

I tabell 8.1 er NACE-kodene kodet om etter en inndeling som anvendes av Statistisk sentralbyrå, og sammenlignes med tilsvarende koder fra Arbeidskraftsundersøkelsene (AKU, 1996 og 1997). Helse- og sosialtjenester er eneste næringsgruppene der en større av unge uføre har jobbet enn det som ellers er tilfelle blant unge voksne i Norge når vi samtidig tar med den store andelen med uoppgitt næring i dataene fra FD-Trygd. Relativt mange unge uføre har også jobbet i andre sosiale og personlige tjenester. Det er få uføre som har jobbet i vann- og kraftforsyning eller i finansiell tjenesteyting. Relativt få har også jobbet i bygg- og anlegg og i primærnæringene (jordbruk, skogbruk, fiske).

Tabell 8.2: Næring for viktigste arbeidsforhold 1–5 år før uførepensjonering blant unge uføre (under 35 år) og hele befolkningen (2000). Prosent.

	Menn		Kvinner	
	AKU	Uføre	AKU	Uføre
Jordbruk, skogbruk og fiske	5,6	3,1	2,5	1,2
Industri, bergv., olje- og gassutvinning	22,5	18,2	8,6	7,4
Kraft- og vannforsyning	1,1	0,3	0,4	0,2
Bygge- og anleggsvirksomhet	11,6	5,7	0,9	0,5
Varehandel, hotell- og restaurantvirks.	19,3	12,5	23,6	14,6
Transport og kommunikasjon	9,3	5,8	5,1	3,1
Finansiell tjenesteyting	1,9	0,3	2,5	0,8
Forretningsmessig tjenesteyting, eiend.	7,8	5,0	7,3	7,3
Off.adm. og forsvar, sosialforsikring	8,4	4,6	5,1	6,8
Undervisning	3,5	1,7	7,0	4,6
Helse- og sosialtjenester	5,6	10,9	29,9	25,1
Andre sosiale og personlige tjenester	3,0	3,3	6,5	5,0
Uoppgitt	0,3	28,8	0,8	23,5
Sum	100,0	100,0	100,0	100,0

Uheldigvis publiseres det ikke tall som tillater oss å dele opp den store gruppen som jobber helse- og sosialsektoren på mindre grupper annet enn etter kjønn og alder. Tabell 8.2 deler opp denne analysen på kjønn. Tabellen viser at den høye andelen ufør som har jobbet i helse- og sosialsektoren kun omfatter menn. Nesten 11 prosent av uføre menn har jobbet i helse- og sosialsektoren mot vel 5 prosent blant unge menn generelt. Spørsmålet om også kvinner som har jobbet i helse- og sosial også er overrepresentert blant de uføre avhenger av hvordan vi håndterer uføre som har noe arbeidsinntekt, men der vi ikke vet hvilken sektor de har jobbet. Holdes de med ukjent sektor utenfor beregningen, er også kvinner som har jobbet i helse- og

sosialsektoren noe overrepresentert blant de uføre, men langt mindre enn det som er tilfelle blant uføre menn.

Rekrutteringen til uførepensjonen varierer mer mellom næringer blant menn enn blant kvinner. I helse- og sosialsektoren er uføre menn overrepresentert. I finansiell tjenesteyting samt kraft- og vannforsyning er uføre menn underrepresentert. Det er mulig at dette i noen grad har sammenheng med hvilke yrker menn og kvinner har innenfor næringsgruppene. (Yrkes-sammensetning analyseres senere.) Finansiell tjenesteyting samt kraft- og vannforsyning er riktignok små grupper, noe som kan bidra til at utslagene blir mindre for disse gruppene. Blant større næringer er det relativt av de unge uføre som har jobbet i bygg- og anlegg. Kvinner som blir uførepensjonert har relativt ofte jobbet i offentlig administrasjon og dernest i forretningsmessig tjenesteyting. Også her er det særlig finansiell tjenesteyting som skiller seg ut med lav rekruttering til uførepensjon.

Tabell 8.3: Næringer som de unge uføre jobbet i årene før uførepensjonering. Prosjenter.

	5.år før	4.år før	3.år før	2.år før	Året før
Jordbruk, skogbruk og fiske	2,2	1,9	1,8	1,9	1,5
Industri, bergv., olje- og gassutvinning	12,6	12,7	11,3	11,2	9,9
Kraft- og vannforsyning	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3
Bygge- og anleggsvirksomhet	2,9	2,7	2,6	2,2	2,2
Varehandel, hotell- og restaurantvirks.	12,1	12,5	12,1	11,3	11,3
Transport og kommunikasjon	4,2	4,4	4,1	3,8	4,0
Finansiell tjenesteyting	0,8	0,7	0,7	0,7	0,6
Forretningsmessig tjenesteyting, eiend.	5,5	5,4	5,6	5,2	4,9
Off. adm. og forsvar, sosialforsikring	5,0	5,0	4,6	4,9	4,8
Undervisning	2,8	2,8	3,2	3,3	3,6
Helse- og sosialtjenester	15,6	15,9	16,3	17,3	18,5
Andre sosiale og personlige tjenester	3,6	3,4	3,1	3,3	3,5
Uoppgitt	32,4	32,4	34,1	34,5	34,8
Sum	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Antall	3 787	3 759	3 625	3 350	2 959

Tabell 8.3 viser hvordan arbeidstilknytningen endres i årene før en uførepensjonering når dette deles på de 12 næringsgruppene. Blant de som har jobbet i helse- og sosialsektoren og i undervisning er det relativt mange som har jobbet fram til relativt kort til før de får uførepensjon. Dette kan bety at helse- og sosialsektoren og undervisningssektoren gir noen mulighet til å prøve seg ut i arbeidslivet som ellers risikerer å bli uførepensjonert. Blant de

som har jobbet i primærnæringene (jordbruk, skogbruk, fiske), i industri og i bygg/anlegg er det relativt mange som sluttet å jobbe flere år før de ble uførepensjonert. Endringene som framgår av tabell 8.3 varierer lite mellom menn og kvinner (ikke vist i tabell).

Innledningsvis ble det nevnt fire grunner til at unge uføre ofte har jobbet i noen næringer framfor andre: arbeidets art (noen jobber er mer krevende enn andre), utdanningskrav (relativt få uføre har mye utdanning), integrerende næringer (som gir uføre mulighet til å prøve seg i arbeidslivet), og ustøtende næringer (som sender dem over på uføretrygd). Hvilke av disse fire forklaringene framstår som mest plausible for å forklare både lav og høy rekruttering til uførepensjon blant unge mennesker? Det er mulig at bygg- og anlegg samt kraft og vannforsyning er næringer der personer som har redusert arbeidsevne ikke søker seg arbeid eller ikke får mulighet til å prøve seg. Mange unge uføre har hatt redusert arbeidsevne i lang tid, og fysisk krevende jobber kan derfor framstå som vanskeligere å utføre for mange av de som etter hvert får uføretrygd. Det er mulig at finansiell tjenesteyting kan være en næringsgren der det stilles høyere utdanningskrav enn det som er tilfelle for andre typer tjenesteyting. Relativt få uføre har høyere utdanning, som ofte kreves for denne typen jobber, i det minste blant unge voksne der utdanningsnivået er høyere enn i eldre kohorter.

Det er vanskelig å bestemme om noen næringer er mer integrerende eller mer ustøtende ut fra den relativt enkle analysen som presenteres i tabellene ovenfor. Det er mulig at helse- og sosialsektoren er både mer integrerende og mer utstøtende enn andre næringer, i det minste blant menn. Det forhold at relativt mange har jobbet i helse- og sosialsektoren fram til relativt kort tid før de ble uførepensjonert antyder at noen får mulighet til å prøve seg i denne sektoren før de blir uføretrygdet. Men det er også mulig at helse- og sosialsektoren ikke er en noen god næring for å integrere personer med redusert arbeidsevne.

Yrker

Uføreregisteret gir informasjon om nordisk yrkesklassifisering (NYK). Nordisk yrkesklassifisering anvendes ikke i lenger verken i offentlige registre eller utvalgsundersøkelser fra Statistisk sentralbyrå. NYK ble anvendt i Arbeidskraftundersøkelsene til og med 1995. Her sammenlignes NYK-kodene i uføreregisteret med tilsvarende koder i AKU for årene 1994 og 1995. I gjennomsnitt var dette er par år før tilsvarende registreringer i uføredataene. Men mange hadde nok avsluttet sitt inntektsgivende arbeid lenge før yrket ble registrert i uføreregisteret. Det er således usikkert om det

i gjennomsnitt er noen tidsforskyvning mellom AKU-tallene og den perioden da de unge uføre sist jobbet. Også her sammenlignes de unge uføre med AKU-data for aldersgruppen 16–39 år.

Flere tidligere undersøkelser har sammenlignet yrkesopplysningene i uføreregisteret (NYK-koder) med tilsvarende opplysninger fra Arbeidskraftsundersøkelsen (NOS B 932 1990; Dahl, Flitting og Lajord 1994; Bjerkedal, Michaelsen og Wergeland 1995). Stokke (1993) har analysert uførepensjonering fra offentlig sektor, bl.a. etter yrke og etat/næring. Slike sammenligninger gir noen indikasjon på hvem som har størst risiko for å bli uførepensjonert. Men alle disse tidligere undersøkelsene studerer alle aldersgrupper samlet; ingen skiller mellom ulike aldersgrupper av uføre. Av disse utgjør unge uføretrygdede (under 35 år) kun en liten andel. Disse tidligere undersøkelsene viste en overrekruttering av mannlige uførepensjonister fra industri, bygg og anleggsarbeid, og av kvinnelige uførepensjonister fra servicearbeid. Funnene hos Bjerkedal m.fl. (1995) avviker noe fra funnene blant de unge uføre i denne rapporten. Noen av disse avvikene omtales avslutningsvis.

Tabell 8.4: Yrkeskoder brukt i uføreregisteret. Antall og prosenter.

Kode	Yrkesgruppe	Antall	prosent
0	Teknisk, vitenskapelig, humanistisk arbeid	974	9,3
1	Administrasjon og forvaltning, ledelse	125	1,2
2	Kontorarbeid	425	4,1
3	Handelsarbeid	443	4,2
4	Jordbruk, skogbruk, fiske	125	1,2
5,7,8	Gruve, industri, bygg og anlegg	660	6,3
6	Transport, kommunikasjon	258	2,5
9	Servicearbeid	767	7,3
A11	Kombinert yrke og hjemmearbeid	21	0,2
X10	Brukt som kode for attføring	916	8,8
X11	Befal i luftforsvaret	5	0,0
XX1	Selvstendig næringsdrivende	38	0,4
XX2	Hjemmeværende	136	1,3
XX3	Elev, student	959	9,2
XX4	"Arbeider", uspesifisert i saken	625	6,0
XX5	Ung ufør	790	7,6
XX7	Ufør	7	0,1
XX8	Ikke i arbeid	911	8,7
	Ingen kode	2 269	21,7
	Sum	10 454	100,0

Tabell 8.4 viser kodene som anvendes i uføreregisteret. Disse kodene sammenfaller bare delvis med NYK-koder anvendt av Statistisk sentralbyrå, for eksempel slik disse anvendes i Arbeidskraftsundersøkelsene. Koder som begynner med tall er i de samme i uføreregisteret og annetsteds. Koder som begynner med tall er i tabellen slått sammen i åtte grupper etter det første av tre siffer, etter en inndeling som også anvendes av Statistisk sentralbyrå. NYK-koder som begynner med X er i andre typer data enn uføreregisteret militære yrker. X10 er for eksempel befal i hæren. Men i uføreregisteret har dette blitt anvendt som kode for attføring. X11 (befal i luftforsvaret) følger derimot vanlig klassifisering. Koder som begynner med XX samt A11 er ikke yrker i vanlig forstand og anvendes ikke i Arbeidskraftsundersøkelsene m.m.

Vel 78 prosent av de unge uføre hadde en eller annen kode i yrkesklassifiseringen i uføreregisteret. Mindre enn halvparten av disse hadde en tallkode eller yrkeskode i vanlig forstand som kan sammenlignes med tilsvarende fordelingen i Arbeidskraftsundersøkelsen m.m.. Disse utgjør 36 prosent av alle unge uføre (3 777 av 10 454). Andelen av de uføre som har en ordinær yrkeskode (36 prosent) er således vesentlig lavere enn andelen som har en ordinær næringskode (86 prosent) eller arbeidsinntekt over 20 000 kroner minst et av de fem årene før de ble uføretrygdet (54 prosent). Kun 54 prosent av de som har tjent minst 20 000 kroner i et av disse fem årene har en ordinær yrkeskode i uføreregisteret. Det knytter seg derfor betydelig usikkerhet til det å sammenligne yrkesfordelingen i uføreregisteret med tilsvarende fordelingen i Arbeidskraftsundersøkelsene.

Tabell 8.5: Yrkesfordeling i prosent blant uføre med og uten manglende kode sammenlignet med Arbeidskraftsundersøkelsen (1994-1995, 16–39 år).

	Med ukjent yrke	Uten ukjent yrke	AKU
Teknisk, vitenskapelig, humanistisk arbeid	14,2	26,4	25,4
Administrasjon, forvaltning, ledelse	2,0	3,7	4,5
Kontorarbeid	6,3	11,7	9,3
Handelsarbeid	6,1	11,4	12,0
Jordbruk, skogbruk, fiske	1,8	3,3	4,5
Gruve, industri, bygg, anlegg	9,6	17,8	21,5
Transport, kommunikasjon	4,0	7,4	7,0
Servicearbeid	9,8	18,3	15,8
Ingen kode	46,2		
Sum	100,0	100,0	100,0

Tabell 8.5 sammenligner yrkesfordelingen blant de uføre med minst 20 000 kroner i inntekt i et av de foregående årene med tilsvarende fordelinger blant

unge personer (16–39 år) i Arbeidskraftsundersøkelsen (1994–1995). Dataene fra Arbeidskraftsundersøkelsen inkluderer ikke de som hadde militært arbeid (knappt 3 prosent, hovedsakelig menn) ettersom disse stort sett er ukjent i uføreregisteret (kode X10 anvendes også til andre formål, se tabell 8.3). Fordelingen blant de uføre er både med og uten de 46 prosent som ikke har yrkeskode i uføreregisteret.

Om vi først unnlater å ta med som mangler yrkeskode, så er yrkesfordelingen blant de uføre ikke vesentlig annerledes enn yrkesfordelingen i Arbeidskraftsundersøkelsen. En litt høyere andel av de uføre hadde hatt kontorarbeid og servicearbeid. Men dette kan også ha sammenheng med at dette er yrker som er vanligere blant kvinner enn blant menn, og at det er noe overvekt av kvinner blant de uføre (53 prosent er kvinner), mens det i yrkesbefolkningen ellers er en overvekt av menn i disse aldersgruppene (53 prosent er menn). Relativt få av de uføre har jobbet i administrasjon/forvaltning/ledelse, i primærnæringer eller i gruve/industri/bygg/anlegg. Den relativt lave andelen som har jobbet i administrative stillinger kan ha flere grunner. En grunn kan være at disse yrkene har relativt lav avgang til uførepensjon. Dette kan skyldes at folk kan utføre administrative jobber selv om de har redusert fysisk førlighet. En annen grunn kan være at administrative yrker rekrutterer relativt få personer med redusert arbeidsevne. Mange av disse yrkene krever høyere utdanning, og at relativt få unge uføre har slik utdanning.

En relativt lav andel av de unge synes å ha jobbet i primærnæringer (jordbruk m.m.) eller sekundærnæring (industri m.m.). Den lave andelen som har jobbet i industrien er overraskende gitt den sterke posisjonen den såkalte utstøtingshypotesen har hatt i norsk trygdeforskning for å forklare uføretrygding av arbeidstakere (Kolberg 1991; Dahl 1999). Modellen antar at konkurranse og små inntektsmarginer i bedriftene fører til at det stilles strenge og ensartede krav til arbeidstakerne, noe som medfører at de svakeste, de med redusert arbeidsevne, presses ut (Halvorsen 1977). I slike situasjoner vil bedriftene søke å avslutte arbeidsforholdet og arbeidstakeren presses over på trygd. Få steder passer vel slike antagelser bedre enn på norsk industri der mange bedrifter har redusert eller avviklet sin aktivitet etter konkurranse fra blant annet utenlandsk industri.

Det er mulig at utstøtingsmodell kan bidra til å forklare uføretrygding blant unge mennesker i Norge. Det er ikke bare i industrien, men også i primærnæringene, at relativt få uføre har jobbet. En grunn kan være at dette ofte er fysisk krevende yrker som ikke passer for personer med redusert førlighet. Det er derfor mulig at unge personer med redusert arbeidsevne

unngår å søke seg til denne typen jobber, og/eller at arbeidsgiverne unnlater å ansette personer som har eller antas å ha redusert arbeidsevne.

Tidligere undersøkelser av denne typen (NOS B 932 1990; Dahl m.fl. 1994; Bjerkedal m.fl. 1995) viser høy uføretrygding fra industrien. Det ser ut til at overgangen fra industriarbeid til uføretrygd er langt vanligere blant godt voksne enn blant unge voksne i Norge. Det er vanskelig å forklare forskjellen. Uansett grunn, antyder den lave andelen som har jobbet i sekundærnæringer (herunder i industrien) at utstøtingsmodellen neppe er viktig for å forklare uføretrygding av unge personer i Norge. Den kan muligens bidra til å forklare uføretrygding i noen tilfeller, men det er høyst usikkert hvor ofte denne typen forklaring er relevant.

Variere antall arbeidsforhold mellom yrkesgruppene i tabell 8.5? Svaret er ja. Selv om vi holder de som ikke har noen av yrkeskodene (i tabell 8.5) utenfor, er det klart signifikante forskjeller i hvor mange arbeidsforhold de ulike yrkesgruppene har hatt før de ble uførepensjonert. For å få realistiske anslag bør en slik analyse korrigeres for alder og kjønn. Resultatene fra en slik (regresjons-) analyse framgår av tabell 8.6. Estimaten er ved 30 års alder som et gjennomsnitt for menn og kvinner.

Tabell 8.6: Antall arbeidsforhold før uførepensjonering (tabell 7.1) etter yrkesklassifisering (tabell 8.5). Modellbasert analyse med korreksjon for kjønn og alder⁵. N=3 777.

	Antall arbeidsforhold gjennomsnitt
Teknisk, vitenskapelig, humanistisk arbeid	1,4
Administrasjon, forvaltning, ledelse	1,9
Kontorarbeid	1,5
Handelsarbeid	1,3
Jordbruk, skogbruk, fiske	1,0
Gruve, industri, bygg, anlegg	1,6
Transport, kommunikasjon	1,7
Servicearbeid	1,2
Ingen kode	0,9

Det er de som har jobbet innen administrasjon, forvaltning og ledelse som har hatt flest arbeidsforhold før de ble uførepensjonert, med nesten to arbeidsforhold i gjennomsnitt før de ble uføretrygdet. Dette er en heller liten gruppe, kun 2 prosent uførepensjonistene. Dernest følger de som har jobbet i

⁵ Det vil si alder midtstilt ved 30 år samt kvadratleddet av alder.

transport og kommunikasjon. Færrest arbeidsforhold har naturlig nok de som ikke har rapportert noe yrke da de søkte uførepensjon. Men selv her har 40 prosent minst ett arbeidsforhold, og fem prosent har hatt minst tre arbeidsforhold før de ble uførepensjonert (ikke vist i tabeller). Blant de som har rapportert et yrke er det de som har jobbet i jordbruk, skogbruk og fiske som har hatt færrest arbeidsforhold. En grunn er nok at flere av disse har vært egne arbeidsgivere. Dernest følger de som har jobbet i servicearbeid. At de som har jobbet i serviceyrker har relativt få arbeidsforhold før uførepensjonering kan synes overraskende ettersom servicenæringene neppe har det beste renommé som arbeidsgivere.

Det hadde muligens vært like relevant å undersøke antall arbeidsforhold i forhold til næringsgruppe som yrkesgruppe. Yrkesgruppe har den fordel at den kan ses som en stabil egenskap ved individer også når de følges over tid. Trolig er det lettere å skifte næring enn å skifte yrke. En og samme person kan også jobbe i to næringer samtidig. Næringskodene er dessuten forbundet med noen større kvalitetsproblemer enn yrkeskodene. Med en viss forsiktighet kan yrkesklassifiseringen i tabell 8.5 også fortolkes som forskjeller mellom næringer.

Yrkesopplysningene i uføreregisteret gir likevel neppe det beste utgangspunkt for å studere uføretrygning fra ulike yrker. En alternativ og trolig bedre strategi er å ta utgangspunkt i yrkesopplysninger fra andre kilder for deretter å undersøke i hvilken grad individene senere går over på blant annet uføretrygd. Noen undersøkelser har tatt utgangspunkt i yrkesopplysningene i folketellingene for deretter å undersøke om de samme personene senere går over på trygd (Kolberg 1991; Blekesaune 2003). Dette forutsetter at folketellingsdata koples spesielt med data om trygdeytelser m.m., noe som igjen forutsetter at man må søke om nødvendige tillatelser i gode tid før prosjektet gjennomføres. Så langt har ingen gjort slike analyser for yrkesspesifikke overganger til uføretrygd.

9. Forløp med helserelevante ytelse før uførepensjonering

Fire helserelevante ytelse

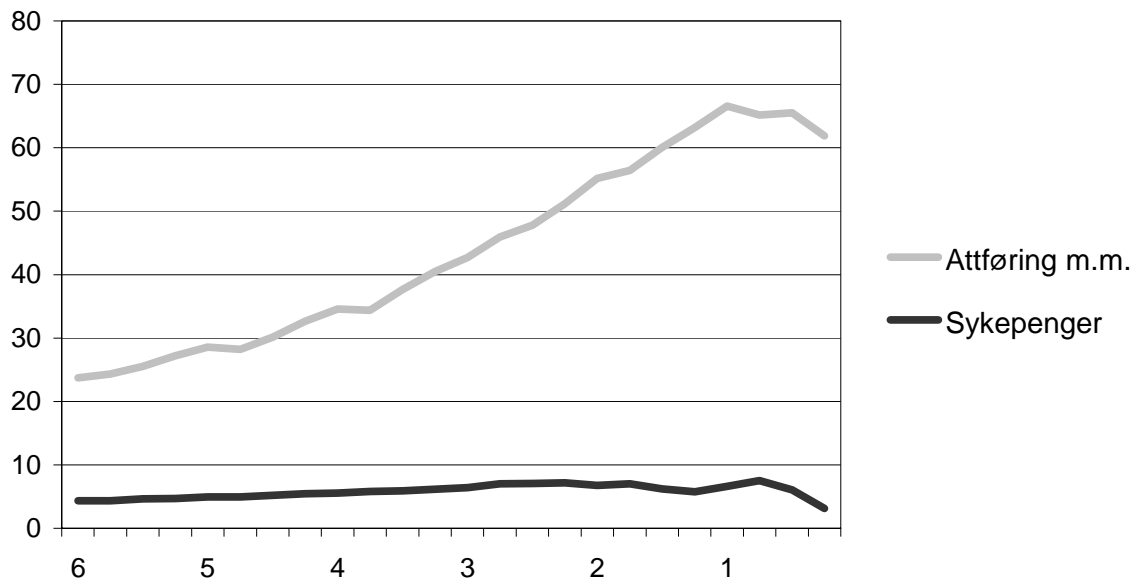
Uførepensjon er ikke den eneste trygdeytelse folk kan få hvis de ikke kan forsørge seg på grunn av helsesvikt eller arbeidsuførhet. Folketrygden har et antall ytelse for arbeidsuførhet. Sykepengene er en slik ytelse. Denne ytelse er kun for yrkesaktive (og arbeidsledige), og den kan utbetales i inntil ett år. Sykepengedataene i FD-Trygd gir vanligvis informasjon om sykepengene ut over 14 dager (fra 1999 ut over 16 dager) da arbeidsgiver betaler sykepengene. Men de som har gjentatte sykefravær eller kroniske sykdommer kan få sykepengene fra folketrygden allerede fra første fraværsdag. Hvis personen ikke har blitt arbeidsfør innen ett år kan vedkommende få rehabiliteringspenger eller attføringspenger. Rehabilitering og attføring er tjenester som skal bidra til å gjøre personen arbeidsfør. Rehabiliteringspenger og attføringspenger er ytelse for livsopphold mens vedkommende gjennomgår rehabilitering eller attføring. Rehabiliteringen må utføres eller være foreskrevet av helsetjenesten. Siden 1994 har arbeidskontorene hatt ansvaret for attføringen. Også i venteperioder før og etter ulike tiltak kan personen motta disse ytelsene. Foreløpig uførestønning er en fjerde ytelse for arbeidsuførhet som kan ytes i påvente av uførepensjon når det er sannsynlig at søkeren vil få innvilget uførepensjon. Fra 2004 har vi også en tidsbegrenset uførestønning, men denne ytelse omhandles ikke i denne rapporten ettersom vi ikke har så nye data. Med unntak av sykepengene, som er en opptjeningstrygd for yrkesaktive, kan alle disse ytelsene også utbetales for de som ikke har vært yrkesaktive når helsesvikten (sykdommen, skaden eller lytet) har vart i ett år.

De som blir uføretrygdet har vært arbeidsuføre også før de får uførepensjon. I mange tilfeller betyr selve uføretrygdingen at uførepensjonen kommer isteden for en annen trygdeytelse for arbeidsuførhet. Mottak av denne typen ytelse danner ofte sammenhengende forløp. En type forløp er sykmelding, rehabiliteringspenger (ytelse under medisinsk rehabilitering), attføringspenger (ytelse yrkesrettet attføring), uførepensjon. De som ikke har vært yrkesaktive (ikke har rett til sykepengene) kan komme inn under disse ytelsene gjennom rehabiliteringspenger eller attføringspenger.

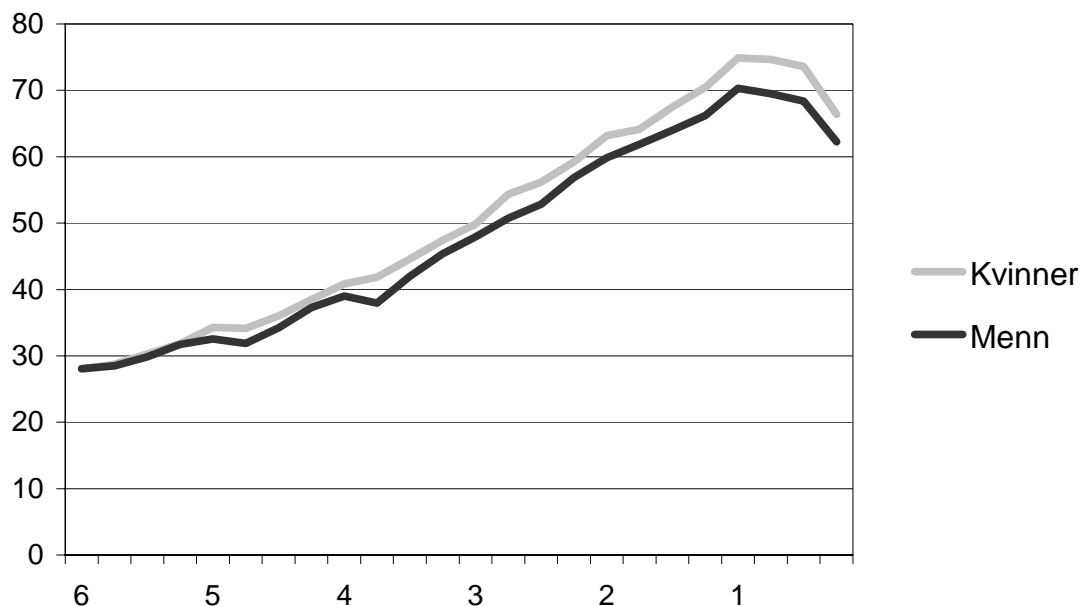
Dette kapitlet undersøker i hvilken grad de unge uføre hadde mottatt andre ytelse for arbeidsuførhet før de ble uføretrygdet samt hvor lenge disse

forløpene hadde vært og hvor sammenhengende forløpene med andre helse-relaterte trygdeytelser hadde vært. I kapittel 10 undersøkes i hvilken grad de også hadde mottatt andre ytelser fra folketrygden eller fra sosialkontoret i årene før de ble uføretrygdet.

Figur 9.1: Prosentandeler som mottok henholdsvis sykepenger og andre helse-relaterte ytelser (attføringsytelser m.m.) i en periode på seks år før uførepensjonering.

Figur 9.2: Prosentandeler av menn og kvinner som mottok helse-relaterte ytelser i en periode på seks år før uførepensjonering.

Den mørke linjen i figur 9.1 viser andelen som mottok enten sykepenger og den lyse linjen viser andelen som mottok en av tre ytelser for livsopphold ut over et års arbeidsuførhet: rehabiliteringspenger, attføringspenger eller foreløpig uførestønad. Dette har blitt registrert på 32 observasjonstidspunkt målt som kvartårige observasjoner over en seks år lang periode før uføretrygdingen. De som ikke hadde fylt 18 år på de aktuelle tidspunktene og som senere flyttet til landet er ikke med i beregningene på de aktuelle tidspunktene. Det siste medfører at antallet personer som kan observeres avtar fra 9851 et kvart år før uførepensjonering (helt til høyre i figuren) til 7885 seks år før uførepensjonering. I all hovedsak skyldes reduksjonen personer som ikke hadde fylt 18 år ved disse tidspunktene. I figur 9.2 er alle disse fire livsoppholdsytelsene for arbeidsuførhet slått sammen og delt på menn og kvinner.

Andelen som mottok sykepenger er ikke høyere blant unge personer som senere ble uføretrygdet enn den er i den yrkesaktive befolkningen. I gjennomsnitt mottok knapt seks prosent av de unge uføre sykepenger i disse seks årene. Andelen som hadde mottatt sykepenger er noe lavere blant de aller yngste enn blant de som ble uføretrygdet i litt høyere alder (ikke vist i figurer).

Andelen som mottok en livsoppholdsytelse fra folketrygden for arbeidsuførhet ut over ett år (rehabiliteringspenger, attføringspenger, foreløpig uførestønad) økte i årene før uførepensjonering (figur 9.1). Denne andelen økte fra 24 prosent seks år før uførepensjonering til nesten 66 prosent et år før uførepensjonering. Andelen som mottok livsoppholdsytelser fra folketrygden på grunn av helsesvikt var noe høye blant kvinner enn blant menn.

Det siste året før uførepensjonering reduseres andelen som mottok en livsoppholdsytelser på grunn av arbeidsuførhet, spesielt fra et halvt til et kvart år før uførepensjonering. Dette mønsteret gjenkjennes både om vi kun ser på sykepenger og om vi ser på ytelser ut over ett års arbeidsuførhet (begge i figur 9.1). Ser vi på de som mottok en hvilken som helst av disse ytelsene for menn og kvinner samlet ble denne redusert fra 71 prosent et halvt år før uførepensjonering til 64 prosent et kvart år før uførepensjonering. Denne reduksjonen i mottak av livsoppholdsytelser fra trygden før uførepensjonering finnes i alle aldersgrupper, selv om den er litt sterkere blant de aller yngste.

Trolig er det minst to grunner til at andelen som mottok slike ytelser ble redusert relativt kort tid før uførepensjonering. En grunn er de som i første omgang fikk avslag på søknaden om uførepensjon. En del av disse klager på avslaget eller søker på nytt, og noen får tilstått uførepensjonen etter ytterligere medisinske undersøkelser. Vi har ikke fått overført data om de som

fikk avslag på søknaden om uførepensjon for dette prosjektet. På 1990-tallet ble det gjennomført flere undersøkelser om hva som senere hendte med de som fikk avslag på søknaden om uførepensjon, med særlig vekt på hva som var viktigste kilde til livsopphold. Blant de som var under 35 år fant Thune og Kristoffersen (1995) at 11 prosent hadde fått uførepensjon ett år senere. Andelen som senere fikk uførepensjon var høyere blant de over 35 år.

En annen grunn er at noen faktisk ikke har mulighet til å opprettholde en ytelse for livsopphold fra trygden mens saken er under behandling. Trygdekontoret kan gi søkeren foreløpig uførestønning i denne perioden hvis de anser det som sannsynlig at søkeren får uførepensjon og hvis søkeren ikke har andre kilder til livsopphold. Trolig er det første kravet viktigere enn det siste. Noen får forskuttert uføretrygden i form av lån fra sosialkontoret mens søknaden om uførepensjon behandles (Christoffersen og Nervik 1991). Men noen blir nok også forsørget gjennom familien i denne perioden.

Uførepensjonen blir tilbakedatert dersom en ikke har mottatt en tilsvarende ytelse i perioden før uførepensjonering, det vil si fra virkningsdatoen til selve uførepensjoneringen som i gjennomsnitt er vel tre år (se kapittel 5). De som ikke mottar noen livsoppholdsyttelse fra folketrygden rett før uførepensjoneringen vil derfor vanligvis få tilbakebetalt uførepensjon for perioden forut for selve uføretrygningen. Når vi følger personene gjennom deres livsløp er det likevel påfallende mange som ikke synes å opprettholde noen ytelse fra trygden i månedene før de blir uføretrygdet. Selv om disse pengene blir tilbakebetalt er det sannsynlig at mange har beskjedne eller ingen inntekter i denne perioden.

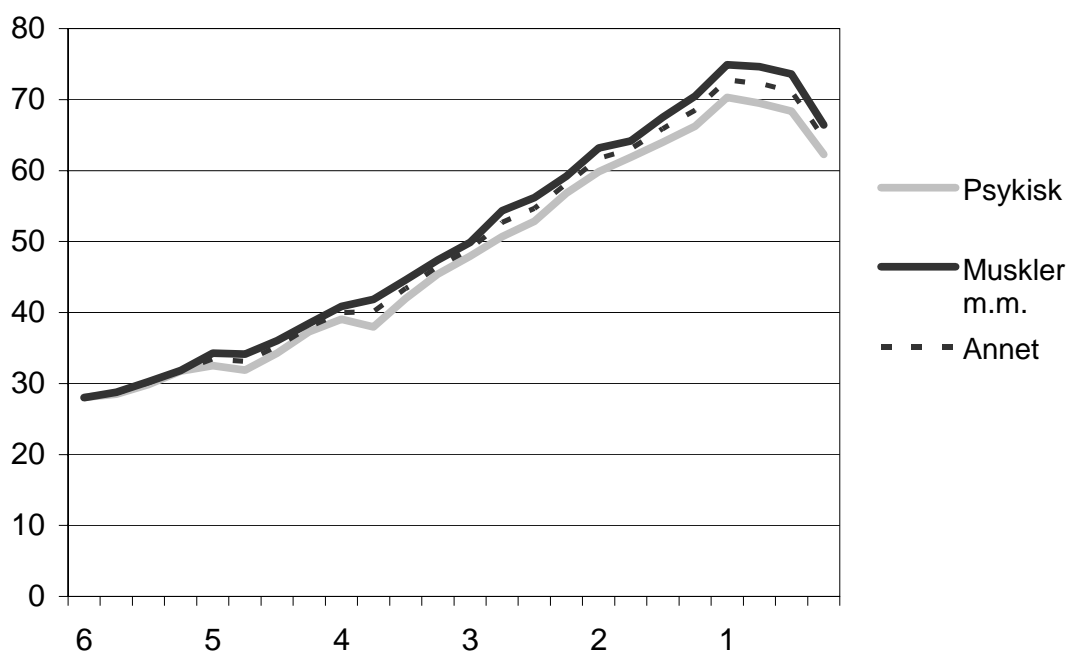
For å opprettholde mer foreløpig ytelse for livsopphold fra folketrygden stilles det krav om pågående medisinsk behandling (rehabiliteringspenger) eller attføring (attføringspenger). Når det ikke lenger pågår behandling som gir utsikt til bedring av arbeidsevnen, og når eventuelle attføringsforsøk er avsluttet, er det ikke åpenbart at søkeren lenger kan opprettholde andre ytelse fra trygden enn uførepensjon, og denne ytelsen tar det gjerne tar noe tid å behandle. Trygdekontoret kan ta initiativ for å undersøke nærmere om personene er i stand til å forsørge seg på egen hånd. Noen kan prøve seg i arbeidslivet med lønnstilskudd fra arbeidskontoret. Hvis arbeidsutprøvingen mislykkes kan de dernest bli vurdert som varig arbeidsuføre og få uførepensjon. I slike tilfeller kan det oppstå en mellomliggende periode der mottakeren ikke mottar noen ytelse fra folketrygden. En annen mulighet er at trygdekontoret kort og godt avslutter en løpende ytelse for livsopphold for på denne måten å undersøke om personen klarer seg på egen hånd. Hvis de klarer seg på egen hånd, er de muligens ikke varig

arbeidsuføre. Hvis de ikke klarte seg på egen hånd, kan de anses som varig arbeidsuføre og få uførepensjon. For å skille mellom slike prosesser må vi undersøke nærmere hva som hendte i perioden på vel et år før uførepensjoneringen.

Forløp og diagnose

Figur 9.3 deler opp analysen av forløp med helserelaterte ytelser før en uførepensjon på tre diagnosegrupper som også ble anvendt tidligere i rapporten: psykiske lidelser, sykdommer i muskel-skjelett eller bindevev samt alle andre diagnoser (inkludert ukjent diagnose). De som har sykdommer i muskel-skjelett eller bindevev mottok noe oftere helserelaterte ytelser før de ble uføretrygdet enn de som har psykiske lidelser. Forskjellen er mest markert de siste 2½ årene før uførepensjonering.

Figur 9.3: Prosentandeler blant tre diagnosegrupper som mottok helserelaterte ytelser i en periode på seks år før uførepensjonering.

Det er usikkert hvorfor de som har sykdommer i muskel-skjelett eller bindevev har mer sammenhengende mottak av helserelaterte ytelser før de blir uføretrygdet enn andre grupper av uføre. Sammensetningen mellom menn og kvinner kan forklare bare en liten del av forskjellen. Kvinner har mer sammenhengende mottak av disse ytelsene menn, og sykdommer i muskel og skjelett er vanligere blant kvinner enn blant menn. Alderssammensetningen kan derimot ikke forklare noe av denne forskjellen.

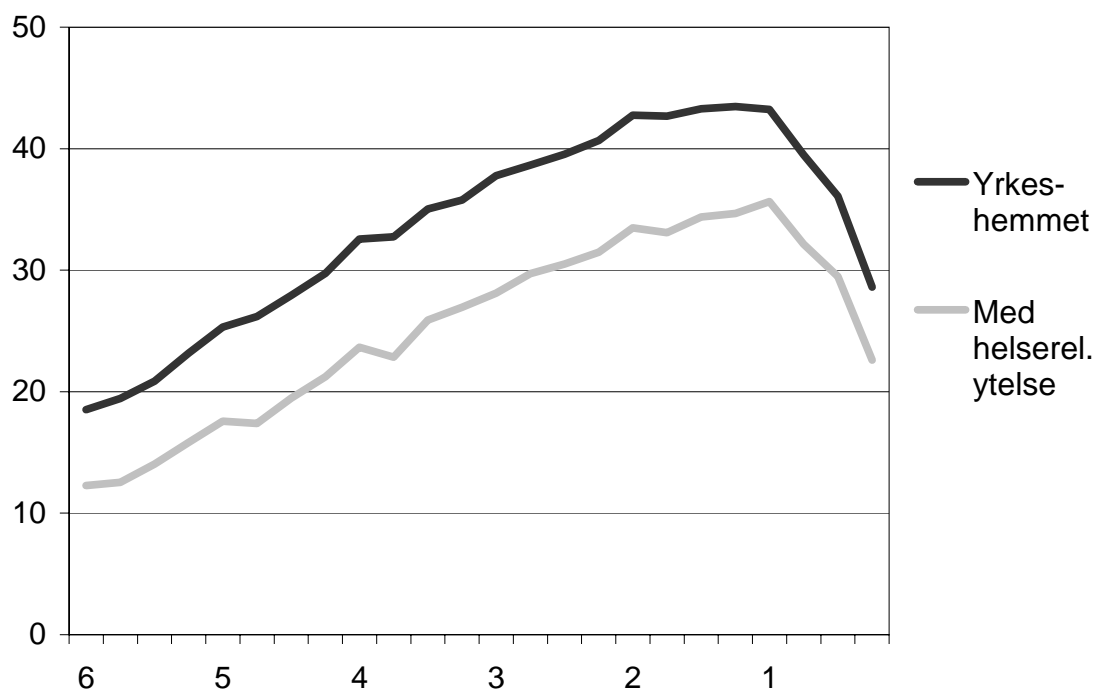
10. Yrkeshemmede og arbeidssøkere

Mange av de som har problemer med å finne passende arbeid kommer inn under arbeidskontoret/arbeidsetaten. Arbeidsetaten tilbyr ulike tiltak som skal hjelpe folk å komme i arbeid, og de tilbyr ytelser for livsopphold mens personen er arbeidsledig eller gjennomgår tiltak for å kunne komme i arbeid. I FD-Trygd er mange av disse ytelsene og tiltakene samlet i en stor fil som inkluderer et sett av tilstander, både tiltak og ytelser. Her skiller vi mellom de som er registrert som yrkeshemmede og alle andre som inngår i Aetatens registre uten å være registrert som yrkeshemmede. Yrkeshemmet vil si at de har en type helsesvikt som reduserer evnen til egen forsørgelse. Alle andre er i hovedsak arbeidssøkere samt personer som omfattes av ulike typer tiltak i Aetat uten å være yrkeshemmet.

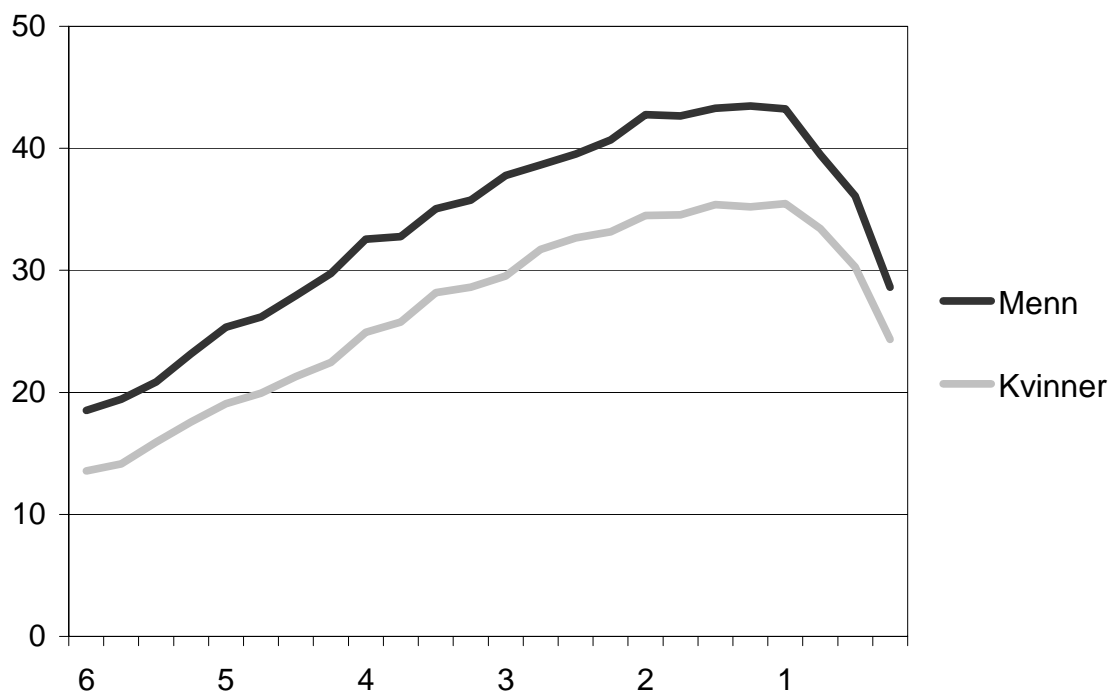
Yrkeshemmede

Yrkeshemmede i arbeidsetaten inkluderer også noen av de som ble beskrevet i det foregående kapitlet om mottak av andre helserelaterte ytelser for livsopphold enn uførepensjon. Figur 10.1 viser andelen av de unge uføre som var registrert som yrkeshemmede i Aetat samt de som disse som også mottok en helserelatert ytelse. Andelen som var registrert som yrkeshemmede i Aetat økte fram mot cirka ett–to år før uførepensjonering. I denne perioden, ett–to år før uførepensjonering, var 43 prosent av de unge uføre registrert som yrkeshemmede. Litt overraskende ble andelen som var registrert som yrkeshemmede redusert i det siste året før uførepensjonering. Et kvart år før uførepensjonering var mindre enn 29 prosent registrert som yrkeshemmede hos Aetat. Det ser ut til at mange av de som ikke opprettholder en livsoppholdsyttelse fra trygden i perioden før de blir uføretrygdet (beskrevet i kapittel 9) er personer som har avsluttet yrkesrettet attføring. I noen tilfeller kan dette bestå i at trygdekontoret sender trygdesøkeren til arbeidskontoret for yrkesrettet attføring, og attføringen avsluttes uten at trygdesøkeren har blitt selvforsørget. Fram til søknaden om uførepensjon har blitt behandlet må søkeren finne andre kilder til livsopphold enn ytelser fra trygden. Som nevnt tidligere kan noen av disse i mellomtiden også ha fått avslag på søknaden om uførepensjon, for så å få pensjonen etter fornyet behandling og etter nye medisinske undersøkelser.

Figur 10.1: Prosentandel som var registret som yrkeshemmede i Aetat i en periode på seks år før uførepensjonering samt de av de yrkeshemmede som også mottok en helserelatert ytelse fra trygdekontoret.

Figur 10.2: Prosentandel som var registret som yrkeshemmede i Aetat i en periode på seks år før uførepensjonering. Menn og kvinner.

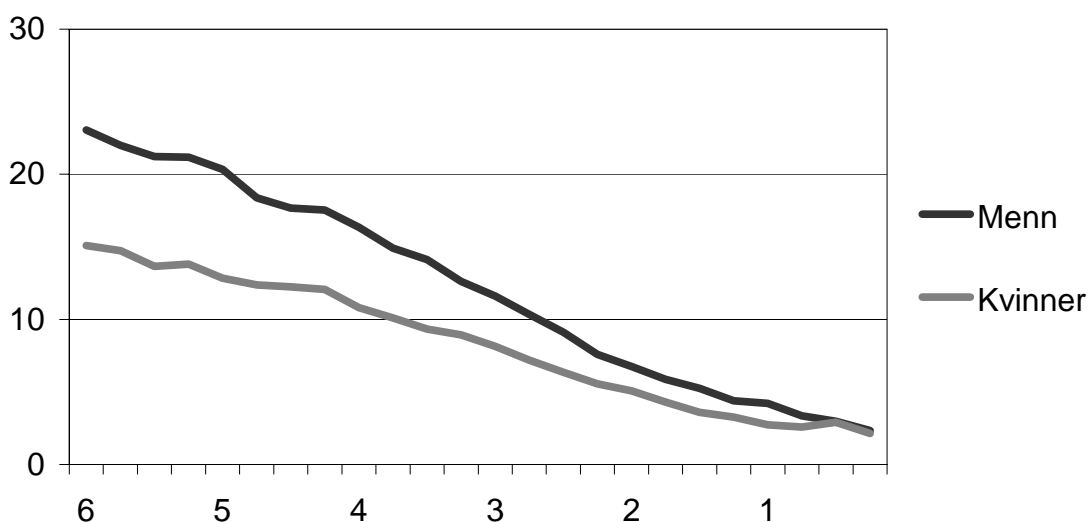

Flesteparten av de som var registrert som yrkeshemmede mottok samtidig en helse-relatert ytelse for arbeidsuførhet fra folketrygden. I de aller fleste tilfeller vil dette være attføringspenger under yrkesrettet attføring som også er en ordning som siden 1994 har blitt administrert av Aetat. Om lag to-tredjedel av de unge uføre hadde vært registrert som yrkeshemmet i Aetat en gang i løpet av de seks årene før de ble uføretrygdet. Av disse mottok cirka 80 prosent samtidig en livsoppholdsytelse fra folketrygden. Figur 10.1 viser at utviklingen i antall yrkeshemmede og andelen som mottok var tilnærmet parallelle. Det vil si at andelen som mottok livsoppholdsytelser for arbeidsuførhet fra trygden økte fra to-tredjedeler seks år før uføretrygding til fire-femtedeler de siste par årene før de ble uføretrygdet.

Figur 10.2 svarer til den øverste linjen i figur 10.1, men skiller mellom menn og kvinner. Vesentlig flere menn enn kvinner hadde vært registrert som yrkeshemmede i Aetat. Figuren viser at forskjellen består fram til cirka et år før uføretrygding. I alt hadde 65 prosent av mennene og 59 prosent av kvinnene vært registrert som yrkeshemmede i Aetat. Blant de som hadde vært registrert som yrkeshemmede har mennene gjennomgående vært registrert lenger enn kvinner (ikke vist i figuren).

Andre arbeidssøkere

Figur 10.3: Prosentandel som var registrert som ordinære arbeidssøkere i Aetat i en periode på seks år før uførepensjonering.

Figur 10.3 viser at andelen som hadde vært arbeidssøkere på ordinære vilkår (ikke yrkeshemmede) i årene før uføretrygding. Flere menn enn kvinner hadde vært ordinære arbeidssøkere, spesielt om vi går flere år før

uførepensjoneringen. Andelen ordinære arbeidssøkere avtok sterkt i årene før uføretrygding. Hos menn avtok andelen fra 23 prosent seks år før til vel to prosent et kvart år før uføretrygding. Hos kvinner avtok denne andelen fra 15 til to prosent i samme perioden. Summeres disse observasjonene så hadde 49 prosent av mennene og 39 prosent av kvinner vært arbeidssøkere på ordinære vilkår i seksårsperioden før de fikk uføretrygd.

Aetat oppsummert

En større andel av uføre menn enn uføre kvinner har vært registrert hos arbeidskontorene både som yrkeshemmede og som ordinære arbeidssøkere. Aetat synes således å være viktigere for uføre menn enn uføre kvinner. Dette kan også ses i sammenheng med at kvinner blir ført noe raskere over på uføretrygd enn menn (vist i kapittel 5). I noen grad har dette trolig sammenheng med tradisjonelle kjønnsroller der menn har og har hatt et større ansvar for forsørgelsen gjennom inntektsgivende arbeid enn det kvinner har hatt. I noen grad kan denne hypotesen undersøkes ved å gjøre tilsvarende sammenligninger mellom de som mottar sosialhjelp, vel også overgangsstønad. Mottak av disse ytelsene undersøkes i kapittel 11.

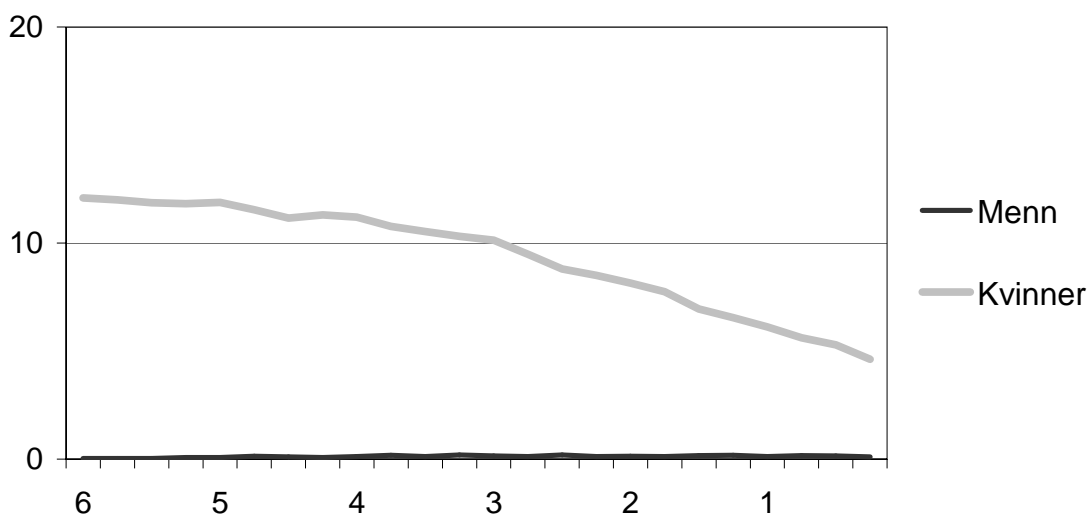
11. Overgangsstønad og sosialhjelp

Noen mottar også andre offentlige ytelser før de blir uførepensjonert enn de som har blitt presentert i kapittel 9 (helse relaterte ytelser) og 10 (arbeids-etaten). For de som er i en tidlig fase av voksenlivet er overgangsstønad og sosialhjelp de to viktigste av disse øvrige ytelsene for livsopphold. I likhet med ytelsene som ble omtalt i kapittel 9 og 10 er både overgangsstønad og sosialhjelp ytelser som skal bidra til å hjelpe mottakeren til å bli selvforsørget gjennom eget arbeid. Slik sett kan alle disse ytelsene for livsopphold forut for uførepensjonering ses som offentlige tilskudd til habilitering eller rehabilitering for at folk skal delta i inntektsbringende arbeid.

Overgangsstønad

Overgangsstønad skal sikre inntekten for de som har aleneomsorg for egne barn. Det vil si at en må være ugift, separert eller skilt mor eller far. Fram til 1998 kunne stønaden utbetales til alle enslige forsørgere med barn under ti år uten krav om at mottakeren gjennomgikk yrkesrettet aktivitet. Fra 1998 har stønaden hatt en øvre aldersgrense for barn på åtte år, en maksimal mottaksperiode på tre år, og det ble innført krav til yrkesrettet aktivitet for å motta ytelsen etter at yngste barn har fylt tre år (Skevik 2001). Det innskjerpede kravet om yrkesrettede aktiviteter betyr at overgangsstønaden i dag minner mer om de øvrige ytelser til livsopphold som beskrives i denne rapporten med hensyn et langsiktig mål om egen forsørgelse. Fordi den maksimale mottakerperioden på tre år ikke ble gitt tilbakevirkende kraft, fikk ikke de nye reglene fra 1998 betydning for de som studeres i denne rapporten.

Figur 11.1: Prosentandel som mottok overgangsstønning i en periode på seks år før uførepensjonering.

Overgangsstønning er i all hovedsak en ytelse for enslige mødre. Figur 11.1 viser at 12 prosent av kvinnene mottok overgangsstønning 5–6 år før de ble uføretrygdet, og så sent som tre år før uførepensjonering mottok fortsatt 10 prosent av kvinnene ytelsen. Andel ble deretter redusert fram mot uførepensjonering. Men noen kvinner synes å ha gått fra overgangsstønning til uførepensjon. Mennene er knapt synlige i denne figuren.

Kapittel 10 viste at ytelser under arbeidsledighet er vanligst blant menn som senere blir uføretrygdet. Overgangsstønning har betydning som forsørgingskilde for mange kvinner som senere blir uføretrygdet. For mange kvinner ser det ut til at overgangsstønningen fungerer omtrent slik som ytelser under arbeidsledighet fungerer for menn. Dette er ytelser til livsopphold for folk som ikke forsørger seg gjennom eget arbeid, og noen blir senere blir uføretrygdet. Fordelingen mellom ytelsene reflekterer i noen grad en tradisjonell arbeidsfordeling mellom menn og kvinner. Menn har et hovedansvar for familiens forsørgelse gjennom deltakelse i inntektsgivende arbeid. Kvinner kan isteden bidra med oppdragelse av barna. Når man står uten eget arbeid blir menn klassifisert som arbeidsledige. Kvinner kan isteden bli klassifisert som omsorgspersoner for egne barn.

Sosialhjelp

Kommunenes sosialtjenester har oppgaver som på mange måter minner om de arbeidsetaten også har. Sosialtjenesten skal hjelpe folk å bli selvforsørget samtidig som de yter økonomisk støtte til livsopphold mens personen

gjennomgår forsøk på yrkesmessig (re)habilitering. Mottak av økonomisk sosialhjelp forutsetter normalt at mottakeren melder seg arbeidsledig. En del av arbeidssøkerne som ble beskrevet i kapittel 11 mottar således sosialhjelp. Det vi vanligvis tenker på som arbeidsledighetstrygd, dagpenger, er en opptjeningstrygd for de som har vært yrkesaktive. De som har tjent opp små eller ingen dagpengerettigheter vil derfor normalt motta sosialhjelp isteden.

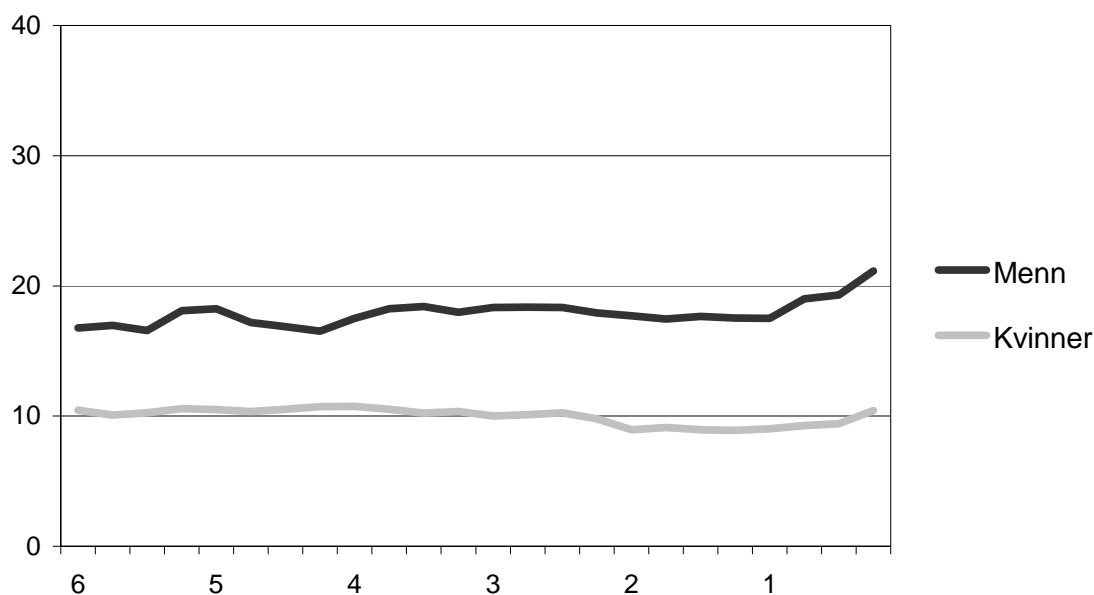
Til forskjell fra livsoppholdsytelser fra trygden tar utregningen av sosialstøtten hensyn til hele familiens inntekt, og ikke bare søkerens individuelle inntekt eller forsørgelse. Eksempelvis kan gifte kvinner nektes sosialhjelp hvis mannen har god inntekt selv de selv ikke har noen egen inntekt. Av denne grunn kan ikke alle som står uten egen inntekt få sosialhjelp.

Christoffersen og Nervik (1991) undersøkte en gruppe mottakere av sosialhjelp som senere ble uføretrygdet. Hele 55 prosent av denne gruppen hadde ingen arbeidserfaring; de hadde stått utenfor arbeidsmarkedet hele tiden. Forfatterne hevder at sosialhjelp som attføring ikke har fungert for denne gruppen. Tvert om, hevder de, fungerer sosialhjelpen som uførepensjonens venteværelse.

Til forskjell fra alle andre ytelsener til livsopphold som beskrives i denne rapporten er det kommunene som betaler sosialhjelpen. De øvrige ytelsene er det staten som betaler. Kommunenes sosialetater kan ha økonomiske motiver for å føre sine klienter over på statlige budsjetter samtidig som dette også reduserer deres arbeidsmengde. Av slike grunner kan sosialetaten se seg tjent med at flest mulig av de som oppsøker dem enten søker attføring eller uførepensjon. Sosialkontorene er normalt behjelpelige med å skaffe sine klienter søknadsskjemaer for disse ytelsene.

Det er vanskeligere å bestemme omfang og varighet på mottak av sosialhjelp enn det som er tilfelle for ytelsener fra folketrygden. Disse dataene gir kun informasjon om måneder, ikke dager innenfor månedene. Når mange registreringer har start og slutt samme måned vet vi ikke med sikkerhet hvilken betydning sosialhjelpen har hatt for personene forsørgelse. Hvis personen har mottar sosialhjelp en måned så settes dette skjønnsmessig fra 5. til 25. i måneden. Hvis samme person også mottok sosialhjelp den påfølgende måneden, så regnes dette som et forløp fra og med 5. den første til og med 25. den neste måneden.

Figur 11.1: Prosentandel som mottok økonomisk sosialhjelp i en periode på seks år før uførepensjonering.

Figur 11.1 viser andel som mottok sosialhjelp før uføretrygding ut fra de nevnte antagelsene om antall dager og varighet for mottaket. Langt flere menn enn kvinner mottok sosialhjelp. Blant menn var andelen mottakere mellom 16 og 19 prosent i årene før uføretrygding med unntak av det seneste året da andelen øker til 21 prosent et kvart år før uførepensjonering. Blant kvinner er andelen mottakere om lag 10 prosent gjennom hele observasjonsperioden på seks år før de uførepensjoneres. Sosialhjelp har større betydning som forsørgingskilde for menn, spesielt i forbindelse med overgang til uføretrygd. Trolig inkluderer dette en del tilfeller hvor sosialhjelpen forskutteres i påvente av uførepensjon. Dette skyldes at det tar noe tid å behandle en søknad om uførepensjon, og utgiftene refunderes senere. En slik forskuttering av uførepensjonen fra sosialkontorets side kan ses som en oppgave som mer naturlig hører hjemme i trygdeetaten (Christoffersen og Nervik 1991).

Tabell 11.1: Sammenheng mellom tidligere arbeidsinntekt og mottak av sosialhjelp over en periode på seks år før uførepensjonering. Prosent.

Inntekt (2000 ekvivalenter):	Ingen sosialhjelp	Noe sosialhjelp	Sum	Antall
Ingen	59,1	40,9	100,0	2 025
1–199 999 k	47,2	52,8	100,0	4 100
200'–599' kr	54,7	45,3	100,0	2 036
minst 600' kr	81,9	18,1	100,0	2 293
Totalt	58,6	41,4	100,0	10 454

Tabell 11.1 viser at 41 prosent av de unge uførepensjonistene hadde mottatt sosialhjelp i seksårsperioden før uføretrygding. Denne andelen er den samme blant de som har yrkesaktive som blant de som ikke har vært yrkesaktive før de ble uføretrygdet. Vel halvparten av de med inntekter fra 1 til 200 000 kroner hadde mottatt sosialhjelp mot kun 18 prosent blant de som hadde tjent minst 600 000 kroner i seksårsperioden (gjennomsnitt på 100 000 per år).

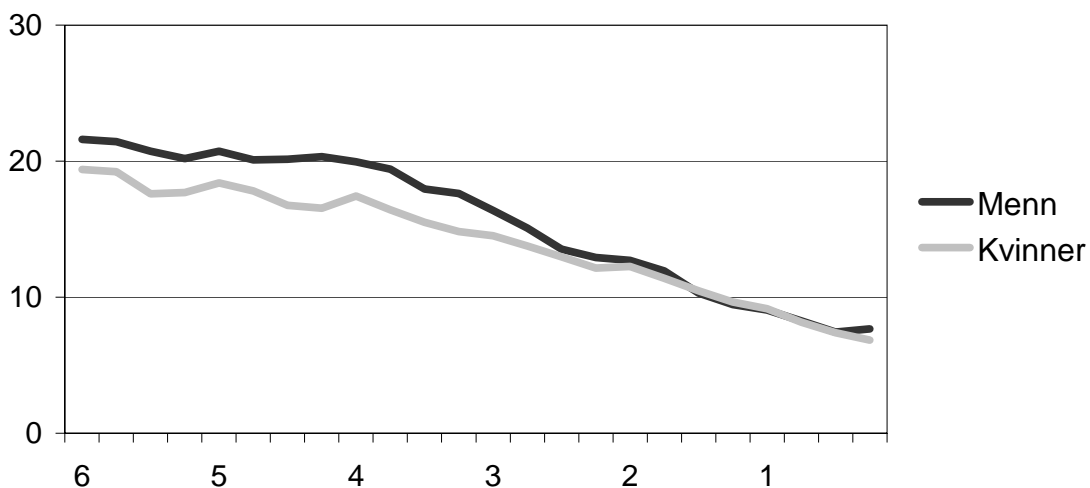
Det er likevel overraskende at like mange av de som har hatt arbeidsinntekt hadde mottatt sosialhjelp som blant de som ikke hadde vært yrkesaktive i perioden. Noe av forklaringen kan være at mange av de som ikke hadde vært yrkesaktiv var svært unge da de fikk uførepensjonen. I gjennomsnitt var de som ble uføretrygdet uten forutgående inntekt fra eget arbeid vel 24 år ved uførepensjonering. Til sammenligning var gjennomsnittsalderen til de om hadde tjent i sum minst 600 000 kroner i seksårsperioden før uførepensjonering nesten 31 år.

Ved hjelp av logistisk regresjon er det mulig å angi sammenhenger mellom (tidligere) sosialhjelpmottak og (tidligere) inntekt med og uten korreksjon for alder ved uføretrygding. Hvis 41 prosent av de som ikke hadde vært yrkesaktive hadde mottatt sosialhjelp, så hadde 34 prosent av de som hadde hatt noe yrkesaktivitet mottatt sosialhjelp, hvis vi samtidig korrigerer for alder. Dette viser at det er en forventet sammenheng mellom inntekt fra eget arbeid og mottak av sosialhjelp. Men i bivariante analyser dekkes denne sammenhengen til i noen grad av alder ved uførepensjonering.

12. Pågående utdanning

Utdanning kan tas både før og etter uførepensjonering. Det er likevel sannsynlig at utdanningsaktivitet er relativt lav etter uførepensjonering. Det er relativt få uførepensjonister som kommer tilbake i jobb. Trolig ser de fleste på utdanning som et middel til å få seg jobb eller en bedre jobb enn den de har. Ettersom utsiktene til å komme (tilbake) i jobb er begrenset for mange uførepensjonister kan derfor utdanning framstå som mindre interessant etter enn før en uførepensjonering. På den annen side har uførepensjonister mer tid til å ta utdanning enn yrkesaktive. For noen kan utdanning også bidra til å gi hverdagen et innhold tilsvarende det å være yrkesaktiv. Av slike grunner er det mulig at noen begynner med en utdanning når de får uførepensjon.

Figur 12.1: Prosentandel som var under utdanning i en periode på seks år før uførepensjonering.

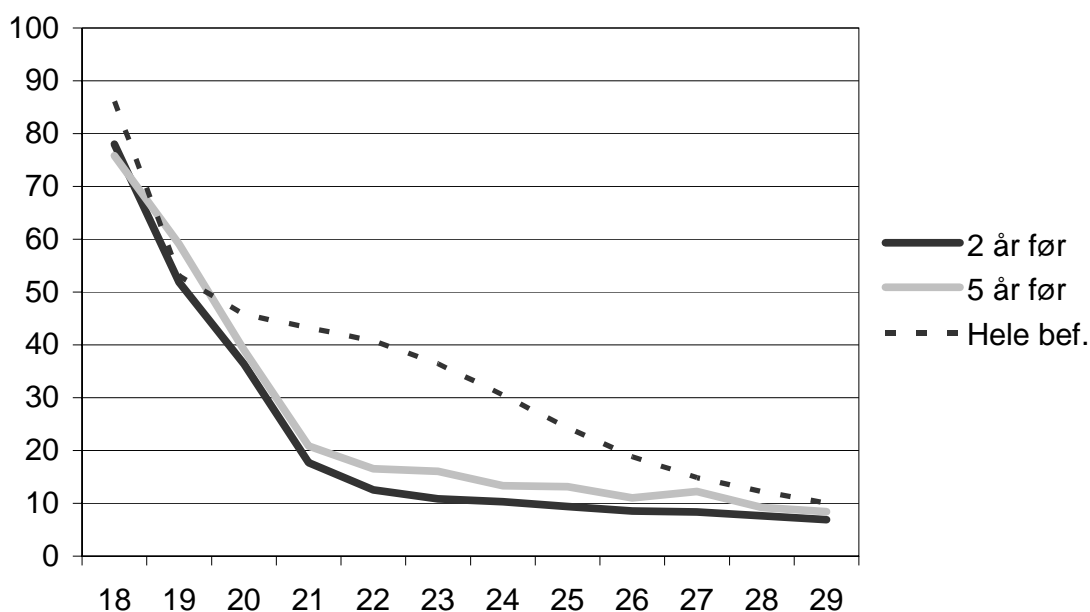
Figur 12.1 viser at om lag 20 prosent av uførepensjonistene var under utdanning 4–6 år før de ble uføretrygdet. Andelen var litt høyere blant menn enn blant kvinner. I de fire årene forut for uførepensjoneringen faller andelen som var under utdanning til cirka sju prosent for begge kjønn.

Det er vanskelig å si om estimatene i figuren gir for høye eller for lave anslag på hvor mange som var under utdanning før de ble uførepensjonert. Disse beregningene tar ikke hensyn til sommerferier og andre perioder da personene kunne ha vært mellom ulike utdanninger eller mellom ulike studier ved samme utdanningssted. Mange har forløp med utdanning som tilsynelatende slutter i juni for så å starte opp igjen i august samme år.

Skoleferier mellom utdanningstrinn eller ulike typer utdanning tilsier at andelen som var under utdanning kan ha vært høyere enn det figuren antyder. På den annen side er det ikke uvanlig at mange starter opp en utdanning som de ikke fullfører. Trolig er dette mer vanlig blant de som har utdanning som yrkesrettet attføringstiltak enn blant de som selv finansierer sin utdanning. Det er usikkert i hvilken grad utdanningsstatistikken i Statistisk sentralbyrå oppdager de som faller ut av skolen. Denne typen frafall tilsier derimot at andelen som var under utdanning var lavere enn det figuren tilsier. Det er usikkert hvilken av disse to skjevhetene, ferier eller frafall, som er den største/sterkeste.

Det er usikkert om reduksjonen i andelen som var under utdanning (fra 20 til 7 prosent) reflekterer forløp mot varig trygding eller om det kun reflekterer at andelen som er under utdanning reduseres med økende alder i de aldersgruppene som studeres her. For å undersøke dette må vi både ha tilsvarende data for de som ikke ble uføretrygdet, eller for befolkningen i de aktuelle alderstrinn.

Figur 12.2: Andeler av de som ble uføretrygdet som var under utdanning hhv. 2 og 5 år før de ble uføretrygdet sammenlignet med hele befolkningen.

Figur 12.2 viser andelene av de unge uføre som var under utdanning per 1. oktober to år (svart linje) og fem år (grå linje) før de året de ble uføretrygdet. Den stiplede linjen viser tilsvarende fordelingene for hele befolkningen (som et gjennomsnitt for årene 1994, 1997 og 1999) hentet fra Statistisk årbok (1996, 1999, 2001). Disse andelene under utdanning er beregnet som uveide

gjennomsnitt av menn og kvinner. En litt høyere andel av de som ble uføretrygdet var under utdanning fem år sammenlignet med to år før de ble uførepensjonert. Dette antyder at utdanningsaktiviteten reduseres noe i årene før en blir uføretrygdet. Reduksjonen mellom to og fem år før uføretrygding er likevel liten sammenlignet med den relativt sterke reduksjonen i utdanningsaktivitet i årene før uførepensjonering i figur 12.1. Reduksjonen i figur 12.1 reflekterer mer en alderseffekt enn effekt av at man nærmer seg en uførepensjonering.

De som senere blir uføretrygdet er nesten like ofte under utdanning som andre jevnaldrende mens de enda er i slutten av tenårene. I begynnelsen av 20-årene inntreder derimot en klar forskjell. En relativt liten andel av de ble uføretrygdet var under utdanning etter at de fylte 20 år. Ved 21–25 års alder er godt under halvparten så mange av de som senere uføretrygdes under utdanning sammenlignet med jevnaldrende ellers. Mot slutten av 20-årene jevner det seg ut igjen, selv om de jevnaldrende ellers også oftere er under utdanning ved så vidt høy utdanningsalder. Aldersfordelingen i figur 12.2 bekrefter inntrykket fra kapittel 6 om at mange av de som uføretrygdes i ung alder har videregående utdanning, men relativt få har utdanning ut over videregående skole. Dette skyldes at mange av de som senere uføretrygdes avslutter sin utdanning så snart de er ferdige med videregående, som oftest når de er 19 eller 20 år.

13. Yrkesaktivitet ved siden av pensjonen

I hvilken grad jobber uførepensjonister etter er de har fått uførepensjon? Noen forsøker å kombinere uførepensjonen med arbeid. Dette er vanlig blant de som får gradert uførepensjon. Men også de som ikke har gradert pensjon kan jobbe noe ved siden av pensjonen når det har gått ett år etter at de fikk pensjonen eller at uføregraden ble forhøyet. Denne ekstra arbeidsinntekten kalles friinntekt. I 1997 ble friinntekten utvidet fra en halv til en G, eller fra 29 000 til 58 000 kroner etter dagens (2004) kroneverdi. Uførepensjonister kan også prøve seg i jobb noen år uten at de mister retten til uførepensjon eller at denne retten blir gjenstand for ny vurdering. I 1997 ble denne såkalte frysordningen utvidet fra ett til tre år.

En forutsetning for å kunne benytte seg av disse ordningene er at de uføre faktisk kjenner til dem. En undersøkelse blant uførepensjonister fra 2000 viste at 3 av 4 uførepensjonister kjente fribeløpsgrensen, men kun 1 av 3 kjente muligheten for å prøve seg ut i arbeidslivet uten å miste retten til pensjonen om forsøket mislykkes (Øverbye og Blekesaune 2003). Kunnskap om treårsregelen var riktignok bedre blant yngre uførepensjonister, som studeres i denne rapporten, enn blant eldre uførepensjonister, som utgjør flesteparten av uførepensjonistene. Jeg har analysert disse dataene på nytt, men da avgrenset til uføre under 40 år. Denne analyse viser at 63 prosent av de unge uføre kjenner friinntektsgrensen (på en G) og 36 prosent svarer at de kjenner treårsregelen/frysordningen (N = 81) (ikke vist i tabeller).

Når vi skal måle arbeid er arbeidsinntekt er et mer pålitelig mål enn registrert sysselsetting (se kapittel 7). Vi undersøker derfor først i hvilken grad uførepensjonistene har arbeidsinntekt i årene som følger en uførepensjonering. Fordi de med full uførepensjon (og de som har fått forhøyet sin uførepensjon) må vente i ett år før de får lov til å ta arbeid ved siden av pensjonen, undersøkes eventuell arbeidsinntekt andre og tredje kalenderåret etter at de ble uførepensjonister. Tabell 13.1 (neste side) viser arbeidsinntekt det andre året etter en uførepensjonering. Tabellen omfatter de som ble uførepensjonert i 1998 for inntektsåret 2000 og de som ble uførepensjonert i 1999 for inntektsåret 2001. Knapt 70 prosent av disse hadde ingen inntekt eller inntekt mindre enn 1000 kroner fra eget arbeid disse årene. Flesteparten av de som hadde noe inntekt fra eget arbeid tjente relativt lite, mindre enn

20 000 kroner. Knappt 2 prosent tjente mer enn 50 000 kroner, som den gang svarte til det de hadde anledning til å tjene uten at de mistet retten til uførepensjon eller at denne retten ble gjenstand for ny vurdering. Nesten fjerdedel av disse (n = 20) hadde faktisk inntekt over 100 000 kroner, som var mye mer enn de hadde lov til å tjene.

Tabell 13.1: Inntekt i 1000 kroner andre året etter uførepensjonering blant de med full uførepensjon hele inntektsåret (N = 4 415).

Inntekt	Antall	Prosent	Kumulativt
<1	3 069	69,5	69,5
1-9	492	11,1	80,7
10-19	380	8,6	89,3
20-29	214	4,8	94,1
30-39	92	2,1	96,2
40-49	83	1,9	98,1
50-59	40	0,9	99,0
60-69	13	0,3	99,3
70-79	6	0,1	99,4
80-89	3	0,1	99,5
90-99	3	0,1	99,5
>100	20	0,5	100,0

Dataene vi har fått overført fra FD-trygd gir ingen sikker indikasjon på hvem denne gruppen er som tilsynelatende kombinerer full uførepensjon med inntekt på mer enn to grunnbeløp. En mulighet er at dette reflekterer feil i selve uføregisteret ved at sluttdatoer eller endringer i uføegraden mangler. Ikke alle endringer i uføegraden synes å være med i dataene som overføres til blant annet FD-trygd, bl.a. gjelder dette de som har hatt mindre enn full uførepensjon men der dette endres til full pensjon i løpet av samme kalenderår. Det kan også være feil i innteksregisteret. En annen mulighet er at dette inkluderer de som omfattes av treårs-regelen/frysordningen. En tredje mulighet er at dette er personer som har begynt å jobbe uten å melde fra om dette til trygdeetaten. Mest aktuelt er nok dette for selvstendig næringsdrivende som ofte ikke vet hvor mye de vil tjene fra sin næringsvirksomhet før i ettertid. For arbeidstakere skal arbeidsgiver gi melde om arbeidsforholdet til trygdeetaten (til det såkalte arbeidsgiver-/arbeidstakerregisteret). Men det er mulig at ikke alle arbeidsgivere melder fra om dette eller disse opplysningene ikke blir koordinert så raskt som man kunne vente. I alle disse tilfellene vil uførepensjonistene senere få krav om tilbakebetaling av for mye utbetalt trygd.

En tilsvarende analyse av inntekt det tredje året etter en uførepensjonering gir samme fordeling som inntekt andre året etter pensjonering. De små forskjellene som fins er statistisk sett svært usikre. Vi unnlater derfor å vise denne tabellen som kun kan lages for de som ble uførepensjonert i 1998 (N = 2 235).

Tabell 13.2: Inntekt i 1000 kroner andre året etter uførepensjonering blant de med delpensjon i inntektsåret (N = 990).

Inntekt	Antall	Prosent	Kumulativt
<1	137	13,8	13,8
1-19	80	8,1	21,9
20-49	99	10,0	31,9
50-99	281	28,4	60,3
100-199	368	37,2	97,5
200-299	19	1,9	99,4
>300	6	0,6	100,0

Tabell 13.2 viser inntektsfordeling andre året blant de som hadde delpensjon (hele eller deler av) andre året etter at de ble uførepensjonert. Flesteparten av disse hadde 50 prosent uførepensjon hele året. Nesten 40 prosent hadde arbeidsinntekt over 100 000 kroner. Kun 2,5 prosent hadde inntekt over 200 000 kroner. Om vi sammenligner med befolkningen som helhet så hadde 5,6 prosent av alle bosatte over 16 år i Norge en inntekt over 400 000 kroner samme år. En slik grov og enkel sammenligning viser at unge uføre med delpensjon har gjennomgående moderate inntekter fra eget arbeid ved siden av uførepensjonen.

Summary

Increasing numbers of young people receive benefits for long lasting work disability in Norway, disability pension included. The report investigates work history and previous receipt of health related benefits and other public incomes among young disability pensioners. The data are from the FD-Trygd database linking administrative information from the National Social Insurance Administration, Statistics Norway, and the Directorate of Labor. This is event history data for the years 1992–2001 for all people who were below 35 years when being granted a disability pension in the years 1998–2001. 78% had full pension whereas 22% had graded pensions and were normally expected to do some work besides.

More than half of the young disability pensioners had mental health or behavioral problems. Among those being granted a pension before 25 years, even more had mental and behavioral disorders, but also diseases in the nervous system and congenital malformations, deformations and chromosomal abnormalities than among those being granted the pension at ages 25–34.

There is some geographical (county level) variation in disability retirement of young people in general and for musculoskeletal diseases in particular, but also for injuries. Disability retirement among young people is seemingly not influenced by (correlated with) local (county level) unemployment rates.

The data provide limited information about how long the health problems have lasted, particularly concerning those born with impairments. Average duration of recorded work disability was 6–7 years among those being granted the pension after 25 years, slightly longer for men than for women. This duration of work disability before disability retirement vary between counties particularly among those with mental health problems.

How much education do they have? Several of the young disability retirees have no education at all. Many have education at secondary level, including vocational training, but few have education beyond secondary school, and few attend schools or universities after 20 years of age compared with other young adults.

Had they been working? 73% had some income from work during five calendar years preceding the year they were granted a disability pension. But only 27% had earned as much as 100 000 NOK during one of these years when sick pay is excluded. Had they been shifting between employers? Not

really. Less than one per cent had been working for more than four employers. Median duration of employment was 31 weeks. Where had they been working? A study of businesses and trades from occupational registers indicates that many had worked in the public sector with health and care work, in several cases relatively short time before disability retirement. This could indicate that such work is used in rehabilitation programs, but could also indicate that health and social work is not appropriate for young people with limited work ability. Few had worked in finances, in water/power supply, in construction or in agriculture. Information about occupations in the disability registry also indicates that few had worked in primary (agriculture etc.) or secondary (industrial work etc.) sector. The low numbers with industrial work is contrary to previous studies of people being granted a disability pension at higher ages.

Had they received similar benefits before disability retirement? Many did receive benefits for work disability in previous years; the proportion increased from one third five years before till more than 70% one year before disability retirement. These proportions were somewhat higher among women than men and among those with musculoskeletal diseases than those with mental health problems. The majority had been clients at the national public employment service, most of them being classified as occupationally handicapped, and some had received social benefits. These are all benefits for various kinds of unemployment. More men than women had been unemployed whereas more women had received (social insurance) benefits for lone mothers.

How many worked after being granted a disability pension? In the years following disability retirement, 70% of those granted a full pension had no income from work at all, and only 6% earned 20 000 NOK from work. Most of those with graded pensions did work, typically with moderate incomes.

Litteratur

Becken, Lars Erik (1996). *Unge uførepensjonerte: En beskrivelse av kjennetegn ved uføre som er mellom 20 og 40 år*. Oslo: Institutt for sosialforskning (INAS), notat nr 3.

Bjerkedal, Tor, Grete Michaelsen og Ebba Wergeland (1995). *Yrkesspesifikk uførepensjonering i Norge i 1993*. Oslo: Rikstrygdeverket, Utredningsavdelingen, rapport nr 1.

Bjerkedal, Tor og Lorentz M. Irgens (1999). Tidlig identifisering av barn med risiko for varig arbeidsuførhet. *Tidsskrift for den Norske Lægeforening*, 119 (5): 652–656.

Bjerkedal, Tor, Anders Gogstad og Nelly d'Vries Enger (2000). *Uførepensjonering av unge mennesker i Norge: En gjennomgang av saksdokumenter for 239 personer i alderen 16–34 år som ble uførepensjonert i 1992 og 1977*. Oslo: Rikstrygdeverket, Utredningsavdelingen, rapport nr 7.

Bjerkedal, Tor og Anders Gogstad (2001). Stadig flere unge uføretrygdede. *Tidsskrift for den Norske Lægeforening*, 121 (12): 1452–1456.

Blekesaune, Morten (2003). Arbeidsmiljø og tilbaketrekning fra arbeidslivet. *Søkelys på arbeidsmarkedet*, 20 (2): 229–236.

Blekesaune Morten og Einar Øverbye (red.) (2003). *Familieendring, helse og trygd: fire longitudinelle studier*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA), rapport nr 22.

Blekesaune, Morten og Einar Øverbye (2001). *Levekår og livskvalitet hos uførepensjonister og mottakere av avtalefestet pensjon: Om overgangen til førtidspensjon*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA), rapport nr 10.

Bowitz, Einar (1997). Disability benefits, replacement ratios and the labour market: A time series approach. *Applied Economics*, 29, 913–923

Bø, Tor Petter (2003a). *Funksjonshemmede på arbeidsmarkedet: Rapport fra tilleggsundersøkelse til Arbeidsmarkedsundersøkelsen (AKU) 2. kvartal 2002*. Oslo: Statistisk sentralbyrå, rapport nr 4.

Bø, Tor Petter (2003b). *Funksjonshemmede på arbeidsmarkedet: Rapport fra tilleggsundersøkelse til Arbeidsmarkedsundersøkelsen (AKU) 2. kvartal 2003*. Oslo: Statistisk sentralbyrå, rapport nr 25.

Christoffersen, Lise (1995). *Uførepensjonen på 80-tallet : nasjonal vekst med lokale variasjoner*. Oslo: Institutt for sosialforskning (INAS), rapport nr 2.

Christoffersen, Lise og Jon Arve Nervik (1991) Sosialkontoret – uførepensjonens venteværelse? Overgang fra sosialhjelp til uførepensjon. I Hatland, Aksel (red.) Trygd som fortjente? Oslo: Ad Notam.

Dahl, Grete, Else Flitting og Jorunn Lajord (1994). *Inntekt, levekår og sysselsetting for pensjonister og stønadsmottakere i folketrygden*. Oslo: Statistisk sentralbyrå, rapport nr 8.

Dahl, Grete, Else Flitting, Jorunn Lajord og Dennis Fredriksen (1995). *Trygd og velferd*. Oslo: Statistisk sentralbyrå, rapport nr 29.

Dahl, Svenn-Åge (1999). Uføre og førtidspensjonering. I Hansen, Hans-Tore (red.) *Kunnskapsstatus for den norske trygdeforskningen på 1990-tallet*. Bergen: Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning (SNF), rapport nr 12.

Halvorsen, Knut (1977). *Arbeid eller trygd?* Oslo: Pax forlag.

Hansen, Hans-Tore (1998). *Trygd – En midlertidig bro, eller en vei ut av arbeidsmarkedet?* Bergen: Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning (SNF), rapport nr 16.

Holte, Hilde H., Steinar Krokstad og Per Magnus (2000). *Årsaker til uførepensjonering*. Oslo: Statens institutt for folkehelse, Seksjon for epidemiologi, Avdeling for samfunnsmedisin, rapport nr 5.

Kinge, Finn Olav og Tor Bjerkedal (1994). Omfang av uførepensjonering etter skolebakgrunn. *Tidsskrift for den Norske Lægeforening*, 114 (18): 2139–3242.

Kolberg, Jon Eivind (1991). En empirisk prøve av utstøtingsmodellen. I Hatland, Aksel (red.) *Trygd som fortjent?* Oslo: Ad Notam.

NOS B 932 (1990). Trygdestatistikk: Uføre 1987. Norges offisielle statistikk. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

NOU 2000:27 *Et inkluderende arbeidsliv. Sandmanutvalgets innstilling*. Oslo: Norges offisielle utredninger.

NOU 2001:22. *Fra bruker til borge: En strategi for nedbygging av funksjonshekkende barrierer*. Norges offisielle utredninger.

Prinz, Christopher (2001). *Disability policies for the working age population across Europe and beyond*. Working paper. Wien: European Centre for Social Welfare Policy and Research.

Skevik, Anne (2001). Lone parents and employment in Norway. I Millar, Jane og Karen Rowlingson (red.) *Lone parents, employment and social policy: Cross-national comparisons*. Bristol UK: The Policy Press.

Skilbrei, May-Len (2005). *Unge uføretrygdedes avgang fra arbeidslivet: en kunnskapsoversikt*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA), (under utgivelse).

Standard for næringsgruppering (1983). SNS-2. Standarder for norsk statistikk. Har eget vedlegg «Indeks til Standard for næringsgruppering». Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Standard for næringsgruppering (1994). NOS C 182. Norges offisielle statistikk, Standarder. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Statistisk årbok (1996, 1999, 2001). Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Stokke, Liv Jorunn (1993). *Uførepensjonistar i offentlig sektor*. Oslo: FAFO, rapport nr 153.

St.meld. nr. 40 (2002-2003). *Nedbygging av funksjonshemmende barrierer: Strategier, mål og tiltak i politikken for personer med nedsatt funksjonsevne*.

Thune, Ola og Per Kristoffersen (1995). *Avslag på uførepensjon: Hva er viktigste kilde til livsopphold etterpå?* Oslo: Rikstrygdeverket, rapport nr 2.

Trygdestatistisk årbok (2003). Oslo: Rikstrygdeverket, Utredningsavdelingen.

Tveråmo Aksel, Odd Steffen Dalgård og Bjørgulf Claussen (2003). Økende psykisk stress blant unge voksne i Norge 1990–2000. *Tidsskrift for den Norske Lægeforening*, 123 (15): 2011–2015.

Øverbye, Einar og Morten Blekesaune (2003). Kjenner uførepensjonistene trygde-reglene? *Tidsskrift for velferdsforskning*, 6 (11): 206–216.

Vedlegg: Overgangen til uførepensjon

Et tidligere forskningsprosjekt ved NOVA (Blekesaune og Øverbye 2001) undersøkte hvordan uførepensjonister og mottakere av avtalefestet pensjon opplevde overgangen til førtidspensjon. Prosjektet samlet inn egne data via spørreskjemaer som ble sendt til pensjonistene i år 2000. Undersøkelsen avdekket at de som ble uførepensjonert i ung alder var mindre tilfredse med tilværelsen som pensjonister enn de som ble uførepensjonert i høyere alder. Avtalepensjonistene var derimot langt mer tilfredse med pensjonisttilværelsen enn uførepensjonister på egen alder.

I dette vedlegget analyseres på nytt de av uførepensjonistene ble uføretrygdet før de fylte 35 år, i alt 137 personer. Hvordan har deres tilværelse endret seg før og etter at de ble uføretrygdet? Hva har blitt bedre, og hva har blitt dårligere? Hva var de viktigste årsakene til at de ble uføretrygdet?

Kjedsomhet og ensomhet

En ulempe ved å være uføretrygdet er risikoen for å bli sittende alene og kjede seg. Blekesaune og Øverbye (2001) fant at denne risikoen var spesielt høy for de som ble uføretrygdet i ung alder. Men hvor stor er denne risikoen for unge uføre? Uførepensjonistene fikk følgende spørsmål: «Har du oftere eller sjeldnere følt følgende etter at du ble pensjonist?» To forhold ble nevnt: følt at det er vanskelig å få tiden til å gå; følt deg ensom.

Tabell 1: De uføres egen vurdering av endringer etter at de ble uføretrygdet. Prosent.

	Vankeliggere å få tiden til å gå	Mer ensom
Mye oftere	18	21
Litt oftere	22	28
Verken oftere eller sjeldnere	48	40
Litt sjeldnere	6	7
Mye sjeldnere	5	4
Sum	100	100
Antall	126	121

Tabell 1 viser at 40 prosent av de unge uføre rapporterer både at de føler at det er vanskeligere å få tiden til å gå som uføretrygdet. Kun 11 prosent

svarer at de har mindre problemer med å få tiden til å gå nå enn før de ble uføretrygdet. Med hensyn til ensomhet kommer de enda dårligere ut. 50 prosent (avrundet) svarer at de er mer ensomme som uførepensjonister enn før de ble uføretrygdet. Også har svarer 11 prosent at de kommer bedre ut som uførepensjonister. Det er i høy grad de samme personene som rapporterer ensomhet og kjedsomhet ($r = 0,70$). En hel del kommer således dårligere ut når de blir uføretrygdet i ung alder ved at de sitter alene og kjeder seg. Men andre er det ikke tilværelsen som uføretrygdet som er avgjørende for om de kjeder seg eller er ensomme. Noen få har kommet bedre ut av det med hensyn til kjedsomhet og ensomhet etter at de ble uføretrygdet.

Velvære og selvtillit

Hvordan vurderer unge uføretrygdete endringer i velvære og selvtillit før og etter at de ble uførepensjonert? De fikk spørsmålet: «Hvor mye bedre eller dårligere synes du at følgende forhold har blitt etter at du ble pensjonert?» Tre forhold ble nevnt: Ditt fysiske velvære; ditt mentale velvære; din selvtillit.

Tabell 2: Endringer i velvære og selvtillit etter uføretrygding. Prosent.

	Fysisk velvære	Mentalt velvære	Selvtillit
Mye bedre	6	9	11
Litt bedre	20	16	15
Verken bedre eller dårligere	37	43	41
Litt dårligere	16	22	19
Mye dårligere	20	11	15
Sum	100	100	100
Antall	127	122	124

Tabell 2 viser at endringene i velvære og selvtillit har vært noe gunstigere enn endringene i ensomhet og kjedsomhet (tabell 1). Det er likevel noen flere som rapporterer om en ugunstig enn gunstig utvikling i velvære og ensomhet. I fysisk velvære er det 36 prosent som rapporterer om en ugunstig utvikling og 27 prosent (avrundet) som rapporterer om en gunstig utvikling før og etter uføretrygding. I mentalt velvære er disse andelene 33 og 25 prosent. 33 prosent mener også at de har fått dårligere selvtillit etter at de ble uføretrygdet, mens 26 prosent (avrundet) mener at selvtilliten har blitt bedre.

Det er vanskelig å bestemme om disse endringene følger av endringer i helse, av aldring, eller om de kan knyttes til statusen som uføretrygdet

versus andre statuser. I noen tilfeller er det sannsynlig at rent helsemessige forhold kan forklare de endringer som rapporteres. Analyser av alle uførepensjonistene (også de som ble uføretrygdet etter fylte 35 år) viste dårligere utvikling før og etter uføretrygding blant unge enn blant eldre uførepensjonister. Videre viste alle tre målene dårligere utvikling jo lenger en hadde vært pensjonist. Disse resultatene var dessuten robuste for statistisk kontroll med hverandre (alder ved uførepensjonering korrelerer med hvor lenger en har vært pensjonist) og med alder i dag (Blekesaune og Øverbye 2001). Målt som pensjonistenes egne vurderinger av endringer i fysisk og mentalt velvære samt i selvtillit er det mindre gunstig å bli uføretrygdet i ung alder enn i høyere alder. Det er dessuten mindre gunstig å vært uføretrygdet lenge enn i kort tid.

Grunnene til at de ble uføretrygdet

Så langt tyder denne analysen på at noen kommer dårlig ut som unge uføretrygdede. Men hvorfor ble de da uføretrygdet? NOVA-undersøkelsen stilte spørsmålet:»I hvilken grad påvirket følgende faktorer din beslutning om å søke uføretrygd?» I alt 16 mulige grunner ble så nevnt. For hver av dem skulle uførepensjonisten angi: i høy grad, i noen grad, i liten grad, eller slett ikke.

Tabell 3: 16 mulige grunner til å søke uføretrygd.

	Gj. snitt (1–4)	Antall
Dårlig helse	1,1	127
Klarte ikke jobben	0,9	100
Arbeidet anstrengende	0,5	92
Krevende arbeid	-0,5	91
Unngå dårlig helse	-0,7	94
Kvalifikasjoner	-0,8	93
Mistet lysten	-1,0	95
Presset av ledelsen	-1,1	90
Tid til familie/venner	-1,1	93
Mer fritid	-1,1	94
Tid til hobbyer	-1,2	92
Tid til reiser	-1,2	92
Presset av kollegene	-1,3	91
Følte meg gammel	-1,4	91
Ny teknologi	-1,4	90
Partner sluttet	-1,4	88

Tabell 3 viser en sterkt forenklet presentasjon av svarene ved at svar-kategoriene har blitt gitt verdier fra 2 (i høy grad) til -2 (slett ikke). Positive verdier viser således en overvekt av positive svar (i høy grad, i noen grad); negative verdier viser en overvekt av negative svar (i liten grad, slett ikke). Disse spørsmålene var mest relevante for de som pensjonerte seg fra yrkeslivet i relativt høy alder. Det forhold at antallet valide svar som oftest er under 100 av 137 unge uføre viser at mange av spørsmålene ofte ikke passer for unge uføretrygdede. Med dette forbehold finner vi at de vanligste grunnene for å søke uføretrygd var av helsemessig art, at de ikke klarte jobben og at arbeidet ble for anstrengende. Dette var de eneste grunnene med en overvekt av positive svar.

Disse resultatene varierte noe mellom de som ble uføretrygd i ung alder og i noe høyere alder. Flere eldre enn unge uføre la vekt på at de som uføretrygdede fikk mer tid sammen med familie/venner. En grunn er nok at det å være uføretrygd i ung alder er i større grad en avvikerrolle, mens det å være uføretrygd i høyere alder er vanligere, da en oftere vil ha venner og familiemedlemmer som også er pensjonister. Faktorer som at en følte seg gammel, innføring av ny teknologi, og at arbeidet ble anstrengende var også vanligere blant eldre enn blant unge uføre. Ingen av de 16 mulige årsakene til at en søkte uførepensjon ble hyppigere nevnt blant unge enn blant eldre uføretrygdede. Det siste kan bety at det å søke om uføretrygd er et mer frivillig valg blant eldre enn blant unge uførepensjonister.